

HONORÉ DE BALZAC

STRACONE ZŁUDZENIA

Оноре де Бальзак
Stracone złudzenia

«Public Domain»

Бальзак О.

Stracone złudzenia / О. Бальзак — «Public Domain»,

Stracone złudzenia to jeden z najważniejszych utworów w twórczości Honoriusza Balzaca z cyklu Komedia ludzka. Dzieło składa się z trzech części zatytułowanych: Dwaj poeci, Wielki człowiek z prowincji w Paryżu, Cierpienia wynalazcy.

Głównymi bohaterami są Lucjan Chardon de Rubempré i Dawid Sechard, poeta i przedsiębiorca, którzy stawiają pierwsze kroki w swoich profesjach. Ich początkowy entuzjazm i młodzieńcza wiara skonfrontowane są z rodzącym się kapitalizmem, światem pieniądza oraz trudnościami społecznymi, które muszą pokonać jako młodzi ludzie.

Содержание

Dwaj poeci	5
Od tłumacza	5
Dwaj poeci	7
Wielki człowiek z prowincji w Paryżu	85
Od tłumacza	85
Wielki człowiek z prowincji w Paryżu	88
Конец ознакомительного фрагмента.	99

Honoré de Balzac

Stracone złudzenia

Dwaj poeci

Od tłumacza

Powieść niniejsza jest pierwszym ogniwem cyklu, który znowuż stanowi jak gdyby rodzaj kręgosłupa dla całości *Komedii Ludzkiej* Balzaca, łącząc jej mniej lub więcej luźne żebrowania. Miałem już sposobność zaznaczyć, jak bardzo zyskuje dzieło Balzaca na ujęciu go z perspektywy całości; to, iż w ostatnich czasach w Polsce genialny ten pisarz budził tak słabe stosunkowo zainteresowanie, ma niewątpliwie przyczynę w okoliczności, iż dawniejsze polskie wydawnictwa w osobliwy sposób pominęły właśnie te utwory, które pozwalają skupić świat *Komedii Ludzkiej* w organiczną całość. Jak gdyby zgodnie z poglądami Balzaca na potężną rolę *myśli* w całokształcie zjawisk, tłem na którym się rozwija ten centralny niejako cykl powieści – *Dwaj poeci*, *Stracone złudzenia*, *Cierpienia wynalazcy*¹ – jest warsztat *myśli* ludzkiej, ujęty, jak zawsze u Balzaca, możliwie szeroko, wraz z wszystkim, co doń przynależy: od skromnej drukarenki na prowincji, gdzie samotny myśliciel waży wynalazki mające przetworzyć technikę książki i czasopisma, od ubogiej izdebki paryskiego poddasza, gdzie również myśliciel-asceta poczyną w klasztornej ciszy i skupieniu wielkie dzieła, aż do najjaskrawszych przybytków rozpusty ducha, błyszczącego świata teatrów, dziennika i wielkiego księgarstwa paryskiego. A ten świat, niby tysiącnymi mackami, styka się z dziedziną polityki, finansów, dyplomacji, przemysłu, zbytku, prostytucji i zbrodni.

W chronologii *Komedii Ludzkiej* (tzn. chronologii jej akcji, nie powstawania dzieł) cykl ten zajmuje, obok *Ojca Goriot*, miejsce jedno z najwcześniejszych. Chronologia ta rozpoczyna się mniej więcej zgodnie z wejściem w życie samego Balzaca, tj. około r. 1820; zapoznanie się zaś z paroma rysami życiorysu pisarza objaśni nam mechanizm przerabiania się w nim wrażeń i przeżyć osobistych w twórczy materiał, wskaże nam, ile z siebie, z krwi swojej serdecznej włożył ten *najobjektywniejszy* ze wszystkich pisarzy w każdą ze stworzonych przez siebie postaci. Początki zawodu piśmienniczego Balzaca nie były łatwe. Zawodu tego chwycił się wbrew woli rodziny, niewierzającej, wraz z bliższym otoczeniem, w jego talent, niemającej zresztą środków na zapewnienie mu warunków swobody i niezależności. Aby móc pisać, trzeba żyć, aby móc żyć, trzeba pisać: to błędne koło problemu wtrąca Balzaca na drogę fabrykowania na urząd lada jakich romansów – czasem na spółkę z siostrą! – które zresztą podpisuje zmyślonym nazwiskiem i których nigdy nie uznał publicznie za swoje. Ta pisanina miała mu zapewnić byt materialny i swobodę poświęcenia się swoim już, prawdziwym dziełom. Ale rychło spostrzega młody utopista beznadziejność tej pracy, która daje ledwie tyle, aby nędznie wyżyć, a równocześnie pochłania cały czas i zużywa siły pisarza, dlatego ciągle mu się roją w głowie jakieś wynalazki, przedsiębiorstwa, które mocą śmiałego i szczęśliwego rzutu *myśli* dałyby mu w krótkim czasie fortunę i niezależność. Zamówiona przez księgarza przedmowa do La Fontaine'a² wprowadza Balzaca na tę rzekomą drogę do fortuny. Wpada na pomysł – nowy wówczas i w zasadzie szczęśliwy – stworzenia tanich wydawnictw klasyków; wchodzi w spółkę, zakupuje małą drukarnię w Paryżu i z oszołomionego gorączką sławy młodego pisarza przedziera się na kilka

¹ *Dwaj poeci*, *Stracone złudzenia*, *Cierpienia wynalazcy* – Cykl ten obejmują niektóre wydania Balzaca pod wspólnym tytułem *Stracone złudzenia*; w osobowym związku z tym cyklem pozostają dalej *Blaski i nędze życia kurtyzany* oraz *Ostatnie wcielenie Vautrina*. [przypis tłumacza]

² *La Fontaine*, Jean de (1621–1695) – francuski poeta klasycystyczny, znany głównie jako autor bajek zwierzęcych. [przypis edytorski]

lat w drukarza i wydawcę. Pani de Berny, ta kochanka-matka, jedyna, która wierzyła w przyszłość Balzaca i wszystko była gotowa jej poświęcić, ułatwia mu rozpoczęcie tego przedsięwzięcia, opartego głównie na kredycie. Tanie wydawnictwa – później, po upadku Balzaca-wydawcy, przejęte przez księgarzy i zmienione w doskonały interes – kończą się kompletnym fiaskiem i deficytem; nie mogąc się pogodzić z katastrofą, Balzac brnie coraz głębiej w imprezy przemysłowe, rozszerza drukarnię, zakupuje do spółki odlewnię czcionek, szamoce się, walczy, aż wreszcie po trzech latach pada, obciążony 70.000 franków długu – sumą jak na owe czasy i jego pozycję socjalną w danej chwili olbrzymią! – powodując tą katastrofą śmierć ojca ze zgryzoty, ruinę finansową matki i stwarzając dla siebie zobowiązanie, pod którego ciężarem będzie się ugiął przez całe życie.

Ten epizod z życia pisarza potrzebny był do zrozumienia, ile z niego samego, z własnych przeżyć i wzruszeń wchodzi zarówno w ambitne i niecierpliwe marzenia Lucjana, jak w „trzeźwe” kalkulacje skromnego Dawida. Każdego z nich obdzielił Balzac częścią swej bogatej indywidualności, której zresztą, prócz tych dwu postaci, starczyło na cały świat jeszcze. Interesujące jest, iż kreśląc fizyczny portret Dawida, Balzac odmalował niemal żywcem samego siebie, jeżeli zaś ukochanej jego nadał imię Ewy, to dlatego, aby pod tym przebraniem móc oświadczać się swej dalekiej *quasi*³-narzeczonej, Ewie Hańskiej, dla której tak samo – przez całe życie, niestety! – budował plany spokojnej i szczęśliwej przyszłości, wciąż odsuwające się w niknące perspektywy.

Jak w wielu innych utworach Balzaca, tak i tutaj uderzająca jest stosunkowa nikłość akcji w porównaniu do szeroko i aż nazbyt drobiazgowo podmalowanego tła; bo też powieść ta, bardziej jeszcze niż inne, jest organiczną częścią większej całości. Zresztą tło – jeden z wariantów tak nienawistnego Balzacowi życia prowincji – nakreślone jest z takim mistrzostwem, iż pomimo tylokrotnego powtarzania się satyry antyprowincjonalnej w nowożytniej beletrystyce niewiele chyba zdołała ona dodać do pierwszego, a tak bardzo definitywnego jej ujęcia w licznych utworach Balzaca. Obraz ten prowincji zyskuje jeszcze na głębi przez kontrast z drugą częścią cyklu (*Stracone złudzenia*), której treścią są dalsze losy Lucjana i pani de Bargeton w Paryżu.

Kraków, w grudniu 1918

³ *quasi* (łac.) – jakby, niby. [przypis edytorski]

Dwaj poeci

W epoce, gdy zaczyna się ta historia, prasa Stanhope'a⁴ i rulony do rozdzielania farby drukarskiej nieznane były jeszcze w małych drukarniach na prowincji. Mimo specjalności, dzięki której miasto to pozostaje w zetknięciu z typografią paryską, Angoulême posługiwało się ciągle prasą drewnianą, któremu to instrumentowi język zawdzięcza wyrażenie „jęczenie prasy”, obecnie bez zastosowania. Zacołane drukarnie używały jeszcze poduszczyków skórzanych napojonych farbą, którymi tłocznik ręcznie pocierał czcionki. Ruchoma płyta, na której spoczywa forma pełna czcionek, była jeszcze z kamienia i usprawiedliwiała nazwę marmuru. Pochłaniające wszystko prasy mechaniczne tak dalece wtrąciły już w zapomnienie ten system, któremu zawdzięczamy, mimo jego niedoskonałości, piękne wydawnictwa Elzewirów, Plantynów i Didotów⁵, że trzeba nam wspomnieć tutaj nieco o starych narzędziach, do których Hieronim Mikołaj Séchard żywił zabobonne przywiązanie, odgrywają bowiem one swoją rolę w tej małej, a zarazem dużej opowieści.

Ów Séchard był to dawny robotnik przy tłoczni, z tych, których w gwarze drukarskiej robotnicy zajęci składaniem czcionek nazywają „niedźwiedziami”. Ruch naprzód i wstecz, dosyć podobny do ruchu niedźwiedzia w klatce, którym tłocznicy poruszają się od kubła z farbą drukarską do prasy i od prasy do kubła, stał się zapewne źródłem tego przydomka. Nawzajem niedźwiedzie nazywali składających czcionki „małpami”, z przyczyny nieustannych ruchów, jakie wykonują ci panowie, czerpiąc czcionki w stu pięćdziesięciu dwóch przegródkach, w których są zawarte. W smutnej pamięci epoce 1793 roku⁶ Séchard, liczący około pięćdziesięciu lat, właśnie się ożenił. Wiek jego i świeże małżeństwo ocaliły go od wielkiego poboru, który powołał prawie wszystkich robotników do armii. Stary niedźwiedź został sam w drukarni, której pryncypał⁷ umarł właśnie, zostawiając bezdzietną wdowę. Zakład zdawał się zagrożony natychmiastową ruiną: samotny niedźwiedź niezdolny był przeobrazić się w małpę, mimo bowiem iż uprawiał rzemiosło drukarza, nie nauczył się czytać ani pisać. Bez względu na jego nieudolność, reprezentant ludu, któremu pilno było rozpowszechniać piękne dekrety Konwentu⁸, ozdobił Sécharda dyplomem majstra-drukarza i zarekwirował jego drukarnię. Przyjąwszy ten niebezpieczny dyplom, obywatel Séchard spłacił wdowę pryncypała, oddając jej oszczędności żony, którymi zapłacił inwentarz drukarni w połowie wartości. To jeszcze nic. Trzeba było drukować, bez chyby i odwłoki⁹, dekrety republikańskie. W tych trudnych okolicznościach Hieronim Mikołaj Séchard miał to szczęście, iż natrafił na szlachcica z okolicy Marsylii, który nie chciał ani emigrować, aby nie postradać swych dóbr, ani pokazywać się, aby nie stracić głowy, a który mógł zarobić na życie jedynie za pomocą jakiejkolwiek pracy. Pan hrabia de Maucombe przywdział tedy¹⁰ skromną katanę prowincjonalnego zecera: składał, przeglądał i sam poprawiał dekrety skazujące na karę śmierci obywateli, którzy ukrywali kogoś ze szlachty;

⁴ *prasa Stanhope'a* – żelazna prasa wynaleziona ok. 1800 r. przez angielskiego polityka i uczonego Charlesa Stanhope'a (1753–1816); redukowała potrzebną siłę o 90%, zapewniając wydajność blisko 500 stron na godzinę. [przypis edytorski]

⁵ *Elzewiowie, Plantynowie, Didotowie* – *Elzewiowie*: rodzina drukarzy i wydawców holenderskich działających w XVI–XVII w.; *Christophe Plantin* (ok. 1514–1589): niderlandzki drukarz i księgarz urodzony w Paryżu, założyciel oficyny wydawniczej znanej jako *Officina Plantiniana*, działającej w Antwerpii do 1876; *Didotowie*: francuska rodzina księgarzy i wydawców, z których najstarszy, François Didot (1689–1757), założył drukarnię i księgarnię w 1713, zaś jego potomkowie nieprzerwanie prowadzą przedsiębiorstwo drukarskie do dnia dzisiejszego. [przypis edytorski]

⁶ *epoka 1793 roku* – okres kryzysu Rewolucji Francuskiej i terroru jakobińskiego, podczas inwazji koalicji Wielkiej Brytanii, Austrii, Prus i Hiszpanii w celu obalenia rewolucyjnej Republiki Francuskiej oraz jednoczesnego powstania rojalistycznego w Wandei. [przypis edytorski]

⁷ *pryncypał* (daw.) – zwierzchnik, przełożony. [przypis edytorski]

⁸ *Konwent* – Konwent Narodowy, rewolucyjne przedstawicielstwo ludu francuskiego po obaleniu monarchii w latach 1792–1795. [przypis edytorski]

⁹ *bez chyby i odwłoki* (daw.) – bezbłędnie i bezzwłocznie. [przypis edytorski]

¹⁰ *tedy* (daw.) – więc, zatem. [przypis edytorski]

niedźwiedź, który stał się pryncypałem, tłoczył je, dawał rozlepić i obaj zostali zdrowi i cali. W roku 1795, gdy chmura terroru przeszła, Mikołaj Séchard zmuszony był szukać innego chwata, który by mógł być zecerem, korektorem i metrapażem¹¹. Pewien ksiądz, który później za Restauracji¹² został biskupem, wówczas zaś wzbraniał się złożyć przysięgi, zastąpił hrabiego de Maucombe aż do dnia, w którym pierwszy konsul¹³ przywrócił religię katolicką. Hrabia i biskup spotkali się później na jednej ławce w Izbie Parów¹⁴. Jeżeli w roku 1802 Hieronim Mikołaj Séchard równie dobrze nie umiał czytać jak w 1793, to w zamian odłożył sobie dość ładny fundusik, aby móc opłacać zecera. Dawny robotnik, tak pełen beztroski o przyszłość, stał się bardzo groźnym pryncypałem dla swoich małp i niedźwiedzi. Skąpstwo zaczyna się tam, gdzie ubóstwo się kończy. Z dniem, w którym drukarz ujrział możliwość uciulania fortuny, interes rozwinął u niego materialną inteligencję jego stanu, ale chciwą, podejrzliwą i przenikliwą. Praktyka jego uragała teorii. Doszedł do tego, iż jednym rzutem oka oceniał cenę stronnicy i arkusza, wedle każdego rodzaju pisma. Dowodził naiwnym klientom, że składanie dużymi czcionkami wypada drożej niż drobnymi; kiedy znowu chodziło o małe, powiadał, iż manipulacja nimi jest trudniejsza. Ponieważ skład był działem typografii, na którym nie rozumiał się nic, tak bardzo lękał się, aby go nie oszukiwano, iż godził się jedynie na akord. Jeżeli składacze pracowali na godziny, oko starego nie opuszczało ich ani na chwilę. Kiedy dowiedział się, że fabrykant jakiś jest w kłopotcie, skupywał papier za bezcen i gromadził go. Toteż w tej epoce był już właścicielem domu, w którym drukarnia mieściła się od niepamiętnych czasów. Miał szczęście w każdym kierunku: owdowiał i miał tylko jednego syna; umieścił go w liceum miejskim, nie tyle aby mu dać wykształcenie, ile aby sobie przygotować następcę. Obchodził się z nim surowo, aby przedłużyć trwanie władzy ojcowskiej. I tak w dzień wolne kazał mu pracować przy składzie, upominając, aby się nauczył zarabiać na życie i mógł kiedyś odwdziżyć się biednemu ojcu, który krwi sobie upuszcza, aby go wychować. Po wyjeździe księdza Séchard wybrał na prota¹⁵ tego z czterech zecerów, którego przysły biskup wskazał mu jako człowieka równej uczciwości co inteligencji. W ten sposób starowina zapewnił sobie możliwość doczekania chwili, w której syn będzie mógł prowadzić zakład i rozszerzy go młodymi i umiejętnymi rękami. Dawid Séchard ukończył w liceum angulemskim świetne studia. Mimo iż, wyrósłszy z niedźwiedzia, bez wiadomości i wychowania, ojciec Séchard dosyć lekceważył wiedzę, wysłał syna do Paryża, aby tam studiował wysoką typografię. Równocześnie zalecił mu usilnie, aby uskładał sobie sporą sumkę w mieście, które nazywał rajem robotników, radząc zgoła nie liczyć na sakiewkę ojcowską. Kształcąc się w swoim zawodzie, Dawid równocześnie dokończył w Paryżu edukacji. Prot firmy Didotów stał się uczonym. Z końcem roku 1829 Dawid Séchard opuścił Paryż, gdzie nie kosztował ojca ani szeląga, powołany przez starego, aby objąć z jego rąk ster interesu. Drukarnia Mikołaja Sécharda posiadała wówczas jedyny dziennik ogłoszeń sądowych, jaki istniał w departamencie, dalej: roboty prefektury i biskupstwa – trzy klientele, które powinny dać w ręce wielką fortunę młodemu człowiekowi umięjącemu wziąć się do rzeczy.

Właśnie w tej epoce bracia Cointetowie, fabrykanci papieru, kupili patent drugiej drukarni istniejącej w Angoulême, którą aż dotąd stary Séchard umiał doprowadzić do zupełnej nieczynności. Dopomagały mu w tym przesilenia militarne, które pod Cesarstwem¹⁶ zdławiły wszelki ruch przemysłowy. Z tej przyczyny zaniedbał jej nabycia, a oszczędność ta stała się źródłem ruiny dla

¹¹ *metrapaż* (z fr. *mettre en pages*: umieszczać na stronach) – łamacz, pracownik zecerni formujący kolumny druku ze szpałt złożonych przez zecera. [przypis edytorski]

¹² *Restauracja* – okres w historii Francji wyznaczony datami 1814–1830, od powrotu na tron dynastii Burbonów po upadku Napoleona I do rewolucji lipcowej. [przypis edytorski]

¹³ *pierwszy konsul* – w latach 1799–1804 najwyższy urząd we Francji, sprawowany przez Napoleona Bonapartego. [przypis edytorski]

¹⁴ *Izba Parów* – izba wyższa parlamentu francuskiego w latach 1815–1848. [przypis edytorski]

¹⁵ *prot* – kierujący robotami w zecerni, metrapaż. [przypis tłumacza]

¹⁶ *Cesarstwo* – tu: I Cesarstwo Francuskie, w którym najwyższą władzę sprawował Napoleon Bonaparte jako cesarz Francuzów, istniejące w l. 1804–1814 i w 1815. [przypis edytorski]

starej drukarni. Dowiadując się o tej nowinie, stary Séchard pomyślał z zadowoleniem, że walka, jaka rozpocznie się pomiędzy jego zakładem a braćmi Cointetami, spadnie na syna, a nie na niego.

„Mnie by diabli wzięli – pomyślał – ale wychowanek firmy Didot da sobie radę”.

Siedemdziesięcioletni starzec wzdychał do chwili, w której będzie mógł żyć po swojej myśli. O ile miał mało wiadomości w wysokiej typografii, o tyle w zamian uchodził za niezmiernie mocnego w sztuce, którą robotnicy nazwali żartobliwie „łykografią”, sztuce wielce cenionej przez boskiego autora *Pantagruela*¹⁷, ale której kult, prześladowany przez stowarzyszenia żeglujące pod flagą „wstrzemięźliwości”, z każdym dniem bardziej idzie w zaniedbanie. Hieronim Mikołaj Séchard, wierny losowi, jaki wytyczyło mu jego nazwisko¹⁸, obdarzony był nieugaszonym pragnieniem. Żona jego utrzymywała przez długi czas w umiarkowanych granicach tę namiętność do tłoczonych winnej jagody, upodobanie tak naturalne u niedźwiedzi, że pan de Chateaubriand¹⁹ zauważył je u prawdziwych niedźwiedzi w Ameryce; ale filozofowie stwierdzili, iż przyzwyczajenia młodego wieku wracają tym silniej w starości człowieka. Séchard potwierdzał to prawo moralne: im bardziej się starzał, tym więcej lubił pić. Namiętność ta wyciskała na jego niedźwiedziej fizjonomii²⁰ piętno, które czyniło ją oryginalną: nos przybrał wzrost i kształty wielkiego A, policzki upstrzone siecią żyłek podobne były do tych listków wina pełnych wypukłości fiołkowych, purpurowych, fantastycznie sfalowanych; rzekłbyś, potworna trufla zawinięta w liść winnej latorośli. Ukryte pod dwiema gęstymi brwiami, podobnymi dwom krzewom przyprószonym śniegiem, małe szare oczka, w których skryła się przebiegłość skąpstwa zabijająca w tym człowieku wszystko, zgoła uczucie ojcostwa, zachowywały swój spryt nawet w stanie opilstwa. Głowa łysa, ale okolona siwiejącymi, kręcącymi się jeszcze włosami, przywodziła wyobraźni obraz owych franciszkanów z opowieści La Fontaine’a. Był krótki i brzuchaty, jak bywa u tych starych lampionów, które zużywają więcej oliwy niż knota; nadużycie bowiem we wszelkiej rzeczy popycha ciało na drogę, do której z natury jest skłonne. Opilstwo, jak praca umysłowa, tuczy człowieka tłustego, a wysusza chudego. Hieronim Mikołaj Séchard nosił od trzydziestu lat sławny pirożek municypalny²¹, jaki w niektórych prowincjach spotyka się jeszcze na głowie miejskiego dobosza. Kamizelka i pludry²² były z zielonkawego aksamitu. Wreszcie miał na sobie stary brązowy surdut, pończochy z prążkowanej wełny i trzewiki ze srebrnymi klamrami. Kostium ten, w którym robotnik jawił się jeszcze pod powłoką mieszczanina, odpowiadał tak dobrze jego przywarom i nałogom, wyrażał tak wiernie jego życie, iż można by myśleć, że przyszedł na świat już ubrany; nie sposób było wyobrazić go sobie bez jego ubrania, tak jak cebuli bez łupki. Gdyby stary drukarz od dawna już nie dał miary swojej ślepej chciwości, sposób wycofania z interesu wystarczałby, aby odmalować jego charakter. Mimo doświadczenia, jakie syn musiał wynieść z wielkiej szkoły Didotów, postanowił sobie zrobić jego kosztem dobry interes, który trawił w sobie już od dawna. Jeżeli interes dla ojca był dobry, dla syna musiał być zły. Ale w interesach stary drukarz nie znał syna ani ojca. Jeżeli zrazu widział w Dawidzie jedyne swoje dziecko, później ujrzał w nim naturalnego nabywcę, którego interesy przeciwne były jego własnym: chciał sprzedać drogo, Dawid powinien chcieć nabyć tanio, syn zatem stawał się nieprzyjacielem i zaporą. To przeobrażenie uczucia w interes osobisty, zazwyczaj powolne, kręte i obłudne u ludzi dobrze wychowanych, było szybkie i bezpośrednie u starego niedźwiedzia, który okazał, o ile przebiegła „łykografia” góruje nad

¹⁷ *Gargantua i Pantagruel* – satyryczno-fantastyczna powieść François Rabelais’go (ok. 1494–1553). [przypis edytorski]

¹⁸ *jego nazwisko* – fr. *sécher* oznacza suszyć, wysuszać. [przypis tłumacza]

¹⁹ *Chateaubriand, François-René de* (1768–1848) – francuski pisarz i polityk, inicjator romantyzmu w literaturze francuskiej; rozgłos przyniosły mu dzieła opisujące życie Indian oraz piękno dzikiej przyrody: powieść poetycka *René* oraz opowiadanie *Atala*. [przypis edytorski]

²⁰ *fizjonomia* (daw.) – twarz. [przypis edytorski]

²¹ *pirożek municypalny* – dwurożny kapelusz, powszechny w XVIII i XIX w., szczególnie w wojsku i w marynarce, kojarzony często z Napoleonem Bonaparte. [przypis edytorski]

²² *pludry* – spodnie; szczególnie: sięgające do kolan spodnie o bufiastych nogawkach, stanowiące element stroju męskiego w XVII i XVIII w. [przypis edytorski]

oświeconą typografią. Kiedy syn przybył, stary przyjął go z tą kupiecką serdecznością, jaką kute wygi rozwijają wobec swych ofiar; zajął się nim tak, jak kochanek swoją lubą; podawał mu ramię, ostrzegał, gdzie trzeba nogę postawić, aby się nie powalać; kazał mu wygrzać łóżko, zapalił ogień, przygotował wieczerzę. Nazajutrz, spróbował upoić syna podczas obfitego obiadu. Hieronim Mikołaj Séchard, mocno „zaproszony” winem, rzucił od niechcenia: „Pomówmy o interesach!”, które to słowo zabrzmiało tak osobliwie pomiędzy dwoma czkaniem, że Dawid zaproponował odłożenie spraw do dnia następnego. Stary niedźwiedź zanadto dobrze umiał wyciągnąć przewagę ze swego pijaństwa, aby opuścić bitwę przygotowaną od tak dawna. Zresztą, nadźwigawszy się swój ciężar przez pięćdziesiąt lat, nie chciał, jak mówił, nieść go ani godziny dłużej. Jutro syn będzie pryncypałem drukarni.

Tutaj będzie może wskazane rzec słówko o samym zakładzie. Drukarnia, położona w miejscu, gdzie ulica de Beaulieu wychodzi na plac du Mûrier, usadowiła się w tym domu pod koniec panowania Ludwika XIV²³. Toteż od dawna już budynek dostosowany był do potrzeb tego przemysłu. Parter zajmowała ogromna sala, oświetlona od ulicy starym witrażem, od dziedzińca zaś dużym oknem. Do gabinetu pryncypała można się było zresztą dostać oddzielnym korytarzem. Ale na prowincji proceder drukarski jest zawsze przedmiotem tak żywej ciekawości, że klienci woleli raczej wchodzić przez oszklone drzwi zecerni wychodzące na ulicę, mimo iż trzeba było schodzić o kilka schodków, ile że podłoga pracowni znajdowała się niżej poziomu ulicy. Ciekawscy, oszołomieni, nie zważali na niedogodności przedostawania się poprzez zaułki pracowni. Wypatrując oczy na dziwne kołyski utworzone z arkuszy rozciągniętych na sznurach przywiązanych do sufitu, potykali się o szeregi kaszt²⁴ zecerskich albo też zdzierali sobie kapelusz z głowy o sztaby żelazne podtrzymujące prasy. Śledząc zwinne ruchy zecera czerpiącego litery w stu pięćdziesięciu dwóch przegródkach kaszty, czytającego skrypt, odczytującego wiersz składu, wsuwając weń międzylinię, wpadali na ryzę papieru przyciśniętą ciężarami lub uderzali biodrem o róg ławki; wszystko ku wielkiej ucieście małą i niedźwiedzi. Nigdy nikt nie dotarł bez wypadku aż do dwóch wielkich klatek pomieszczonych na końcu tej jaskini. Były to dwie nędzne budki wychodzące na dziedziniec, w których królowali z jednej strony prot, z drugiej pryncypał drukarni. W dziedzińcu mury były wdzięcznie ozdobione liśćmi wina, które, zważywszy reputację właściciela, posiadały sympatyczny koloryt lokalny. W głębi, przylegając do granicznego muru, wznosiła się przybudówka w nader opłakanym stanie, gdzie się moczyło i miesiło papier. Tam był ściek, gdzie się myło, przed i po użyciu, formy lub, aby użyć pospolitego języka, płyty z czcionkami; spływały z nich popłuczyny farby drukarskiej, które zmieszane z pomyjami gospodarstwa budziły w przybyłych na targ wieśniakach podejrzenie, iż diabeł odbywał swoje ablucje²⁵ w tym domu. Ta przybudówka podparta była z jednej strony kuchnią, z drugiej stosem dREW. Pierwsze piętro domu, ponad którym były już tylko dwie izdebki tuż pod dachem, składało się z trzech pokoi. Pierwszy, tak długi jak korytarz, licząc w to i klatkę starych drewnianych schodów, oświetlony od ulicy podłużnym oknem, a od dziedzińca małym okrągłym okienkiem, służył zarazem za przedpokój i za jadalnię. Wybielony po prostu wapnem, pokój ten zwracał uwagę cyniczną prostotą kramarskiego skąpstwa. Brudna posadzka nigdy nie była myta; sprzęt składał się z trzech lichych krzeseł, okrągłego stołu i kredensu ustawionego między dwojgiem drzwi prowadzących do sypialni i salonu; okna i drzwi były ciemne od brudu; papier czysty lub zadrukowany walał się po wszystkich kątach; często na pakach papieru widać było wiktuały, flaszki lub talerze z obiadu Hieronima Mikołaja Sécharda. Sypialnia, której okno – w ołów oprawny witraż – wychodziło na dziedziniec, obita była tanią i zmurszałą od starości materią. Było tam wielkie łóżko z kolumnami,

²³ *Ludwik XIV* (1638–1715) – król Francji (od 1643), zwany „Królem Słońce”, panujący w okresie szczytowego rozwoju francuskiej monarchii absolutnej. [przypis edytorski]

²⁴ *kaszt* – element urządzenia drukarni: szuflada podzielona na przegródki zawierające czcionki drukarskie oraz materiał justunkowy, czyli materiał służący do wypełniania odstępów między wyrazami i wierszami. [przypis edytorski]

²⁵ *ablucja* (z łac.) – rytualne obmycie ciała lub jego części. [przypis edytorski]

ozdobione kotarą z czerwonej szarszy²⁶, dwa wpół zbutwiałe fotele, dwa orzechowe wyścielane krzesła, stary sekretarzyk i na kominku zegar. Pokój ten, jawiący cechy patriarchalnej dobroduszości i pełen brunatnych cieni, był dziełem pana Rouzeau, poprzednika i pryncypała Hieronima Mikołaja Sécharda. Salon, odnowiony przez nieboszczkę panią Séchard, przedstawiał potworne boazerie pomalowane na kolor niebieskiej farbki; ściany ozdobione były tapetami przedstawiającymi sceny wschodnie. Umebłowanie składało się z sześciu krzeseł wystanych niebieskim juchtem²⁷, o oparciach w kształcie liry. Dwa okna w grubych ramach, wychodzące na plac du Mûrier, pozbawione były firanek, na kominku nie było ani zegara, ani świeczników, ani lustra. Pani Séchard zmarła wśród swoich projektów upiększania, niedźwiedź zaś, nie rozumiejąc pożytku upiększeń, które nic nie przynoszą, poniechał ich. Do tego to pokoju Hieronim Mikołaj Séchard zaprowadził *pede titubante*²⁸ syna i pokazał mu na okrągłym stoliku inwentarz drukarni, zestawiony pod jego kierunkiem ręką prota.

– Przeczytaj to, mój chłopcze – rzekł Hieronim Mikołaj Séchard, wodząc pijanymi oczyma z papieru na syna i z syna na papier. – Zobaczysz, jakie cacko-drukarnię ci oddaję.

– „Trzy prasy drewniane podparte sztabami z żelaza, z płytą marmurową...”

– Moje ulepszenie – rzekł stary Séchard, przerywając synowi.

– „...ze wszystkimi utensyliami, kadziami na farbę, szczotkami, ławami etc.²⁹ tysiąc pięćset franków!” Ależ, ojciec – rzekł Dawid Séchard, upuszczając z rąk inwentarz – twoje prasy to graty nie warte stu talarów³⁰ i którymi trzeba w piecu zapalić.

– Graty?... – wykrzyknął stary Séchard – graty? Bierz inwentarz i chodźmy! Zobaczysz, czy wasze kiepsko-ślusarskie wynalazki funkcjonują tak sprawnie jak te dobre, stare, doświadczone narzędzia. Później nie będziesz miał serca miotać obelg na ucziwe prasy, które chodzą jak dyliżans pocztowy i które będą jeszcze chodzić przez całe twoje życie, nie żądając najmniejszej naprawy. Graty! Graty, którymi twój ojciec pracował przez dwadzieścia lat i które posłużyły, aby cię zrobić tym, czym jesteś.

Ojciec zlął, nie potknąwszy się ni razu po spróchniałych, zużytych i trzęsących schodach; otworzył drzwi korytarza wychodzące na wielką salę, rzucił się na najbliższą z pras przebiegle naoliwionych i wyczyszczonych i pokazał silne wiązania z dębowego drzewa wyszorowane przez ucznia.

– Nie cackoż³¹ to taka prasa? – rzekł.

Właśnie była złożona jakaś karta zawiadomienia o ślubie. Stary niedźwiedź opuścił ramę na dekę³², dekę zaś na marmur, który puścił w ruch pod prasą; wyciągnął sztabę, rozwinął sznur, aby przyciągnąć marmur z powrotem, podniósł dekę i ramę ze zwinnością godną młodego niedźwiedzia. Prasa zażyta w ten sposób wydała śliczny pisk, rzekłbyś ptak, który uderzył głową o szybę i ucieka przerażony.

– Czy znajdzie się bodaj jedna prasa angielska, zdolna iść w tym tempie? – rzekł ojciec do zdziwionego syna.

Stary Séchard pobiegł kolejno do drugiej, do trzeciej prasy i w każdej z nich wykonał ten sam manewr z tą samą zwinnością. W ostatniej oczy jego mętne od wina dostrzegły miejsce jakieś niedoczyszczone przez ucznia; zakławszy siarczyście, pijak wziął się do czyszczenia połą surduta, jak makler, który doprowadza do blasku sierść konia prowadzonego na sprzedaż.

²⁶ *szarsza* – tkanina z drobnymi, ukośnymi prążkami. [przypis edytorski]

²⁷ *jucht* – wyprawiona skóra bydlęca. [przypis edytorski]

²⁸ *pede titubante* (łac.) – na chwiejnych nogach. [przypis edytorski]

²⁹ *etc.* (łac.) – skrót od *et caetera*: i tak dalej. [przypis edytorski]

³⁰ *talar* – w oryginale: *écu*, w XIX w. potoczna nazwa srebrnej monety pięciofrankowej. [przypis edytorski]

³¹ *Nie cackoż* – konstrukcja z partykułą *-że*, skróconą do *-ż*, o funkcji pytajnej; znaczenie: czyż nie cacko. [przypis edytorski]

³² *deka* (daw.) – pokrywa prasy drukarskiej, dekiel. [przypis edytorski]

– Z tymi trzema prasami, bez prota, możesz jak nic zarobić swoje dziewięć tysięcy franków na rok, Dawidku. Jako przyszły wspólnik sprzeciwiam się, abyś je miał zastąpić tymi przeklętymi prasami żelaznymi, które niszczą tylko czcionki. Okrzykiwaliście cuda w Paryżu, widząc wynalazek przeklętego Anglika, wroga Francji, który chciał zapewnić fortunę odlewaczom. Och! Zachciało wam się stanhopów! Dziękuję za wasze stanhopy, które kosztują każda po dwa tysiące pięćset franków, prawie dwa razy tyle, ile są warte moje trzy klejnociki razem, i w dodatku drą ci na nic czcionki z przyczyny swojej nieelastyczności. Nie jestem uczony jak ty, ale pamiętaj to jedno: życie stanhopów to śmierć czcionki. Te trzy prasy będą ci pracować uczciwie, robota wyjdzie czysto i angulemczycy nie będą wymagali więcej. Drukuj żelazem czy drzewem, złotem albo srebrem, nie zapłacą ci ani szeląga więcej.

– „*Item*³³ – czytał Dawid – pięć tysięcy funtów³⁴ czcionek, pochodzących z giserni³⁵ pana Vaflard...”

Na to imię wychowanek Didotów nie mógł powstrzymać się od uśmiechu.

– Śmieję się, śmieję! Po dwunastu latach czcionki są jeszcze jak nowe. Oto co się nazywa gisernia! Pan Vaflard jest uczciwy człowiek, który daje materiał twardy, jak się patrzy; dla mnie najlepszy giser jest ten, do którego zachodzi się najrzadziej.

– „...Oszacowane na dziesięć tysięcy franków” – podjął Dawid, czytając dalej. – Dziesięć tysięcy franków, ojciec! Ależ to czterdzieści su³⁶ za funt; firma zaś Didot sprzedaje nowy cycero³⁷ za tylko trzydzieści sześć su. Twoje łepki od gwoździ warte są tylko cenę materiału, dziesięć su za funt.

– Nazywasz łepkami od gwoździ garmondy, borgisy, ronda³⁸ pana Gillé, niegdyś drukarza cesarskiego, czcionki warte po sześć franków za funt, arcydzieła rytownictwa kupione przed pięciu laty i które dziś jeszcze mają znak nowości, o!

Stary Séchard chwycił kilka kaszt napełnionych czcionkami, które nigdy nie były w użyciu, i pokazał je synowi.

– Ja nie jestem uczony, nie umiem czytać ani pisać, ale znam się na tyle, aby wiedzieć, że czcionki pisane firmy Gillé były rodzicami angielskiego kroju twoich Didotów. Oto rondo – rzekł, wskazując kasztę i biorąc z niej M, rondo cycero, które jeszcze nie było pod prasą.

Dawid spostrzegł, że nie ma sposobu dyskutować z ojcem. Trzeba było wszystko przyjąć albo wszystko odrzucić, znajdował się pomiędzy tak i nie. Stary niedźwiedź wciągnął w inwentarz nawet sznury do rozwieszania. Najmniejsza ramka, tarcice, niecułki³⁹, kamienie i szczotki do czyszczenia, wszystko było obliczone ze skrupulatnością skąpca. Całość sięgała trzydziestu tysięcy franków, łącznie z dekretem koncesji i wyrobioną klientelą. Dawid zapytywał sam siebie, czy rzecz jest do przyjęcia, czy nie. Widząc, iż syn nie odzywa się nic na tę cyfrę, stary Séchard zaniepokoił się; wołał bowiem gwałtowny spór niż milczące poddanie. W tego rodzaju handlach targ oznajmia zdatnego przemysłowca umiającego bronić swych interesów. „Kto na wszystko przystaje – mawiał stary Séchard – nic nie płaci”. Wciąż śledząc spod oka myśli syna, prowadził dalej wyszczególnienie nędznych utensyliów⁴⁰ potrzebnych do prowadzenia drukarni na prowincji; zaprowadził kolejno

³³ *item* (łac.) – również; ponadto. [przypis edytorski]

³⁴ *funt* – dawna jednostka wagi, wynosząca 0,4–0,5 kg. [przypis edytorski]

³⁵ *gisernia* – zakład odlewający przedmioty z metalu; odlewnia. [przypis edytorski]

³⁶ *su*, właśc. *sous* (fr.) – dawna drobna moneta francuska o wartości 1/20 liwra (funta), bita do 1795; później pot. nazwa monety o wartości 5 centymów, tj. 1/20 franka. [przypis edytorski]

³⁷ *cycero* – nazwa czcionki drukarskiej; także: jednostka typograficzna w systemie Didota równa 12 punktów typograficznych. [przypis edytorski]

³⁸ *garmondy*, *borgisy*, *ronda* – kroje czcionek drukarskich. [przypis edytorski]

³⁹ *niecułka* – mała niecka, drewniane podłużne naczynie. [przypis edytorski]

⁴⁰ *utensylia* (z łac.) – rzeczy użyteczne; narzędzia, sprzęt, przybory. [przypis edytorski]

Dawida przed prasę do satynowania⁴¹, prasę do obrzynania do drobnych zamówień i zachwalał mu jej trwałość i praktyczność.

– Stare narzędzia są zawsze najlepsze – mówił. – W drukarstwie powinno by się je płacić drożej niż nowe, tak jak u fabrykantów malarskiego złota.

Potworne winietki przedstawiające Hymeny⁴², amory, zmarłych, którzy podnoszą kamień grobu, opisując literę V lub M, olbrzymie ramy splecione z masek na ogłoszenia widowisk, stały się pod wpływem nasyconej winem wymowy Hieronima Mikołaja przedmiotami ogromnej wartości. Pouczył syna, iż przyzwyczajenia mieszkańców prowincji zakorzenione są tak głęboko, iż na próżno by się kusił dać im ładniejsze rzeczy. On, Hieronim Mikołaj Séchard, sam próbował sprzedawać kalendarze lepsze niż „Double Liégois”⁴³, drukowany na papierze do zawijania cukru! Otóż prawdziwy „Double-Liégois” miał lepszy zbyt niż najwspanialsze kalendarze. Dawid przekona się niebawem o ważności tej starzyzny, sprzedając ją drożej niż najbardziej kosztowne nowości.

– Ha! ha! Mój chłopcze, prowincja to prowincja, a Paryż to Paryż. Jeżeli przyjdzie tu klient z Houmeau zamówić sobie zawiadomienia ślubne, a ty mu je wydrukujesz bez amora z girlandkami, będzie miał uczucie, że ślub jest nieważny, i odniesie ci je, skoro zobaczy tylko proste M jak u twoich Didotów, którzy są chlubą sztuki drukarskiej, ale których wymysły dostaną się na prowincję nie pierwszej aż za sto lat. Ot co!

Ludzie szlachetni są złymi kupcami. Dawid był jedną z tych natur wstydlivych i czułych, które przeraża każda dyskusja i które ustępują z chwilą, gdy przeciwnik nieco nadto ukuje je w serce. Jego podniosły sposób myślenia i władza, jaką zachował nad nim stary opój, czyniły go tym bardziej niezdolnym do podtrzymania sporu pieniężnego z ojcem, zwłaszcza iż przypuszczał u niego najlepsze intencje; zrazu bowiem tłumaczył jego interesowną chciwość przywiązaniem starego drukarza do swoich narzędzi. Wszelako wobec tego, iż Hieronim Mikołaj Séchard nabył wszystko od wdowy Rouzeau za dziesięć tysięcy w asygnatach⁴⁴ i że w obecnym stanie rzeczy suma trzydziestu tysięcy franków stanowiła cenę szaloną, syn wykrzyknął:

– Ależ, ojcze, zarzynasz mnie!

– Ja, który dałem ci życie?... – rzekł stary pijaczyna, wyciągając rękę ku sznurom. – Ależ, Dawidzie, na ileż szacujesz samą koncesję? Czy wiesz, ile wart jest „Dziennik ogłoszeń”, po dziesięć su od wiersza, przywilej, który sam jeden przyniósł w ostatnim miesiącu pięćset franków? Mój chłopcze, zajrzyj do ksiąg, zobacz, co dają afisze i rejestry⁴⁵ prefektury⁴⁶, roboty merostwa⁴⁷ i konsystorza⁴⁸! Jesteś nygus⁴⁹, który nie chce zrobić wielkiego losu. Targujesz się o konia, który zawiedzie cię kiedyś do jakiegoś pięknego folwarczku, jak mój w Marsac.

Do tego inwentarza dołączony był akt spółki między ojcem a synem. Dobry ojciec wynajmował spółce dom za cenę tysiąca dwustu franków, mimo iż nabył go za sumę sześciu tysięcy, oraz zachowywał dla siebie jeden z dwóch pokoiów na poddaszu. Jak długo Dawid Séchard nie spłaci trzydziestu tysięcy franków, zyski mają się dzielić po połowie; z chwilą gdy wypłaci się z tej sumy, syn staje się wyłącznym i jedynym właścicielem drukarni. Dawid wziął pod uwagę koncesję, klientelę i dziennik, nie zaprzatając się narzędziami; pomyślał, iż zdoła się wygrzebać, i przyjął warunki.

⁴¹ *satynowanie* – nadawanie papierowi gładkości i połysku. [przypis edytorski]

⁴² *Hymen* (mit. gr.) – bóg małżeństwa, patronujący obrządkowi zaślubin. [przypis edytorski]

⁴³ „*Double Liégois*” – almanach (kalendarz z poradami i ciekawostkami), wydawany przez Stahla i osiągający w l. 1820–1833 rekordowy nakład 150.000 egz. [przypis edytorski]

⁴⁴ *asygnata* (daw.) – pieniądz papierowy; banknot. [przypis edytorski]

⁴⁵ *regestr* (daw.) – rejestr, spis. [przypis edytorski]

⁴⁶ *prefektura* – we Francji: siedziba prefekta, naczelnika administracji departamentu, reprezentanta władzy centralnej. [przypis edytorski]

⁴⁷ *merostwo* – we Francji: siedziba mera, odpowiednika wójta, burmistrza lub prezydenta miasta. [przypis edytorski]

⁴⁸ *konsystorz* – urząd podległy biskupowi, kancelaria diecezjalna. [przypis edytorski]

⁴⁹ *nygus* (daw. pot.) – leń, człowiek wymigujący się od pracy. [przypis edytorski]

Przyzwyczajony do matactw chłopskich, nie rozumiejąc się nic na szerokich kalkulacjach Paryżan, ojciec zdumiony był tak szybką konkluzją.

„Czyżby ten chłopak znalazł gdzie jaki majątek? – myślał. – Albo też czy obmyśla sposób wyprawienia mnie z kwitkiem?”

W tej myśli wziął go na spytki dla dowiedzenia się, czy przywiózł jakie pieniądze, aby zeń wydobyć jakąś zaliczkę. Ciekawość ojca obudziła nieufność syna. Dawid pozostał sztywny i małowówny. Nazajutrz stary Séchard kazał uczniowi przenieść swoje meble do pokoiku na drugim piętrze, mając zamiar przewieźć je wózkiem na folwark. Oddał trzy pokoje na pierwszym piętrze synowi zupełnie nagie, tak samo jak oddał mu w posiadanie drukarnię, nie dając ani centyma⁵⁰ na zapłacenie robotników. Kiedy Dawid prosił ojca, aby w charakterze wspólnika przyczynił się do wkładów koniecznych dla wspólnej eksploatacji, stary drukarz udał głupiego. Nie był obowiązany, rzekł, wyłożyć jeszcze kapitał, dawszy samą drukarnię; układ był już zrobiony. Przyciśnięty logiką syna, odparł, iż kiedy kupił drukarnię od wdowy Rouzeau, dał sobie radę bez jednego szeląga. Jeżeli on, biedny robotnik pozbawiony nauki, zdołał tyle dokazać, wychowanek Didota tym bardziej to potrafi. Zresztą pieniądze, jakie Dawid uciuchał, pochodziły z edukacji opłacanej w pocie czoła przez starego ojca, mógł tedy słusznie wyłożyć je obecnie.

– Coś zrobił z twymi oszczędnościami? – rzekł, wracając znów do ataku, aby rozjaśnić problem, który milczenie syna zostawiło poprzedniego dnia nierozstrzygniętym.

– Ale czyż nie musiałem żyć? Czyż nie kupowałem książek? – odparł Dawid, oburzony.

– A! kupowałeś książki? Zły z ciebie będzie kupiec. Ludzie, którzy kupują książki, nie nadają się, aby je drukować – odparł stary niedźwiedź.

Dawid doświadczył najokropniejszego z upokorzeń, tego, które sprawia poniżenie ojca: trzeba mu było znieść wylew argumentów szpetnych, płaczliwych, podłych, kramarskich, jakimi stary kutwa⁵¹ uzasadniał odmowę. Zdławił w duszy boleść, widząc się sam, bez oparcia, znajdując w ojcu twardego i bezwzględego spekulanta. Przez ciekawość filozoficzną chciał przejrzeć starego aż do głębi. Zwrócił mu uwagę, iż nigdy nie żądał odeń rachunku z majątku matki. Jeżeli ten majątek nie zdoła wyrównać ceny drukarni, powinien przynajmniej posłużyć do wspólnego jej prowadzenia.

– Majątek twojej matki – rzekł stary Séchard – to była jej piękność i rozsądek!

Usłyszawszy tę odpowiedź, Dawid przeniknął ojca w zupełności i zrozumiał, że aby uzyskać rachunek, trzeba by mu wszcząć proces trwający wieki, kosztowny i hańbiący. To szlachetne serce przyjęło brzemię, które miało na nim ciążyć, wiedział bowiem, z jak wielkim trudem przyjdzie mu się wypłacić z przyjętych względem ojca zobowiązań.

„Będę pracował – rzekł w duchu. – Ostatecznie, jeśli mnie będzie ciężko, starowinie też było nie lekko. Zresztą, czyż to nie będzie znaczyło pracować dla samego siebie?”

– Zostawiam ci skarb, mój synu – rzekł ojciec, zaniepokojony milczeniem syna.

Dawid spytał, co to za skarb.

– Maryna – rzekł ojciec.

Maryna była to tęga dziewczka wiejska, nieodzowna w funkcjonowaniu drukarni. Ona moczyła i obcinała papier, załatwiała posyłki, gotowała, prała, wyładowywała papier z wozu, chodziła odbierać pieniądze i czyściła szczotki drukarskie. Gdyby Maryna umiała czytać, stary Séchard zaprzęgłby ją jeszcze do składania.

Ojciec wyruszył na wieś pieszo. Mimo iż bardzo szczęśliwy ze sprzedaży, ukrytej pod mianem spółki, niespokojny był o sposób, w jaki syn się wypłaci. Po wzruszeniach sprzedaży przychodzą zawsze niepokoje o realizację. Wszystkie namietności mają charakter na wskroś jezuicki. Ten człowiek, który patrzył na naukę jako na rzecz niepotrzebną, silił się uwierzyć w potęgę nauki. Hipotekował swoje trzydzieści tysięcy franków na pojęciach honoru, jakie w synu rozwinęło

⁵⁰ centym – drobna moneta francuska o wartości 1/100 franka. [przypis edytorski]

⁵¹ kutwa – skąpiec. [przypis edytorski]

wykształcenie. Jako młody człowiek starannie wychowany, Dawid wyprze z siebie siódme poty, aby wypłacić się ze zobowiązań; nauka dostarczy mu środków po temu, okazał się pełen dobrych uczuć, zapłaci! Wielu ojców działających w ten sposób mniema, iż postąpili sobie po ojcowsku, jak to wytłumaczył sobie w końcu stary Séchard, w chwili gdy docierał do swej winnicy położonej w Marsac, małej wiosce o cztery mile drogi od Angoulême. Folwarczek ten, w którym poprzedni właściciel wybudował ładne pomieszkание, powiększał się z roku na rok od roku 1809, epoki, w której stary niedźwiedź go nabył. Zmienił prasę drukarską na prasę winną, a zbyt dawno, jak mówił, chodził koło wina, aby nie miał się na nim rozumieć. Podczas pierwszego roku wiejskich wywczaśów ojciec Séchard ukazywał zatroskane oblicze sponad swoich tyczek, ciągle bowiem przebywał w winnicy, tak jak niegdyś w drukarni. Te niespodziewane trzydzieści tysięcy franków upajały go jeszcze bardziej niż sok winnej jagody, obracał je idealnie w palcach. Im mniej ta kwota mu się należała, tym bardziej pragnął ją zgarnąć. Toteż, party niepokojem, często przybiegał z Marsac do Angoulême. Wspinał się po spadzistościach skały, na której rozsiadło się miasto, zachodził do drukarni, aby przyjrzeć się, czy syn da sobie rady. Owóz prasy były zawsze na swoich miejscach. Jedyny uczeń, ustrojony w czapkę z papieru, czyścił gąbki. Stary niedźwiedź słyszał skrzyp prasy jęczącej pod jakimś zawiadomieniem o ślubie, poznawał stare czcionki, widział syna i prota, obu czytających w swoich kłatkach książkę, którą stary brał za korektę. Zjadłszy obiad z Dawidem, wracał do folwarczku w Marsac, przezuwając swoje obawy. Skąpstwo ma, jak miłość, dar widzenia przyszłych wydarzeń, węszy je, przenika. Z dała od hali drukarskiej, gdzie widok narzędzi rozmarzał starego, przenosząc go w dnie, w których zdobywał majątek, Séchard spostrzegał u syna niepokojące objawy bezczynności. Godło „Bracia Cointetowie” przerażało go, widział je przesłaniające imię „Séchard i syn”. Słowem, starzec czuł powiew nieszczęścia. Przeczucie było słuszne: nieszczęście krążyło nad domem Séchardów. Ale skąpcy mają jakiegoś opiekuńczego boga. Przez zbieg nieprzewidzianych okoliczności ów bóg miał strząsnąć do mieszkającego pijaczyny cenę lichwiarskiej sprzedaży. Oto dlaczego drukarnia Séchardów upadała mimo elementów pomyślności. Obojętny wobec reakcji religijnej, jaką sprowadziła Restauracja dawnego rządu, ale równie obojętny dla liberalizmu, Dawid zachowywał w kwestiach politycznych i religijnych najbardziej szkodliwą neutralność. Żył w epoce, kiedy przemysłowcy prowincjonalni musieli wyznawać jakieś przekonania, aby mieć klientów, trzeba było bowiem wybierać pomiędzy klientelą liberałów i rojalistów. Miłość, jaka zakwitła w sercu Dawida, jego upodobania naukowe, szlachetna natura nie pozwoliły mu rozwinąć w sobie tej chciwości zysku, która tworzy prawdziwego kupca i która dałaby mu zgłębić różnice dzielące przemysł prowincjonalny od paryskiego. Odcienie, tak wyraźne w departamentach, giną w wielkim ruchu Paryża. Bracia Cointetowie nastroili się jednoznacznie z przekonaniem monarchicznymi, zaczęli ostentacyjnie pościć, uczęszczać do fary⁵², pielęgnować stosunki z księżmi i puszczać w świat pierwsze przedruki nabożnych książek, których potrzeba dała się uczuć. Cointetowie zajęli tedy pierwsi miejsce w tej zyskowej gałęzi i obnosili po mieście Dawida Sécharda, oskarżając go o liberalizm i ateizm. W jaki sposób, mówili, robić interesy z człowiekiem mającym ojca jakobina⁵³, pijaka, bonapartystę, starego skąpca, który wcześniej czy później zostawi sterty złota? Oni byli biedni, obciążeni rodziną, podczas gdy Dawid był kawalerem i będzie bardzo bogaty, dlatego też żyje sobie wygodnie etc. Pod wpływem tych oskarżeń podnoszonych przeciw Dawidowi prefektura i biskupstwo przeniosły w końcu przywilej swoich zamówień na braci Cointetów. Niebawem ci zachłanni przeciwnicy, ośmieleni niezaradnością rywala, stworzyli nowy dziennik ogłoszeń. Stara drukarnia została ograniczona do zamówień miejskich, dochód zaś z dzienniczka anonsów⁵⁴ zniżył się do połowy. Wzbogaceni znacznymi zyskami osiągniętymi na książkach do nabożeństwa oraz

⁵² fara (daw.) – kościół parafialny. [przypis edytorski]

⁵³ jakobin – członek lewicowego, rewolucyjnego klubu politycznego działającego w okresie rewolucji francuskiej; przen.: zwolennik rewolucji. [przypis edytorski]

⁵⁴ anons – ogłoszenie. [przypis edytorski]

dzielach świątobliwej treści, bracia Cointetowie zwrócili się do Séchardów z propozycją nabycia ich dziennika, aby niepodzielnie już mieć ogłoszenia departamentu i obwieszczenia sądowe. Skoro tylko Dawid udzielił tej wiadomości ojcu, stary winiarz, przerażony już postępami domu Cointetów, spadł z Marsac na plac du Mûrier z chyżością kruka, który zwietrzył trupy na polu bitwy.

Stary odgadł w lot interes Cointetów, przeraził ich bystrością rzutu oka. Syn gotów był popełnić głupstwo, któremu on chce zaradzić, powiadał.

– Na czym będzie się opierać nasza klientela, jeżeli odda dziennik? Adwokaci, rejenci, wszyscy kupcy z Houmeau są liberalni; Cointetowie chcieli zaszkodzić Séchardom obwiniając ich o liberalizm; otóż przygotowali im w ten sposób deskę zbawienia: ogłoszenia liberałów przypadną Séchardom! Sprzedać dziennik?... Taby już było lepiej sprzedać inwentarz i koncesję.

Zażądał tedy od Cointetów sześćdziesiąt tysięcy za drukarnię, aby nie rujnować syna: kochał syna, bronił tylko syna. Winiarz posłużył się synem, tak jak chłopci posługują się żonami: syn godził się albo nie godził, wedle propozycji, jakie stary wydzierał, punkt po punkcie, Cointetom. Doprowadził ich, nie bez wysiłku, do ofiarowania sumy dwudziestu dwu tysięcy za „Dziennik Charente”. Ale Dawid miał się zobowiązać pod karą trzydziestu tysięcy franków odszkodowania, iż nigdy nie będzie drukował żadnego dziennika. Sprzedaż ta była samobójstwem drukarni Séchardów, ale winiarz nie troszczył się o to. Po kradzieży przychodzi zawsze morderstwo. Stary myślał obrócić tę sumę na zapłacenie swego gruntu; aby go dostać w ręce, byłby dodał i Dawida na przykładkę, zwłaszcza iż ten nieporęczny syn miał prawo do połowy tego niespodzianego skarbu. Jako odszkodowanie szlachetny ojciec zostawił mu drukarnię, ale zachowując sobie jako czynsz mieszkania owe sławne tysiąc dwieście franków. Od czasu sprzedaży dziennika Cointetom stary rzadko pokazywał się w mieście; powoływał się na swój podeszły wiek, ale istotną przyczyną był brak zainteresowania drukarnią, która już doń nie należała. Mimo to nie mógł zupełnie zaprzeć się starego przywiązania, jakie miał dla swoich narzędzi. Kiedy własne jakie sprawy sprowadzały go do Angoulême, bardzo byłoby trudno rozstrzygnąć, co go bardziej ciągnęło do domu: prasy drewniane czy syn, do którego dla formy zachodził upominać się o czynsz. Jego dawny prot, obecnie zatrudniony u Cointetów, wiedział, co myśleć o tej ojcowskiej wspaniałomyślności; powiadał, iż szczwany lis zabezpieczał sobie prawo mieszania się w sprawy syna, stając się przez nagromadzenie zaległych czynszów uprawomocnionym wierzycielem.

Niezaradność Dawida Sécharda miała przyczyny, które malują charakter tego młodzieńca. W kilka dni po instalacji w drukarni ojcowskiej spotkał jednego ze swych przyjaciół z kolegium, wówczas pogrążonego w najgłębszej nędzy. Przyjaciół Dawida Sécharda był to młody człowiek w wieku około dwudziestu jeden lat, nazwiskiem Lucjan Chardon, syn dawnego starszego chirurga wojsk republikańskich, który musiał ustąpić ze służby z powodu odniesionej rany. Naturalne skłonności uczyniły pana Chardona chemikiem, przypadek zaś osiedlił go jako aptekarza w Angoulême. Śmierć zaskoczyła go pośród prac przygotowawczych spowodowanych zyskownym odkryciem, którego poszukiwanie pochłonęło mu wiele lat badań naukowych. Chciał uleczyć wszelki rodzaj podagry⁵⁵. Podagra jest chorobą bogatych, bogaci zaś drogo opłacają zdrowie, kiedy go im nie stanie⁵⁶. Toteż aptekarz wybrał ten problem do rozwiązania pomiędzy wszystkimi, jakie nastroczały się jego rozmyśleniom. Zawieszony pomiędzy wiedzą a empiryzmem, nieboszczyk Chardon zrozumiał, że jedynie wiedza może zapewnić mu fortunę: zapuścił się tedy w zgłębianie przyczyny choroby i oparł leczenie na pewnej diecie dostosowanej do każdego temperamentu. Umarł w czasie pobytu w Paryżu, gdzie starał się o aprobatę Akademii Nauk⁵⁷ i stracił w ten sposób owoc swoich prac. W przewidywaniu poprawy doli aptekarz nie szczędził niczego na wychowanie syna

⁵⁵ podagra – dna moczanowa, rodzaj zapalenia stawu, zazwyczaj u palucha u stopy. [przypis edytorski]

⁵⁶ nie stanie (daw.) – zabraknie. [przypis edytorski]

⁵⁷ Akademia Nauk – czołowa francuska instytucja naukowa, założona w 1666 przez Ludwika XIV, stanowiąca korporację uczonych zajmujących się naukami matematyczno-przyrodniczymi. [przypis edytorski]

i córki, tak iż utrzymanie rodziny pochłaniało stale dochody z apteki. W ten sposób nie tylko zostawił dzieci w nędzy, ale jeszcze, na ich nieszczęście, wychował je w nadziei świetnych losów, które zgasiły ze śmiercią ojca.

Znakomity Desplein⁵⁸, który miał Chardona w opiece w ostatnich chwilach, mówił, iż umierając, szalał z rozpacz. Ambicja ta czerpała pobudkę w gwałtownej miłości, jaką dawny chirurg żywił dla swej żony, ostatniej latorośli domu de Rubempré, cudownie przezeń ocalonej od szafotu w roku 1793. Mimo iż młoda dziewczyna nie chciała zgodzić się na to kłamstwo, zyskał na czasie, oświadczając, iż jest w ciąży. Stworzywszy sobie w ten sposób poniekąd prawa męża, ożenił się z nią mimo obopólnego ubóstwa. Dzieci, jak wszystkie dzieci miłości, otrzymały za całe dziedzictwo cudowną urodę matki, dar tak często zgubny, skoro towarzyszy mu nędza. Te tak żywo podzielane nadzieje, prace, rozpacz odbiły się głęboko na urodzie pani Chardon, tak samo jak powolne degradacje ubóstwa oddziaływały na tryb jej życia; ale dzielność jej, jak również i jej dzieci, równa była ich niedoli. Biedna wdowa sprzedawała aptekę położoną przy pryncypalnej⁵⁹ ulicy Houmeau, głównego przedmieścia Angoulême. Wartość apteki pozwoliła jej uzyskać sumę trzystu franków rocznej renty⁶⁰, kwotę niewystarczającą nawet na własne utrzymanie, ale i ona, i córka przyjęły swe położenie bez rumieńca i oddały się pracy zarobkowej. Matka pielęgnowała położnice, wykwinne zaś jej obejście sprawiło, iż stała się poszukiwana w bogatych domach. W ten sposób żyła, nie kosztując nic dzieci i zarabiając dwadzieścia su dziennie. Aby oszczędzić synowi wstydu, iż musi widzieć matkę w takim poniżeniu, przybrała imię pani Szarloty. Osoby, które pragnęły jej opieki, zwracały się do pana Postel, następcy nieboszczyka Chardona. Siostra Lucjana pracowała u bardzo zacnej kobiety, poważanej w całym Houmeau, pani Prieur, prowadzącej zakład wykwinnego prania; w ten sposób zarabiała piętnaście su dziennie. Miała dozór nad robotnicami i cieszyła się w pracowni rodzajem zwierzchnictwa, które wznosiło ją nieco ponad klasę wyrobnic. Skromne owoce pracy obu kobiet, dołączone do trzystu franków renty pani Chardon, dochodziły ogółem sumy ośmiuset franków rocznie, z których te trzy osoby miały żyć, ubierać się i mieszkać. Ścisła oszczędność tego gospodarstwa zaledwie zdołała nastarczyć wszystkiemu tą sumą, prawie w zupełności pochłanianą przez Lucjana. Pani Chardon i córka jej Ewa wierzyły w Lucjana jak żona Mahometa w męża; poświęcenie ich dla jego przyszłości nie miało granic. Ta biedna rodzina mieszkała w Houmeau, w mieszkaniu najętym za bardzo skromną kwotę od następcy pana Chardona i położonym w głębi wewnętrznego dziedzińca ponad laboratorium. Lucjan zajmował tam nędzny pokój na poddaszu. Zagrzewany przez ojca, który, zapalony do nauk przyrodniczych, popychał go zrazu na tę drogę, Lucjan był jednym z najświetniejszych uczniów kolegium w Angoulême, gdzie znajdował się w klasie trzeciej, w chwili gdy Séchard kończył studia.

Kiedy traf zrządził spotkanie dwóch towarzyszy z kolegium, Lucjan, zmęczony piciem z grubej czary nędzy, był na drodze powzięcia jednego z tych ostatecznych postanowień, w jakie rzuca się człowiek, mając dwadzieścia lat. Czterdzieści franków miesięcznie, jakie Dawid ofiarował wspaniałomyślnie Lucjanowi, podejmując się nauczyć go rzemiosła prota, mimo iż prot był mu zupełnie niepotrzebny, ocaliły Lucjana od rozpacz. Węzły przyjaźni z kolegium, odnowione w ten sposób, zacieśniły się niebawem podobieństwami ich losów i różnicami charakterów. Obaj duchem bogaci w wielorakie fortuny posiadali tę wysoką inteligencję, która stawia człowieka na równej stopie z wszelkimi szczytami, obaj zaś znajdowali się zepchnięci na sam dół społeczeństwa. Ta niesprawiedliwość losu stała się potężnym węzłem. Zarazem obaj zbliżyli się do poezji odmiennymi drogami. Mimo iż przeznaczony do najwyższych dociekań wiedzy przyrodniczej, Lucjan rwał się z całym ogniem ku sławie literackiej, podczas gdy Dawid, którego kontemplacyjny umysł usposabiał do poezji, skłaniał się z upodobania ku wiedzy ścisłej. To przestawienie ról zrodziło między nimi

⁵⁸ Desplein – w *Komedii ludzkiej* Balzaca: wybitny chirurg, nauczyciel Bianchona. [przypis edytorski]

⁵⁹ pryncypalny (daw., z łac.) – najważniejszy, główny. [przypis edytorski]

⁶⁰ renta – tu: dochód z kapitału ulokowanego w banku, w obligacjach, na giełdzie itp.; por. *rentier*. [przypis edytorski]

jakby duchowe braterstwo. Lucjan udzielił niebawem Dawidowi wysokich poglądów, jakie miał od ojca w przedmiocie zastosowania nauki do przemysłu, Dawid zaś wskazał Lucjanowi nowe drogi, jakimi należało mu się zapuścić w literaturę, aby zdobyć imię i przyszłość. Przyjaźń tych dwóch młodych ludzi stała się w niedługim czasie jedną z tych namiętności, jakie rodzą się jedynie w pełni młodzieńczego wieku. Dawid ujrzał niebawem piękną Ewę i pokochał ją tak, jak zdolne są kochać dusze melancholiczne i skłonne do medytacji. *Et nunc et semper et in secula seculorum*⁶¹ liturgii jest dewizą tych wzniosłych nieznanych poetów, których dzieła polegają na wspaniałych eposejach poczętych i zgubionych między dwojgiem serc! Kiedy kochanek przeniknął tajemnicę nadziei, w jakie matka i siostra Lucjana zdobiły to piękne czoło poety, kiedy poznał całe ich ślepe poświęcenie, czerpał słodycz w tym, aby się zbliżyć do ubóstwianej, dzieląc jej oddanie i nadzieję. Lucjan stał się więc dla Dawida bratem z wyboru. Jak owi ultra⁶², którzy chcieli być bardziej rojalistami niż sam król, Dawid prześcignął wiarę, jaką matka i siostra Lucjana miały w jego geniusz, psuł go tak, jak matka psuje swoje dziecko. Podczas jednej z owych rozmów, w których, gnębieni brakiem pieniędzy wiążącym im ręce, przetrawiali, jak wszyscy młodzi ludzie, sposoby osiągnięcia szybkiej fortuny, przetrząsając bezowocnie wszystkie drzewa już obrane przez poprzedników, Lucjan przypomniał sobie dwie myśli rzucone kiedyś przez ojca. Pan Chardon wspominał o możliwości obniżenia o połowę ceny cukru przez użycie nowego składnika chemicznego i o takimże zmniejszeniu ceny papieru, przez uzyskanie z Ameryki pewnych materii roślinnych, analogicznych do tych, jakimi posługują się Chińczycy, i mało kosztownych. Dawid, który znał ważność tej kwestii, roztrząsanej już u Didota, chwycił się tej myśli, widząc w niej fortunę, i uważał odtąd Lucjana za dobroczyńcę, względem którego nigdy nie zdoła się wypłacić.

Każdy zgaduje, do jakiego stopnia dominujące myśli wewnętrzne i życie dwóch przyjaciół czyniło ich niezdolnymi do prowadzenia drukarni. Daleka od przynoszenia piętnastu do dwudziestu tysięcy franków, jak zakład braci Cointetów, drukarzy-nakładców konsystorza, właścicieli „Kuriera Charente”, odtąd jedynego dziennika w departamencie, drukarnia Sécharda syna dawała ledwie trzysta franków miesięcznie, z czego trzeba było odciągnąć⁶³ pensję prota, płacę Maryny, podatki, czynsz, co uszczuplało dochód Dawida do stu franków miesięcznie. Ludzie czynni i przemysłni byliby odnowili czcionki, kupili prasy żelazne, zdobyliby w księgarniach paryskich dzieła, które by wydrukowali po niskiej cenie; ale pryncypał i prot, zatopieni w pochłaniającej pracy duchowej, zadowalali się robotami, jakich im dostarczali ostatni klienci. Bracia Cointetowie poznali się wreszcie na charakterze i przyzwyczajeniach Dawida; przestali go oczerniać; przeciwnie, roztropna polityka nakazywała im dać wegetować tej drukarni i utrzymywać ją w przyzwoitej mierności, iżby się nie dostała w ręce jakiegoś groźnego antagonisty; sami odsyłali nawet do niej drobniejszych klientów. Tak zatem, sam nie wiedząc o tym, Dawid Séchard istniał, mówiąc handlowo, jedynie dzięki zręcznemu wyrachowaniu konkurentów.

Zewnętrzny wygląd domu Séchardów był w harmonii z brudnym skąpstwem, jakie panowało wewnątrz, gdzie stary niedźwiedź nigdy nie dał nic naprawić. Deszcz, słońce, wpływy atmosferyczne każdej pory roku nadały drzwiom od korytarza podobieństwo do starego pnia drzewa, tak były poorane nierównymi szczelinami. Fasada, lichy sklecony z kamieni i cegieł ponarzuczanych beładnie, zdawała się uginać pod ciężarem dachu, zbutwiałego, przeciążonego owymi wklęsłymi dachówkami, jakie widnieją na wszystkich dachach południowej Francji. Mocno uszkodzone oszklenie opatrzone było olbrzymimi okiennicami o gęstych poprzecznych listwach, jakich wymaga gorąco klimatu. Trudno byłoby w całym Angoulême znaleźć dom równie zaniedbany; można powiedzieć, iż trzymał się jedynie siłą spójności cementu. Wyobraźcie sobie tę wielką halę, jasną w dwóch krańcach,

⁶¹ *Et nunc et semper et in secula seculorum* (łac.) – i teraz, i zawsze, i na wieki wieków. [przypis edytorski]

⁶² *ultra* (pot.) – skrócone: ultraroyalści, skrajnie reakcyjna część monarchistów działających podczas restauracji władzy Burbonów (1815–1830). [przypis edytorski]

⁶³ *odciągnąć* (daw.) – odjąć. [przypis edytorski]

ciemną w środku, o ścianach pokrytych afiszami i poczerńniętymi od dołu; z mnóstwem lin leżących po podłodze, stertami papieru, starymi machinami, stosami kamieni do przyciskania zwilżonego papieru, szeregami kaszt i na końcu dwiema klatkami, w których, każdy po swojej stronie, siedzieli pryncypał i prot; zrozumiecie wówczas egzystencję dwóch przyjaciół.

W roku 1821, w pierwszych dniach maja, Dawid i Lucjan znajdowali się tuż koło okna wychodzącego na dziedziniec, w chwili gdy około drugiej popołudniu nieliczni robotnicy pracujący w drukarni opuszczali halę, udając się na obiad. Skoro pryncypał ujrzał, iż uczeń zamknął za sobą drzwi opatrzone dzwonczkiem, wychodząc na ulicę, pociągnął Lucjana na dziedziniec, jak gdyby zapach papierów, farby drukarskiej, pras i starego drzewa był mu nie do zniesienia. Usiedli na jakiejś pace, skąd oczy ich mogły widzieć każdego wchodzącego do zakładu. Promienie słońca igrające w winnych liściach ogrodzenia pieściły dwóch poetów, okalając ich światłem niby aureolą. Kontrast stworzony przeciwieństwem tych dwóch charakterów i fizjonomii występował wówczas tak wyraźnie, że byłby skusił pędzel wielkiego malarza. Dawid miał kształty, jakie natura daje istotom przeznaczonym do wielkich walk, tajemnych lub jawnych. Z szerokiego torsu wyrastały silne ramiona harmonizujące z pełnią kształtów. Twarz jego, brązowa w tonie, żywa w kolorze, pełna, osadzona na grubej szyi, okolona bujnym lasem czarnych włosów, podobna była na pierwszy rzut oka do twarzy kanoników opiewanych przez Boileau⁶⁴; ale baczniejsze spojrzenie zdradzało w bruzdach mięsistych warg, w dołku podbródka, w rysunku kwadratowo zakończoności nosa, w oczach przede wszystkim, nieustający ogień jedynej miłości, przenikliwość myśliciela, żarliwą melancholię ducha, który zdolny był ogarnąć dwa ostateczne krańce horyzontu, przenikając wszystkie ich zaułki, i który łatwo nużył się rozkoszami czysto idealnymi, wnosząc w nie jasność analizy. Jeżeli odgadywało się w tej twarzy błyski geniuszu gotującego się do lotu, widziało się też popiół obok wulkanu; nadzieja zamierała tam w głębokim poczuciu własnej nicości społecznej, w której niskie urodzenie i brak majątku więżą tyle wyższych duchów. Obok biednego drukarza, którego jego zawód, mimo iż tak bliski inteligencji, przyprawiał o mdłości, obok tego Sylena⁶⁵ ciężko wspartego na samym sobie, który pił wielkimi haustami z pucharu wiedzy i poezji, upijając się, aby zapomnieć o niedolach prowincjonalnego życia, Lucjan stał we wdzięcznej pozycji, stworzonej przez rzeźbiarza dla indyjskiego Bachusa⁶⁶. Twarz jego miała wytworność linii starożytnego posągu: miał czoło i nos greckie, aksamitną białosć kobiecą, oczy tak ciemnoniebieskie, że aż czarne, oczy pełne miłości, których białko co do świeżości nie ustępowało oczom dziecka. Nad tymi pięknymi oczyma, okolonymi długimi, ciemnymi rzęsami, rysowały się brwi jak gdyby wykreślone pędzlem chińskim. Na licach połyskiwał jedwabisty puszek, którego kolor harmonizował z kolorem jasnych, naturalnie kręcących się kędziorów. Boska słodycz oddychała w jego pozłocistych białych skroniach. Niewypowiedziana szlachetność rysowała się w krótkim, łagodnie podniesionym podbródku. Uśmiech smutnych aniołów błędził po ustach z koralu ozdobionych pięknymi zębami. Miał ręce człowieka dobrej rasy, ręce wykuintne, których skinieniu mężczyźni powinni być posłuszni, a które kobiety lubią całować. Lucjan był szczupły i średniego wzrostu. Widząc jego stopy, byłoby się tym bardziej skłonny wziąć go za przebraną młodą dziewczynę, ile że, podobnie jak większość ludzi sprytnych, żeby nie powiedzieć przebiegłych, posiadał biodra ukształtowane jak biodra kobiety. Ta wskazówka, rzadko zwodnicza, była prawdziwa u Lucjana. Skłonność jego ruchliwego umysłu sprowadzała go często, kiedy analizował obecny stan społeczeństwa, na teren deprawacji właściwej dyplomatom, którzy sądzą, iż sukces jest usprawiedliwieniem wszystkich, choćby najhaniebniejszych środków. Jednym

⁶⁴ Boileau, Nicolas (1636–1711) – francuski poeta i krytyk literacki; autor m.in. poematu dydaktycznego *Sztuka poetycka*, stanowiącego kodeks klasycyzmu, oraz heroikomicznego poematu *Le lutrin* (Pulpit, 1674–83), ośmieszającego duchowieństwo. [przypis edytorski]

⁶⁵ Sylen (mit. gr.) – towarzysz boga wegetacji i wina Dionizosa, przedstawiany jako tłustawy mężczyzna z końskimi uszami, nogami i ogonem, często nadużywający wina. [przypis edytorski]

⁶⁶ Bachus (mit. rzym.) – bóg winnej latorośli i wina, odpowiednik gr. Dionizosa (Bachosa); wg niektórych opowieści zawędrował aż do Indii, które podbił. [przypis edytorski]

z nieszczęść, jakim podpadają wielkie inteligencje, jest to, iż z konieczności rozumieją wszystko, złe równie dobrze jak dobre.

Dwaj młodzi ludzie sądzili społeczeństwo tym bardziej z góry, im bardziej nisko byli w nim postawieni, ludzie bowiem zapoznani mszczą się za marność swej pozycji wyniosłością rzutu oka. Ale też rozpacz ich była przez to tym bardziej gorzka, iż szli w ten sposób szybciej jeszcze tam, gdzie ich niosło prawdziwe ich przeznaczenie. Lucjan wiele czytał, wiele porównywał, Dawid wiele myślał, wiele zgłębiał. Mimo pozorów krzepkiego i wiejskiego zdrowia drukarz był to duch melancholijny i chorobliwy, pełen zwątpień o samym sobie, podczas gdy Lucjan, obdarzony umysłem przedsiębiorczym, ale ruchliwym, posiadał śmiałość niezgodną z jego wejrzeniem miękkim, niemal wątlwym, ale pełnym kobiecych uroków. Lucjan miał w najwyższym stopniu charakter gaskoński, śmiały, dzielny, awanturniczy, który przesadza sobie dobre i umniejsza złe, nie cofa się przed błędem, jeżeli widzi w nim korzyść i drwi z występku, jeżeli stanie się dlań szczeblem do wspięcia się wyżej. Ten ambitny popęd był wówczas stłumiony pięknymi złudzeniami młodości, zapałem niosącym go ku szlachetnym środkom, jakich ludzie zakochani w sławie chwytają się przed wszystkimi innymi. Dotychczas pasował się tylko ze swymi pragnieniami, a nie z trudnościami życia, z własną siłą, a nie z nikczemnością ludzi, która jest fatalnym przykładem dla wrażliwych duchów. Żywo pociągnięty świetnością umysłu Lucjana, Dawid podziwiał go, mimo iż starał się prostować błędy, w jakie wtrącała go „furia francuska”. Ten zacny człowiek miał nieśmiałe usposobienie będące w sprzeczności z jego silną budową fizyczną, ale nie zbywało mu na wytrwałości ludzi Północy. O ile widział wszystkie trudności, postanawiał sobie zwyciężyć je, nie dając się zniechęcić; a jeżeli posiadał nieugiętość cnoty iście apostolską, łagodził ją urokiem niewyczerpanej pobłażliwości. W przyjaźni tej, już wypróbowanej, jeden z dwu kochał bałwochwalczo, mianowicie Dawid. Toteż Lucjan przewodził nad nim jak kobieta, która wie, że jest kochana. Dawid ulegał z przyjemnością. Piękność fizyczna przyjaciela zawierała w sobie wyższość, którą uznawał, czując się sam, w swoim mniemaniu, ciężkim i pospolitym.

„Wo!u należy cierpliwa orka, ptakowi szybowanie bez troski – mówił sobie drukarz. – Ja jestem wołem, Lucjan będzie orłem”.

Od trzech lat blisko dwaj przyjaciele złączyli swoje losy, tak świetne w przyszłości. Czytali wielkie dzieła, które pojawiły się od czasu pokoju na horyzoncie literackim i naukowym, dzieła Schillera, Goethego, lorda Byrona, Waltera Scotta, Jean-Paula, Berzeliusa, Davy’ego, Cuviera, Lamartine’a⁶⁷ etc. Rozpalali się przy tych wielkich ogniskach, próbowali się w dziełach poronionych lub zaczynanych, rzucanych i znów podejmowanych z zapałem. Pracowali bez ustanku, nie nużąc niewyczerpanych skarbów młodości. Jednak biedni, ale pożerani miłością sztuki i nauki, zapominali o obecnej nędzy, pracując nad podwalinami przyszłej sławy.

– Lucjanie, czy wiesz, co otrzymałem z Paryża? – rzekł drukarz, dobywając z kieszeni mały tomik *in 18*⁶⁸. – Słuchaj!

Dawid przeczytał, jak umieją czytać poeci, idyllę Andrzeja Chéniera⁶⁹ zatytułowaną *Nerea*, potem *Młodego chorego*, potem elegię o samobójstwie, tę w stylu starożytnym, i dwa ostatnie jamby.

⁶⁷ dzieła Schillera, Goethego, lorda Byrona, Waltera Scotta, Jean-Paula, Berzeliusa, Davy’ego, Cuviera, Lamartine’a – Friedrich Schiller (1759–1805): niemiecki poeta i filozof okresu romantyzmu; Johann Wolfgang Goethe (1749–1832): najwybitniejszy niemiecki poeta i pisarz okresu „burzy i naporu”; George Gordon Byron (1788–1824): poeta, czołowy przedstawiciel angielskiego romantyzmu; Walter Scott (1771–1832): szkocki autor powieści historycznych i poeta, bardzo popularny w swojej epoce; Jean Paul Richter (1763–1825): pisarz niemiecki, jeden z głównych prekursorów romantyzmu w lit. niemieckiej; Jöns Jacob Berzelius (1779–1848): szwedzki chemik, jeden z założycieli nowoczesnej chemii, autor 8-tomowego podręcznika fizyki, chemii i mineralogii; Humphry Davy (1778–1829): brytyjski chemik, jako pierwszy wyodrębnił szereg pierwiastków, odkrył chlor i jod; Georges Cuvier (1769–1832): wybitny francuski zoolog i paleontolog, współtwórca anatomii porównawczej; Alphonse de Lamartine (1790–1869): polityk i pisarz francuski, uznawany za twórcę francuskiego romantyzmu. [przypis edytorski]

⁶⁸ *in 18° a. octodecimo* – format niewielkich książek, o wymiarze 1/18 arkusza. [przypis edytorski]

⁶⁹ Chénier, André de (1762–1794) – poeta francuski, skazany przez sąd rewolucyjny na śmierć na gilotynie. [przypis edytorski]

– To więc jest Andrzej Chénier! – wykrzyknął Lucjan kilkakrotnie. – Może doprowadzić do rozpacz – powtarzał po raz trzeci, kiedy Dawid, zbyt wzruszony, aby czytać dalej, pozwolił mu wziąć tomik. – Poeta odnaleziony przez poetę! – dodał, widząc podpis przedmowy.

– Stworzywszy ten tom – rzekł Dawid – Chénier mniemał, iż nie napisał nic, co by było godne ogłoszenia.

Z kolei Lucjan przeczytał epiczny ustęp *Ślepca* i kilka elegii. Kiedy natrafił na ustęp:

Jeśli tam szczęścia nie ma, zali⁷⁰ jest na ziemi?

ucałował książkę i dwaj przyjaciele rozplakali się, obaj bowiem kochali do ubóstwienia. Liście winnego grona nabrały żywszych barw, stare mury domu, rozpadłe, spękane, nierówno poprzerywane szpetnymi szczelinami, przystroili się za dotknięciem palców wróżki we fryzy⁷¹, arabeski⁷², płaskorzeźby i niezliczone arcydzieła nie wiem jakiej już architektury. Wyobraźnia rozsypała swe kwiaty i rubiny na mały pokątny dziedzińczyk. Kamilla⁷³ Andrzeja Chéniera stała się dla Dawida jego ubóstwianą Ewą, dla Lucjana zaś wielką damą, w której kochał się nieśmiało. Poezja potrząsnęła majestatycznymi fałdami swej gwiazdzistej szaty nad warsztatem, w którym wykonywali jednostajne ruchy niedźwiedzie i mały kunszt drukarskiego. Piąta godzina wydzwoniła, ale dwaj przyjaciele nie czuli głodu ani pragnienia; życie ich było marzeniem ze złota, mieli u swoich stóp wszystkie skarby ziemi. Spostrzegali ten niebieskawy skrawek widnokregu, jaki Nadzieja ukazuje palcem tym, których życie jest zdane na burze i którym powiada głosem syreny: „Idźcie, lećcie, ujdziecie nieszczęściu tą przestrzenią ze złota, srebra lub lazuru”. W tej chwili uczeń nazwiskiem Cerizet, urwis paryski, którego Dawid sprowadził do Angoulême, otworzył małe szklane drzwiczki wychodzące z hali na dziedziniec i wskazał dwóch przyjaciół nieznajomemu, który zbliżył się z ukłonem:

– Panie – rzekł do Dawida, wyciągając z kieszeni ogromny zeszyt – oto memoriał, który pragnąłbym wydrukować, czy zechciałby pan oszacować koszt?

– Nie drukujemy, proszę pana, rękopisów tak obszernych – odparł Dawid, nie patrząc na zeszyt – zechciej się pan udać do braci Cointetów.

– Ale przecież mamy ładne pismo, które mogłoby się nadać – zauważył Lucjan, biorąc rękopis.

– Może pan będzie tak łaskaw wstąpić jutro i zostawi nam dzieło dla oceny kosztów druku.

– Czy nie z panem Lucjanem Chardonem mam zaszczyt...?

– Tak, panie – odparł prot.

– Szczęśliwy jestem – rzekł autor – iż mogłem spotkać młodego poetę, powołanego do tak świetnej przyszłości. Przysłała mnie tu pani de Bargeton.

Słyszając to imię, Lucjan zarumienił się i wybąkał kilka słów, aby wyrazić wdzięczność za względy okazywane mu przez panią de Bargeton. Dawid zauważył rumieniec i zakłopotanie przyjaciela. Usunął się, zostawiając go z obywatelem wiejskim, autorem memoriału o hodowli jedwabników. Szlachcic, popychany próżnością, pragnął go wydrukować, aby dzieło jego mogło się znaleźć w rękach kolegów z Towarzystwa Rolniczego.

– I cóż, Lucjanie – rzekł Dawid, skoro obywatel odszedł – czyżbyś był zakochany w pani de Bargeton?

– Do szaleństwa!

– Ależ przesady świata czynią, iż jesteście od siebie bardziej oddaleni, niż gdybyście byli, ty w Pekinie, a ona w Grenlandii.

⁷⁰ *zali* (daw.) – czy, czyż. [przypis edytorski]

⁷¹ *fryz* – dekoracyjny pas pod gzymsem budynku. [przypis edytorski]

⁷² *arabeska* – symetryczny, geometryczny ornament ze stylizowanych motywów roślinnych; tradycyjnie wykorzystywany w architekturze i sztuce arabskiej (stąd nazwa). [przypis edytorski]

⁷³ *Kamilla* (fr. *Camille*) – imię bohaterki *Elegii* fr. poety Chéniera, pod którym wychwalał swoją piękną przyjaciółkę Michelle de Bonneuil. [przypis edytorski]

- Wola dwojga kochanków zwycięża wszystko – rzekł Lucjan, spuszczać oczy.
- Zapomnisz o nas – odparł trwożliwy wielbiciel pięknej Ewy.
- Być może, iż, przeciwnie, poświęciłem ci mą ukochaną – wykrzyknął Lucjan.
- Co chcesz powiedzieć?

– Mimo mej miłości, mimo rozmaitych interesów, które mi każą szukać oparcia w jej domu, powiedziałem jej, iż nie wrócę nigdy, jeżeli człowiek, który przewyższa mnie talentem i wiedzą, jeżeli Dawid Séchard, mój przyjaciel, mój brat, nie znajdzie tam przyjęcia. Mam zastać odpowiedź w domu. Ale mimo iż cała arystokracja zaproszona jest na dziś wieczór, aby wysłuchać moich wierszy, jeżeli odpowiedź jest odmowna, noga moja nie postanie u pani de Bargeton.

Dawid ścisnął gwałtownie rękę Lucjana, otarłszy sobie oczy. Wybiła szósta.

- Ewa musi być niespokojna. Do widzenia – rzekł nagle Lucjan.

Pomknął, zostawiając Dawida na pastwę jednego z owych wzruszeń, które czuje się tak pełno jedynie w tym wieku, zwłaszcza w położeniu, w jakim znajdowały się te dwa młode łabędzie, którym prowincjonalne życie nie podcięło jeszcze skrzydeł.

– Złote serce! – wykrzyknął Dawid, towarzysząc okiem Lucjanowi, który przechodził przez halę drukarni.

Lucjan podążył do Houmeau piękną promenadą Beaulieu, przez ulicę du Minage i bramę św. Piotra. Jeśli was dziwi, iż obierał drogę najdłuższą, wiedźcie, iż dom pani de Bargeton położony był na tej drodze. Doświadczał tyle rozkoszy, przechodząc pod oknami tej kobiety, nawet bez jej wiedzy, iż od dwóch miesięcy nie wracał do Houmeau inaczej.

Zbliżając się do alei Beaulieu, spojrzał na przestrzeń, jaka dzieliła Angoulême od Houmeau. Pojęcia miejscowe stworzyły zapory moralne o ileż trudniejsze do przebycia niż spadziństwo, którą schodził Lucjan! Ambitny młodzieniec, który dostał się do pałacu Bargeton, rzucając sławę niby most zwodzony pomiędzy miastem a przedmieściem, odczuwał niepokój co do decyzji swej ubóstwianej, jak faworyt, który pokusiwszy się o rozszerzenie władzy, obawia się niełaski. Słowa te muszą się wydać dziwne tym, którzy nie zapoznali się jeszcze z obyczajami miejscowości dzielących się na górne i dolne miasto; toteż tym bardziej niezbędne jest wejść tutaj w niejakie objaśnienia dotyczące Angoulême, ile że pozwolą zrozumieć panią de Bargeton, jedną z najważniejszych osób tego opowiadania.

Angoulême jest to stare miasto zbudowane na szczycie skały podobnej do głowy cukru, a sterczącej ponad rozległymi łąkami, przez które przepływa Charenta. Skała ta łączy się ku Périgord z długim wzgórzem, które ucina nagłym spadkiem tuż nad gościńcem prowadzącym z Paryża do Bordeaux, tworząc w ten sposób rodzaj przylądka ograniczonego trzema malowniczymi dolinami. O znaczeniu, jakie miało to miasto w czasie wojen religijnych⁷⁴, świadczą szanice, bramy i resztki fortecy usadowionej na cyplu skały. Położenie miasta czyniło z niego niegdyś punkt strategiczny równie cenny dla katolików, jak i kalwinów⁷⁵; ale to, co było dawniej jego siłą, dziś stanowi jego słabość; albowiem te szanice, jak również zbyt stromy spadek skały, nie pozwalając rozciągnąć się miastu nad brzegami Charenty, skazały je na najzgubniejszą martwość. W czasie kiedy rozgrywały się te wydarzenia, rząd usiłował popchnąć miasto ku Périgord, wznosząc wzdłuż ciągnącego się wzgórza pałac prefektury, szkołę marynarki, budowle wojskowe, jak również wytyczając drogi. Ale handel uprzedził te zabiegi, i to w innym kierunku. Od dawna już u stóp skały, nad brzegiem rzeki, wzdłuż której prowadzi wielki gościńiec z Paryża do Bordeaux, wyrosła i powiększała się, niby gniazdo grzybów, mała miejscina zwana Houmeau. Nikomu nie jest obca sława papierni angulemskich, które od trzech wieków z konieczności usadowiły się nad Charentą i jej dopływami, gdzie znalazły potrzebny spadek wód. Rząd założył w Ruelle najznacniejszą gisernię dział dla

⁷⁴ w czasie wojen religijnych – mowa o wojnach hugenockich, toczonych w XVI w. we Francji pomiędzy katolikami a protestantami. [przypis edytorski]

⁷⁵ kalwin – protestant, wyznawca doktryny Kalwina. [przypis edytorski]

marynarki. Ruch kołowy, poczta, gospody, warsztaty stelmachów⁷⁶, przedsiębiorstwa wehikułów publicznych, wszystkie przemysły, które żyją z gościńca i z rzeki, ugrupowały się u stóp Angoulême, aby oszczędzić sobie trudności wynikłych ze stromego położenia miasta. Z natury rzeczy garbarnie, pralnie, cały przemysł wodny pozostał w pobliżu Charenty; w następstwie magazyny wódek, składy wszystkich surowców spławianych rzeką, wreszcie całe *transito*⁷⁷ okoliło Charentę swymi zakładami. Przedmieście Houmeau zmieniło się w miasto handlowe i bogate, drugie Angoulême, i zaczęło z zawiścią spoglądać na górne miasto, które zostało siedzibą rządu, biskupstwa, sądu, arystokracji. W ten sposób Houmeau, mimo swej czynnej i wzmagającej się potęgi, pozostało tylko przyczepkiem do Angoulême. Na górze szlachta i władze, w dole przemysł i bogactwo – dwie strefy społeczne stale i wszędzie względem siebie nieprzyjazne nawzajem; trudno byłoby odgadnąć, które z dwóch miast bardziej nienawidziło swego rywala. Od lat dziewięciu Restauracja zaostrzyła ten stan rzeczy, dość spokojnie układający się za Cesarstwa.

Większość domów w Górnym Angoulême zamieszkała jest albo przez rodziny szlacheckie, albo przez starożytne rodziny mieszczańskie, które żyją ze swoich dochodów i tworzą rodzaj plemienia tubylców, do którego cudzoziemcy nigdy nie są dopuszczani. Zaledwie zdarzyło się, aby po dwustu latach zamieszkania, po spokrewnieniu się z jedną z miejscowych rodzin, jakąś rodzinę przybyłą z prowincji przyjęto za swoją; w oczach dawnych mieszkańców pozostaje ona zawsze wczorajszym przybyszem. Prefekci, naczelnicy poborów skarbowych, władze administracyjne, które następowały po sobie w ciągu ostatnich lat czterdziestu, próbowały cywilizować te stare rodziny, usadowione na swej skale na kształt nieufnych kruków; tubylcy przyjmowali bale i obiady, ale co się tyczyło dopuszczenia ich między siebie, stawiali stanowczy opór. Szydercze, obmowne, zawistne, skąpe, rodziny te żenią się jedynie między sobą, szeregują się w zwarty batalion, aby nie pozwolić wejść ani wyjść nikomu. Zdobywcze nowożytnego zbytku są im zupełnie obce; wysłać syna do Paryża znaczy dla nich chcieć go zgubić. Ostrożność ta daje obraz zacofanych zwyczajów i obyczajów tych domów, opanowanych bezrozumnym rojalizmem, raczej zatrutych dewocją niż istotnie pobożnych i trwających w takiej samej martwocie jak miasto ich i skała. Angoulême cieszy się mimo to wielką reputacją w sąsiednich prowincjach z powodu dobrego wychowania, jakiego ma sławę; sąsiednie miasta wysyłają tam córki do pensjonatów i klasztorów.

Łatwo pojąć, jak bardzo duch tej kasty oddziałuje na uczucia rozdzielające Angoulême i Houmeau. Przemysł jest bogaty, szlachta przeważnie biedna, jedno mści się nad drugim pogardą równą z obu stron. Mieszczaństwo Angoulême przejęło tę rywalizację. Kupiec z górnego miasta mówi o przemysłowcu z przedmieścia z pewnym niedającym się określić akcentem: „To człowiek z Houmeau!”. Podkreślając położenie szlachty we Francji i dając jej nadzieje niemożliwe⁷⁸ do ziszczenia bez powszechnego przewrotu, Restauracja rozszerzyła przedział moralny, który bardziej jeszcze niż przedział topograficzny dzielił Angoulême od Houmeau. Społeczeństwo szlacheckie, wówczas idące ręką w rękę z rządem, stało się bardziej wyłączone i nieprzystępne niż w jakiegokolwiek innej miejscowości Francji. Mieszkaniec Houmeau dość był wówczas podobny do pariasa⁷⁹. Stąd zrodziły się te podziemne i głębokie nienawiści, które dały taką przerażającą jednomyślność rewolucji roku 1830⁸⁰, i zniweczyły czynniki trwałego stanu społecznego Francji. Wyniosła pycha szlachty dworskiej oddaliła od tronu serca szlachty prowincjonalnej, tak jak ta znowu odstręczyła odeń mieszczaństwo, raniąc je we wszystkich jego próżnościach.

⁷⁶ *stelmach* (daw.) – rzemieślnik zajmujący się budową i naprawianiem wozów. [przypis edytorski]

⁷⁷ *transito* (łac.) – tu: to, co przechodzi. [przypis edytorski]

⁷⁸ *niemożliwy* (daw.) – niemożliwy. [przypis edytorski]

⁷⁹ *parias* – członek najniższej kasty w Indiach; przen.: najbardziej pogardzany i krzywdzony członek społeczeństwa. [przypis edytorski]

⁸⁰ *rewolucja lipcowa* (1830) – kilkudniowe powstanie we Francji, w wyniku którego obalony został Karol X Bourbon, usiłujący przywrócić absolutyzm, a na tron powołano Ludwika Filipa I. [przypis edytorski]

Wprowadzenie zatem „człowieka z Houmeau”, syna aptekarza, do salonu pani de Bargeton stanowiło małą rewolucję. Któż był jej sprawcą? Lamartine i Wiktor Hugo, Kazimierz Delavigne i Canalis, Béranger i Chateaubriand, Villemain i pan Aignan, Soumet i Tissot, Benjamin Constant i Lamennais, Cousin i Michaud⁸¹, słowem zarówno dawne, jak i nowe znakomitości literackie, liberałowie, jak i rojaliści. Pani de Bargeton kochała sztukę i literaturę: gust niewątpliwie dziwaczny, mania, nad którą głośno ubolewało całe Angoulême, ale którą musimy umotywić, szkicując życie tej kobiety, urodzonej i stworzonej dla sławy, zamkniętej w ciasnym zakątku przez nieszczęśliwe okoliczności, kobiety, której wpływ zdecydował o losach Lucjana.

Pan de Bargeton był prawnikiem jurata⁸² z Bordeaux, nazwiskiem Mirault, uszlachconego za Ludwika XIII⁸³, po długoletnim piastowaniu urzędu. Za panowania Ludwika XIV⁸⁴ syn jego, już pod nazwiskiem Mirault de Bargeton, został oficerem Straży Bram królewskich i zawarł małżeństwo tak świetne pod względem pieniężnym, że za Ludwika XV⁸⁵ syn jego nazywał się już tylko, krótko i po prostu, panem de Bargeton. Ten pan de Bargeton, wnuk pana Mirault, jurata, tak bardzo dbał o należyte piastowanie godności prawdziwego szlachcica, że stracił na to prawie cały majątek swojej rodziny i tym samym położył koniec jej świetności. Dwóch jego braci, stryjecznych dziadków obecnego Bargetona, wróciło do przemysłu, tak że dziś jeszcze istnieje nazwisko Mirault w świecie handlowym miasta Bordeaux. Gdyby jego rodzony dziadek był wstąpił⁸⁶ w zaszczytne ślady Bargetona I i Bargetona II, wówczas Bargeton V, któremu możemy nadać przydomek „Niemy”, byłby nosił nazwisko margrabiego de Bargeton; byłby się połączył z jakąś wielką rodziną i został diukiem⁸⁷ i parem⁸⁸ jak tylu innych; podczas gdy teraz, w roku 1805, uważał za wielki zaszczyt, iż mógł poślubić pannę Marię-Luizę-Anais de Nègrepelisse, córkę szlachcica zapomnianego od dawna w swej rodzinnej wiosce, jakkolwiek był przedstawicielem młodszej linii jednej z najstarszych rodzin południowej Francji. Był jeden Nègrepelisse pomiędzy zakładnikami Ludwika Świętego⁸⁹; jednakże naczelnik starszej linii nosi znakomite nazwisko d’Espard, nabyte za Henryka IV⁹⁰ przez małżeństwo z dziedziczką tej rodziny. Szlachcic ten, młodszy syn młodszego syna, żył w majątku żony, małej

⁸¹ *Lamartine i Wiktor Hugo, Kazimierz Delavigne i Canalis, Béranger i Chateaubriand, Villemain i pan Aignan, Soumet i Tissot, Benjamin Constant i Lamennais, Cousin i Michaud – Alphonse de Lamartine* (1790–1869): polityk i pisarz francuski, uznawany za twórcę francuskiego romantyzmu; *Victor Hugo* (1802–1885): francuski poeta, dramaturg, powieściopisarz i publicysta, czołowy prozaik francuskiego romantyzmu; *Casimir Delavigne* (1793–1843): francuski poeta i dramaturg, autor m.in. pieśni *La Varsovienne* (Warszawianka 1831 roku); *Melchior de Canalis*: postać literacka, pojawiająca się w różnych utworach cyklu *Komedia ludzka* Balzaca; *Pierre Jean de Béranger* (1780–1857): francuski poeta, autor piosenek; *Chateaubriand, François-René de* (1768–1848): francuski pisarz i polityk, inicjator romantyzmu w literaturze francuskiej; *Abel-François Villemain* (1790–1870): pisarz i polityk francuski; *Étienne Aignan* (1773–1824): francuski tłumacz, dramatopisarz; *Alexandre Soumet* (1788–1845): francuski poeta, autor tragedii i poematów epickich; *Pierre François Tissot* (1768–1854): francuski publicysta i tłumacz; *Benjamin Constant* (1767–1830): polityk i pisarz francuski, autor m.in. powiastki *Adolf* i licznych dzieł z zakresu filozofii politycznej; *Félicité Robert de Lamennais* (1782–1854): francuski pisarz i ideolog, propagator socjalizmu chrześcijańskiego; *Victor Cousin* (1792–1867): francuski filozof i historyk filozofii, popularyzator niem. filozofii klasycznej; *Joseph François Michaud* (1767–1839): francuski historyk i publicysta. [przypis edytorski]

⁸² *jurat* – członek rady miejskiej w niektórych miastach pld. Francji. [przypis edytorski]

⁸³ *Ludwik XIII* (1601–1643) – król Francji (od 1610), syn Henryka IV z dynastii Burbonów; do czasu jego pełnoletności realne rządy sprawowała jego matka, Maria Medycejska, potem kardynał Richelieu, który stał się twórcą systemu rządów absolutnych. [przypis edytorski]

⁸⁴ *Ludwik XIV* (1638–1715) – król Francji (od 1643), zwany „Królem Słońce”, panujący w okresie szczytowego rozwoju francuskiej monarchii absolutnej. [przypis edytorski]

⁸⁵ *Ludwik XV* (1710–1774) – król Francji (od 1715) z dynastii Burbonów, prawnuk i następca Ludwika XIV, ożeniony z Marią Leszczyńską; pod jego rządami podupadła gospodarka i finanse państwa. [przypis edytorski]

⁸⁶ *gdyby (...)* był wstąpił – przykład użycia czasu zaprzeczonego, wyrażającego czynność wcześniejszą niż opisana czasem przeszłym lub, jak w tym przypadku, niezrealizowaną możliwość; dziś: *gdyby wstąpił*. [przypis edytorski]

⁸⁷ *diuk* (fr. *duc*, z łac. *dux*: wódz) – książę (tytuł wyższy niż markiz). [przypis edytorski]

⁸⁸ *par* – członek wyższej izby parlamentu we Francji w latach 1814–1848. [przypis edytorski]

⁸⁹ *Ludwik IX Święty* (1214–1270) – król Francji; usprawnił administrację, system monetarny, zorganizował dwie wyprawy krzyżowe. [przypis edytorski]

⁹⁰ *Henryk IV* (1553–1610) – król Nawarry (od 1572), następnie król Francji (od 1589), pierwszy z dynastii Burbonów. [przypis edytorski]

wiosce położonej koło Barbezieux, którą znakomicie gospodarował, chodząc sam na targ sprzedawać zboże, sam przerabiając własne wino i drwiąc sobie z wszystkich docinków, byleby mógł gromadzić talary i zaokrąglić od czasu do czasu swą posiadłość.

Okoliczności dość rzadkie w głębi zapadłej prowincji, zaszczyty pani de Bargeton zamięłowanie do muzyki i literatury. Podczas Rewolucji⁹¹ miejski ksiądz Niollant, najlepszy uczeń księdza Roze⁹², ukrył się w małym zameczku w Escarbas, unosząc zawiniątko z nutami. Opłacił sownie gościnę starego szlachcica, zajmując się wykształceniem córki jego, Anais, zwanej przez skrócenie Nais, która bez tego wydarzenia byłaby pozostawiona samej sobie lub też, co jeszcze gorzej, pierwszej lepszej pannie służącej. Księżyna nie tylko był dzielnym muzykiem, ale posiadał także rozległe wykształcenie literackie, mówił po włosku i po niemiecku. Nauczył przeto⁹³ pannę de Nègrepelisse tych dwóch języków, zarówno jak kontrapunktu⁹⁴; zapoznał ją z wielkimi poetyckimi dziełami Francji, Włoch i Niemiec, to znów przegrywał razem z nią utwory muzyczne wszystkich mistrzów. Wreszcie, aby czymś zapełnić pustkę głębokiej samotności, na jaką skazywały ten dom wypadki polityczne, nauczył ją greki i łaciny i dał nieco wiadomości z zakresu nauk przyrodniczych.

To męskie wychowanie, niezłagodzone czujną opieką macierzyńską, odbiło się na charakterze młodej osoby, którą i tak już wiejski tryb życia usposabiał do niezależności. Ksiądz Niollant, dusza zapalna i poetyczna, odznaczał się tym pokrojem umysłu właściwym artystom, który mieści w sobie wiele cennych przymiotów, ale który swobodą sądów i rozległością spojrzenia wznosi się ponad poziom mieszczańskiego horyzontu. O ile w życiu światowym ten krój umysłu umie zyskać przebaczenie swoich wyskoków swą oryginalnością i głębią, o tyle może on być niebezpieczny w życiu prywatnym, a to dla różnych dziwactw, których może się stać powodem. Ksiądz posiadał wiele zapału i siły przekonania, toteż poglądy jego musiały się udzielić pannie de Nègrepelisse, u której wrodzona młodym osobom egzaltacja spotęgowała się jeszcze większą samotnością. Ksiądz Niollant przekazał młodzieńczej uczennicy swą śmiałość myśli, łatwość i bystrość sądu, nie bacząc, iż te przymioty, tak cenne dla mężczyzny, stają się ułomnościami u kobiety przeznaczonej do skromnych zadań matki rodziny.

Jakkolwiek ksiądz Niollant ustawicznie upominał uczennicę, aby się starała zachować tym więcej skromności i prostoty, im więcej posiada wiedzy i nauki, panna de Nègrepelisse nabrała znakomitego mniemania o sobie samej, a równocześnie powzięła głęboką pogardę dla ludzkości. Widując w swoim otoczeniu jedynie ludzi niższego stanu, prześcigających się dla niej w usługach, nabrała wyniosłego obejścia wielkich pań, nie mając równocześnie słodkiej obłudy ich grzeczności. Głaskana we wszystkich próżnościach przez biednego księdza, który podziwiał w niej samego siebie, niby autor w swoim dziele, miała to nieszczęście, iż nie spotkała żadnego punktu porównania, który by jej ułatwił urobienie sądu o sobie samej. Brak towarzystwa jest jednym z największych niebezpieczeństw życia na wsi. Nie mając sposobności ponosić dla drugich drobnych przymusów nakładanych formami obejścia i ubioru, traci się zwyczaj kępowania się dla kogokolwiek. Wszystko wówczas wypacza się w nas w końcu, i forma, i treść. Z czasem śmiałość poglądów panny de Nègrepelisse, niezłagodzona obcowaniem towarzyskim, zaczęła się przebijać w jej obejściu, spojrzeniu; nabrała tej zbytnej swobody, która zrazu ma urok oryginalności, ale która jest do twarzy tylko kobietom awanturniczego życia. Tak więc to wychowanie, którego szorstkości byłyby się wygładziły wśród wysokich sfer społecznych, musiało z czasem okryć ją śmiesznością w Angoulême, z chwilą gdyby wielbiciele przestali ubóstwiać jej wady, których wdzięk trwa jedynie równo z młodością. Co się tyczy pana de Nègrepelisse, ten byłby oddał wszystkie książki córki, aby ocalić

⁹¹ *Rewolucja* – tu: Wielka Rewolucja Francuska (1789–1799), podczas której doszło do głębokich zmian polityczno-społecznych i obalenia monarchii Burbonów. [przypis edytorski]

⁹² *Roze, Nicolas* (1745–1819) – francuski kompozytor i muzykolog, twórca muzyki kościelnej. [przypis edytorski]

⁹³ *przeto* (daw.) – więc, zatem. [przypis edytorski]

⁹⁴ *kontrapunkt* (muz.) – technika kompozytorska polegająca na jednoczesnym prowadzeniu kilku zharmonizowanych linii melodycznych. [przypis edytorski]

chorego wołu. Był tak skąpy, że nie dałby jej ani dwóch su ponad dochód, który się jej z prawa należał, nawet gdyby chodziło o sprawienie jakiejś drobnostki najniezbędniejszej dla jej wykształcenia. Ksiądz umarł w roku 1802, przed małżeństwem drogiej uczennicy, małżeństwem, które byłby z pewnością odradzał.

Z chwilą śmierci dobrego księdza stary szlachcic, zostawszy z córką na barkach, znalazł się w wielkim kłopotcie. Czuł się zbyt słaby, aby podjąć walkę, która musiała wybuchnąć pomiędzy jego skąpstwem a niepodległym umysłem niezatrudnionej dziewczyny. Jak wszystkie młode osoby, które wypadły z wytyczonej drogi, jaką kroczą zazwyczaj kobiety, Nais trzeźwo osądziła w duchu małżeństwo i niewiele się o nie troszczyła. Ze wstrętem myślała o podporządkowaniu swojej inteligencji i osoby jakiemuś człowiekowi bez wartości i wielkości osobistej, a takich jedynie mogła spotkać. Chciała rozkazywać, a miała słuchać. Pomiedzy poddaniem się owej grubej samowoli, owym umysłem niewyrozumiałym na jej upodobania, a ucieczką z kochankiem, który by się jej podobał, nie wahałaby się ani chwili. Pan de Nègrepelisse był jeszcze na tyle szlachcicem, aby obawiać się mezaliansu. Podobnie jak wielu ojców, postanowił wydać za mąż córkę nie tyle dla niej, ile dla własnego spokoju. Potrzebował jakiegoś arystokraty albo szlachcica niezbyt sprytnego, niezdolnego do robienia trudności w rachunkach z opieki ojcowskiej, dość nieznaczącego jako umysł i jako charakter, aby Nais mogła postępować według swojej fantazji, dość bezinteresownego, aby ją zaślubić bez posagu. Ale jak znaleźć kandydata, który by przypadł do smaku zarówno ojcu, jak córce? Podobny człowiek byłby w istocie feniksem⁹⁵ zięciów. Pod tym podwójnym kątem widzenia, pan de Nègrepelisse prowadził studia nad mieszkańcami prowincji: pan de Bargeton wydał mu się jedynym, który odpowiadał jego programowi.

Pan de Bargeton, mężczyzna czterdziestoletni, mocno nadwyreżony wybrykami młodości, odznaczał się dość wybitnym niedołęstwem umysłu; ale zostało mu w sam raz na tyle zdrowego rozumu, aby administrować swoim majątkiem, jak również dość taktu w obęjsiu, aby zajmować miejsce w towarzystwie Angoulême, nie popełniając żadnej niezręczności ani głupstwa. Pan de Nègrepelisse wytłumaczył bez ogródek córce całą negatywną wartość owego wzorowego męża oraz wszystkie korzyści, jakie mogła wyciągnąć z tego związku dla własnego szczęścia: zaślubiła nazwisko i herb przeszło dwóchsetletni, kupowała sobie „parawan”, mogła kierować do woli swą przyszłością pod ochroną płaszczyka społecznego i przy pomocy stosunków, jakie umysł jej i uroda zdobędą jej w Paryżu. Nais uległa widokom podobnej swobody. Pan de Bargeton mniemał, iż robi znakomitą partię, obliczając, iż teść pozostawi mu niebawem piękny szmat ziemi, którą zaokrąglął z taką miłością; równocześnie jednakże pan de Nègrepelisse układał w duchu nagrobek dla zięcia.

W chwili obecnej pani de Bargeton liczyła lat trzydzieści sześć, mąż jej zaś pięćdziesiąt osiem. Różnica była tym bardziej rażąca, że pan de Bargeton wyglądał na lat siedemdziesiąt, podczas gdy żona jego mogła bezkarnie bawić się w młodą panienkę, nosić suknie z różowego muślinu i czesać się po dziewczęcemu. Jakkolwiek ich majątek nie przekraczał dwunastu tysięcy franków renty, mieszczone go pośród sześciu najznacznějších fortun starego miasta, jeżeli wykluczmy przemysłowców i dygnitarzy administracyjnych. Konieczność utrzymywania stosunków z ojcem, po którym pani de Bargeton oczekiwała spadku, aby przenieść się do Paryża, a który kazał na siebie tak długo czekać, iż zięć umarł wcześniej od niego, konieczność ta zmuszała państwa de Bargeton do mieszkania w Angoulême, gdzie świetne przymioty umysłu i niewydobyte skarby drzemające w sercu Nais miały zmarnieć bez wydania owocu i z biegiem czasu zmienić się na śmieszności. W istocie śmieszności nasze są po największej części spowodowane przez jakieś szlachetne uczucie, przez jakieś przymioty lub zdolności rozwinięte do przesady. Duma, której nie łagodzą wielkoświatowe formy życia, staje się sztywnością, kiedy rozciąga się na drobiazgi zamiast nabierać wielkości w kręgu podniosłych uczuć. Egzaltacja, to bogactwo duszy, które stwarza święte, które może być źródłem

⁹⁵ *feniks* – legendarny ptak odradzający się co kilkaset lat z popiołów; wg Pliniusza na świecie miał istnieć tylko jeden Feniks; tu przen.: coś osobliwego i trudnego do napotkania. [przypis edytorski]

ukrytych poświęceń i promieniującej poezji, staje się tylko przesadą, kiedy się zмага z drobiazgami prowincjonalnego życia. Z dala od środowiska, gdzie błyszczą świetne umysły, gdzie powietrze naładowane jest myślą, gdzie wszystko się odświeża, wykształcenie nasze przeżywa się, smak ulega zepsuciu, podobnie jak stojąca woda. Z braku przedmiotu uczucia obniżają się, powiększając nadmiernie wszystkie drobiazgi; i tutaj leży przyczyna skąpstwa i plotkarstwa, które zatrują życie prowincji. Wkrótce naśladowanie ciasnych myśli i małostkowość udzielają się najwykwintniejszej naturze. Tak niszczej i giną ludzie stworzeni do wielkości, kobiety, które, pokierowane przez szkołę życia i urobione przez wyższe umysły, mogłyby być czarujące.

Pani de Bargeton chwyciła za lirę z powodu lada drobiazgu, nie odróżniając poezji osobistych od poezji publicznych. Istnieją w istocie owe niezrozumiane wzruszenia, które trzeba zachować dla samego siebie. Niewątpliwie zachód słońca jest wspaniałym poematem, ale czyż nie jest śmieszna kobieta, która maluje go wielkimi słowami przed gromadą zwykłych zjadaczy chleba? Istnieją owe rozkosze, którymi karmić się i wspólnie je odczuwać może jedynie dwóch poetów, dwa serca. Miała ona tę wadę, iż lubiła używać owych olbrzymich zdań, naładowanych napuszonymi wyrazami, zdań tak sprytnie nazwanych „tartynkami” w żargonie dziennikarstwa, które przyrządza je codziennie, i to bardzo niestrawne, dla swoich czytelników, ci zaś łykają je mimo wszystko. Miała zwyczaj nadmiernie rozrzucać superlatywy, które wyprowadzały jej rozmowę na niebotyczne wyżyny; najmniejsze drobiazgi nabierały gigantycznych proporcji. W owej epoce zaczęła wszystko „typizować”, „indywidualizować”, „syntetyzować”, „dramatyzować”, „superioryzować”, „analizować”, „poetyzować”, „prozaizować”, „neologizować” i „tragizować”; gdyż trzeba na chwilę pogwałcić język, aby odmalować te nowe dziwactwa, w jakich grzęźnie wiele kobiet. Umysł jej rozpalał się zresztą tak jak jej wysłowienie. Dytyramb⁹⁶ miała zarówno w sercu, jak na ustach. Rozpalała się, omdlewała, entuzjazmowała pod wpływem każdego zdarzenia: poświęcenia siostry miłosierdzia i stracenia braci Faucher⁹⁷, ucieczki Lavalette’a⁹⁸, jak również przygody jednej z przyjaciółek, która udając grubego głosu, wystraszyła złodziei. Wszystko dla niej było wzniosłe, nadzwyczajne, dziwne, czarujące, boskie. Zapalała się, unosiła, omdlewała, wzbijała w górę i opadała, zatapiała wzrok w niebiosach, to znów opuszczała go ku ziemi; oczy jej napełniały się ustawicznie łzami. Spalała swoje życie w ustawicznych zachwytach lub trawiła je w przesadnych oburzeniach. Uwielbiała paszę Janiny⁹⁹, byłaby chciała walczyć z nim w jego seraju; znajdowała wielkość w losie kobiety zaszytej w worek i wrzuconej do wody. Zazdrościła lady Esther Stanhope¹⁰⁰, tej „sawantce”¹⁰¹ pustyni. Brała ją ochota zostać siostrą miłosierdzia i umrzeć na żółtą febrę w Barcelonie¹⁰²,

⁹⁶ dytyramb (lit.) – rozwinięta w kulturze greckiej pieśń pochwalna, utrzymana w patetycznym tonie. [przypis edytorski]

⁹⁷ bracia Faucher – bracia Cesar i Constantin Faucher (1759–1815), zwani bliźniakami La Réole, francuscy generałowie; podczas rewolucji walczyli z rojalistami w Wandei, ze względu na ciężkie rany zmuszeni do opuszczenia aktywnej służby, powrócili do armii podczas Stu Dni Napoleona, dowodząc w armii Pirenejów Zachodnich; aresztowani podczas Restauracji pod zarzutem stworzenia tajnego składu broni, rozstrzelani na rozkaz sądu wojennego 27 września 1815. [przypis edytorski]

⁹⁸ Lavalette, Antoine Marie de (1769–1830) – francuski polityk i wojskowy, stronnik Napoleona; po upadku cesarstwa skazany na śmierć (21 listopada 1815), w nocy poprzedzającej wykonanie wyroku uciekł z celi w ubraniu żony, która pozostała w więzieniu zamiast niego, i przedostał się za granicę. [przypis edytorski]

⁹⁹ Ali Pasza Janiny (1741–1822) – także: Ali Pasza z Tepeleny (w Albanii); możnowładca osmański, lennik sułtana, władca Epiru. W 1785 został mianowany paszą miasta Janina, następnie podporządkowywał sobie Peloponez, Epir i terytoria należące do dzisiejszej Albanii, budując niezależne od Turcji grecko-albańskie państwo; w Janinie wznosił twierdzę, był mecenasem sztuki, przyczyniając się do zachowania staroż. kultury greckiej; zawierał sojusze z Francją (Napoleonem Bonaparte), Wielką Brytanią, wspierał spiskowców greckich dążących do niepodległości. W 1821 sułtan wystąpił zbrojnie przeciw Alemu Paszy, który po półtorarocznej wojnie zakończonej wielomiesięcznym oblężeniem Janiny, został pokonany, aresztowany i stracony w 1822 na jeziorze Pamvotida; ten finalny akt życia Alego Paszy zyskał artystyczne opracowanie w powieści *Hrabia Monte Christo* Alexandre’a Dumas. [przypis edytorski]

¹⁰⁰ Stanhope, Hesther (1776–1839) – brytyjska awanturniczka i podróżniczka; w 1810 wyruszyła na M. Śródziemne, przeżyła rozbięcie statku, przez dwa lata podróżowała po Grecji, wyspach greckich i na Bliskim Wschodzie, w 1814 zamieszkała w Libanie; słynęła z ekscentryczności, nosiła wyłącznie męskie ubrania i paliła fajkę wodną. [przypis edytorski]

¹⁰¹ sawantka (daw.) – kobieta kobieta wykształcona, erudytką; w oryginale: *bas bleu* (dosł.: niebieska pończocha), co oznacza intelektualistkę odrzucającą konwenanse. [przypis edytorski]

¹⁰² żółta febra w Barcelonie – epidemia z 1821 roku, podczas której zmarło ok. 20 tys. spośród 120 tys. mieszkańców Barcelony.

pielęgnując chorych: oto wielki, szlachetny los! Tęskniła za wszystkim, co nie było przezroczystą wodą jej życia, ukrytą wśród traw. Uwielbiała lorda Byrona, Jana Jakuba Rousseau¹⁰³, wszystkie egzystencje poetyczne i dramatyczne. Miała w pogotowiu łzy dla każdej niedoli i fanfary dla każdego zwycięstwa. Sympatyzowała z ujarzmionym Napoleonem, sympatyzowała z Mehmetem-Ali¹⁰⁴ mordującym tyranów Egiptu. Ludzi genialnych stroiła w istną aureolę, wierzyła, iż żyją światłem i wonią. Większość osób uważała ją za osobę szaloną, której obłęd nie przedstawiał niebezpieczeństwa; jednakże bystry obserwator umiałby w tym wszystkim dojrzeć szczątków wspaniałego gmachu miłości, gmachu, który runął w gruzy zaledwo wzniesiony, resztek jakiejś niebiańskiej Jeruzalem, słowem miłości bez kochanka. I było to prawdą. Historię osiemnastu pierwszych lat małżeństwa pani de Bargeton można napisać w kilku słowach. Przez jakiś czas żyła ona własną treścią i odległymi nadziejami. Następnie, przekonawszy się, iż życie w Paryżu, do którego wzdychała, było dla niej zamknięte z powodu niedostatecznego majątku, zaczęła rozglądać się wśród osób, które ją otaczały i zadrżała na widok swego osamotnienia. Nie znalazła dokoła siebie żadnego człowieka, który by mógł w niej rozniecić jedno z tych szalonych uczuć, w jakie rzucają się kobiety popychane rozpaczą własnego życia bez wyjścia, bez wydarzeń, bez celu. Nie mogła liczyć na nic, nawet na przypadek, gdyż istnieją życia bez przypadku. W chwili kiedy Cesarstwo błyszczało całą swą świetnością, w czasie pochodu Napoleona ku Hiszpanii¹⁰⁵, dokąd wysyłał kwiat swego rycerstwa, nadzieje tej kobiety, dotąd tak zawiedzione, odżyły. Parta naturalną ciekawością, zaczęła przyglądać się owym bohaterom, którzy zdobywali Europę na jedno słowo umieszczone w rozkazie dziennym i którzy wskrzeszali bajeczne czyny średniowiecznego rycerstwa. Najbardziej skąpe i odporne miasta zmuszone były podejmować gwardię cesarską, naprzeciw której wychodzili merowie i prefekci z mową powitalną na ustach, niby naprzeciw królów. Pani de Bargeton, przybywszy na redutę¹⁰⁶, którą pułk wyprawił miastu, zakochała się w młodym szlachcicu, prostym podporuczniku, któremu przebiegły Napoleon ukazał buławę marszałka Francji. Miłość tę, powściągliwą, szlachetną, wielką, odbijającą od tak łatwo wówczas zawiązywanych i rozrywanych miłości, uświęciła w jej czystości ręka śmierci. Pod Wagram¹⁰⁷ kula armatnia strzaskała na sercu margrabiego de Cante-Croix jedyny portret, który mógłby świadczyć o piękności pani de Bargeton. Długo opłakiwała pięknego młodzieńca, rozplamionego sławą i miłością, który w dwóch kampaniach został pułkownikiem, a który list od Nais stawiał powyżej cesarskich odznaczeń. Cierpienie rzuciło na twarz tej kobiety jakby zasłonę smutku. Zasłona ta rozproszyła się dopiero w owym straszliwym wieku, gdy kobieta zaczyna żałować swoich pięknych lat, których nie zdołała użyć, gdy widzi, jak róże zaczynają więdnąć, i gdy tęsknoty miłosne budzą się na nowo wraz z żądzą przedłużenia ostatnich wspomnień młodości. Wszystkie wyższości zmieniły się w jej sercu w jedną ranę, z chwilą gdy pochwyciły ją chłody prowincji. Podobna gronostajowi, umarłaby z rozpacz¹⁰⁸, gdyby przypadkiem była się skalala zetknięciem z tymi ludźmi, których jedyną myślą była niedroga partyjka wieczorem, po dobrym obiedzie. Duma jej uchroniła ją od smutnych miłości prowincjonalnych. Pomiędzy pustką

[przypis edytorski]

¹⁰³ *Rousseau, Jean Jacques* (1712–1778) – pisarz francuski, zaliczany do nurtu sentymentalnego, zwolennik życia blisko natury, krytyk cywilizacji, prekursor romantyzmu. [przypis edytorski]

¹⁰⁴ *Muhammad Ali* (ok.1769–1849) – namiestnik sultana otomańskiego, władca i reformator Egiptu, twórca nowoczesnego państwa egipskiego, założyciel dynastii panującej w Egipcie do 1952; zlikwidował wewnętrzną opozycję, mordując mameluków (feudalną gwardię). [przypis edytorski]

¹⁰⁵ *pochód Napoleona ku Hiszpanii* – w lutym 1808 Napoleon nakazał wojskom francuskim obsadzić punkty strategiczne i fortece hiszpańskie, w maju zmusił króla Hiszpanii do abdykacji i osadził na tronie własnego brata, Józefa. Wkrótce jednak w całym kraju wybuchły walki powstańcze, zmuszając Francuzów do zwiększenia zaangażowanych sił z 12 tys. do 160 tys. [przypis edytorski]

¹⁰⁶ *reduta* (daw.) – bal maskowy. [przypis edytorski]

¹⁰⁷ *bitwa pod Wagram* (5–6 lipca 1809) – jedna z największych bitew w kampaniach napoleońskich, stoczona w pobliżu wsi Wagram, niedaleko Wiednia; siły francuskie pod dowództwem cesarza Napoleona Bonaparte pokonały w niej wojska austriackie dowodzone przez arcyksięcia Karola Ludwika Habsburga; kluczową rolę w batalii odegrała artyleria. [przypis edytorski]

¹⁰⁸ *Podobna gronostajowi, umarłaby z rozpacz, gdyby przypadkiem była się skalala zetknięciem z tymi ludźmi* – według legendy biały gronostaj woli umrzeć niż pozwolić myśliwym zbrukać czystość swojego futra. [przypis edytorski]

ludzi, którzy ją otaczali, a nicością kobieta tak niepospolita musiała przekładać nicość. Małżeństwo i świat były dla niej niby klasztorem. Żyła poezją jak karmelitanka żyje religią. Została prosta i silna jak drzewo, które zniosło uderzenie piorunu, nie dając się nim powalić. Godność jej zmieniła się w sztywność, królewskość uczyniła ją przesadną i wymuszoną. Jak wszyscy, którzy pozwalają się ubóstwiać jakimkolwiek dworakom, panowała przez swoje wady. Taka była przeszłość pani de Bargeton; trzeba było ją poznać dla zrozumienia stosunku do Lucjana, który wszedł do jej salonu w sposób dość szczególny. W ciągu ostatniej zimy przybyła do miasta osobistość, która wniosła nieco ożywienia w jednostajne życie, jakie pędziła pani de Bargeton. Świeżo otworzyło się miejsce dyrektora poboru podatków pośrednich; otóż dla objęcia tej posady przysłano z Paryża człowieka, którego burzliwe losy czyniły dość interesującym, aby ciekawość kobieca posłużyła mu za paszport do salonu monarchini tego kraju.

Pan du Châtelet, który przybył na świat po prostu jako Sykstus Châtelet, ale który od roku 1806 miał na tyle praktycznego zmysłu, iż zaczął się tytułować, był jednym z tych sympatycznych młodych ludzi, którzy za Napoleona uniknęli wszystkich konskrypcji¹⁰⁹ wojskowych, pozostając ciągle w bliskości słońca cesarskiego. Zaczął karierę od miejsca przybocznego sekretarza jednej z księżniczek domu cesarskiego. Pan du Châtelet miał wszystkie braki zdolności, jakich wymagało to miejsce. Dobrze zbudowany, ładny mężczyzna, dobry tancerz, zręczny bilardzista, biegły we wszystkich grach i ćwiczeniach, mierny aktor w teatrach amatorskich, salonowy śpiewak, wdzięczny słuchacz anegdot i dowcipów, gotów do wszystkiego, giętki, zawistny, posiadał wszystko i nic równocześnie. Nieuk muzyczny, umiał w potrzebie nieźle zaakompaniować damie, która dała się uprosić do zaśpiewania romancy¹¹⁰ wykutej w pocie czoła w ciągu miesiąca. Niezdolny do odczucia poezji, podejmował się ułożyć w przeciągu dziesięciu minut jakąś improwizację, jakiś czterowersz płaski jak uderzenie w twarz, w którym rymy sztukowały brak myśli. Pan du Châtelet posiadał jeszcze talent dokończenia tła haftu, którego kwiaty rozpoczęły dłonie księżniczki, umiał z nieskończonym wdziękiem trzymać motki jedwabiu, które ona zwijała, mówiąc jej równocześnie miłe błahostki, których pieprzna treść ukryta była pod gazą mniej lub więcej przezroczystą. Nie mając pojęcia o malarstwie, potrafił jednak skopiować jakiś pejzażyk, pochwycić sylwetkę, wyrysować i wykolorować kostium. Słowem, gromadził wszystkie te drobne talenciki, które były tak potężnymi dźwigniami kariery w owym czasie, kiedy kobiety miały na sprawy publiczne więcej wpływu, niżby się mogło wydawać. Uważał się za silną głowę w dyplomacji, owej umiejętności tych, którzy nie posiadają żadnej i którzy wydają się tym głębsi przez swą próżnię. Umiejętność to zresztą bardzo wygodna o tyle, iż dowody jej składa się przez wykonywanie jej wysokich powołań; że potrzebując ludzi dyskretnych, pozwala ignorantom nie mówić nic i kryć się za tajemniczymi potrząsaniem głową. Człowiekiem najtęższym w tej sztuce jest ten, który pływa, trzymając głowę ponad falą wypadków i zdając się nimi wówczas kierować: kwestia małego ciężaru gatunkowego. Tutaj, podobnie jak w sztukach pięknych, spotyka się tysiąc miernot na jednego genialnego człowieka. Pomimo zwyczajnej i nadzwyczajnej służby przy Jej Cesarskiej Wysokości, wpływ protektorki nie zdołał umieścić Châteleta w Radzie Stanu¹¹¹: nie dlatego, aby nie mógł, jak tylu innych, zajmować z wdziękiem referendarskiego¹¹² fotela, ale ponieważ księżniczka uważała, iż bardziej jest na swoim miejscu przy jej własnej osobie niż gdziekolwiek indziej. Mimo to otrzymał tytuł barona, przybył do Cassel jako nadzwyczajny wysłannik i istotnie okazał się tam bardzo nadzwyczajny. Inaczej mówiąc, Napoleon posłużył się nim w krytycznym momencie jako kurierem dyplomatycznym. W chwili gdy

¹⁰⁹ *konskrypcja* (daw.) – pobór do wojska. [przypis edytorski]

¹¹⁰ *romanca* – sławiący bohaterów utwór liryczno-epicki, zbliżony do ballady, popularny w Hiszpanii w XV–XVI w. [przypis edytorski]

¹¹¹ *Rada Stanu* – jeden z organów ustanowionych przez konstytucję Bonapartego 13 grudnia 1799: przygotowywała projekty ustaw wniesione przez pierwszego konsula, projekty rozporządzeń administracyjnych oraz sprawowała funkcję najwyższego sądu administracyjnego. [przypis edytorski]

¹¹² *referendarz* – urzędnik administracji państwowej. [przypis edytorski]

cesarstwo upadło, baron du Châtelet miał przyrzeczoną nominację na posła w Westfalii przy królu Hieronimie¹¹³. Postradawszy w ten sposób tę posadę, którą nazywał ambasadą rodzinną, popadł w rozpacz; puścił się w podróż do Egiptu z generałem Armandem de Montriveau¹¹⁴. Rozłączony ze swoim towarzyszem przez nadzwyczajne wydarzenia, błakał się przez dwa lata z pustyni w pustynię, od szczepu do szczepu, jako jeniec Arabów, którzy odprzedawali go jedni drugim, nie mogąc wyciągnąć żadnej korzyści z jego talentów. Wreszcie udało mu się trafić na statek angielski, na którym zdołał wrócić do Francji na rok przed swoim towarzyszem podróży. Jego świeże nieszczęścia, niejakie stosunki z dawniejszych czasów, przysługi oddane osobom będącym dziś u władzy, wszystko to zwróciło nań uwagę rządu i zjednało mu pierwszą wolną dyrekturę. Rola, jaką pan du Châtelet odgrywał w swoim czasie przy Cesarskiej Wysokości, opinia zdobywcy serc, szczególne wydarzenia jego podróży, jego nieszczęścia, wszystko to pobudziło ciekawość kobiecego świata w Angoulême. Poznawszy obyczaje górnego miasta, pan baron Sykstus du Châtelet umiał zachować się odpowiednio. Odgrywał rolę człowieka chorego, przybrał pozę obojętności i przeżycia.

Przy każdej sposobności ujmował się rękami za głowę, tak jak gdyby cierpienie nie zostawiało mu ani chwili spokoju: niewinna sztuczka, która przypominała jego podróż i czyniła go interesującym. Złożył wizyty naczelnym władzom: generałowi, prefektowi, generalnemu dyrektorowi skarbu i biskupowi, ale wszędzie okazał się grzeczny, chłodny, lekko wzgardliwy, jak człowiek, który nie czuje się na właściwym miejscu i czeka chwili, w której zajmie odpowiednie stanowisko. Pozwolił domyślać się tylko swoich towarzyskich talentów, które zyskały na tym, iż zostały nieznanne; następnie, uczyniwszy się osobą upragnioną, a nie wyczerpując zaciekawienia, poznawszy do gruntu nicość mężczyzn, a przestudiowawszy wytrawnym okiem, w ciągu kilku niedziel w kościele katedralnym, kobiety, uznał w pani de Bargeton osobę, z którą zażyłość była mu po myśli. Rachował na pomoc muzyki, aby przedostać się przez próg tego domu niedostępnego dla obcych. Sprowadził sobie potajemnie mszę Miroira, wyćwiczył ją na fortepianie, następnie zaś, w jakąś piękną niedzielę, w którą całe towarzystwo angulemskie było zgromadzone w katedrze, zachwycił wszystkich ignorantów, przygrywając na organach, i pobudził zaciekawienie przywiązane do jego osoby, postarawszy się o niedyskrecję, która zdradziła imię wirtuoza. Przy wyjściu z kościoła pani de Bargeton wyraziła mu słowa uznania, ubolewała, iż nie ma sposobności, aby razem z nim uprawiać muzykę; w czasie tego rozmyślnie sprowadzonego spotkania potrafił zdobyć w naturalny sposób ów paszport, którego by nie był otrzymał, gdyby się o niego starał. Zręczny baron zaczął bywać u królowej Angoulême i otoczył ją kompromitującymi zalotami. Podstarzały piękniś (miał bowiem czterdzieści pięć lat) odgadł w tej kobiecie całą młodość do wskrzeszenia, skarby do wydobywania, być może w przyszłości bogatą wdowę do wzięcia, wreszcie związek z rodziną Nègrepelisse, ułatwiający mu w Paryżu oparcie o margrabinę d'Espard, której wpływ mógł mu na nowo otworzyć karierę polityczną. Pomimo smutnej i szpecącej jemioły, która psuła to piękne drzewo, postanowił zająć się nim, oczyścić je, uprawić i otrzymać zeń piękne owoce. Całe arystokratyczne Angoulême okrzyknęło się przeciwko wpuszczeniu giaura¹¹⁵ do swego szczepu, salon bowiem pani de Bargeton był punktem zbornym towarzystwa wolnego od wszelkiej obcej domieszki. Jedynie biskup bywał tam dopuszczony na stałe, prefekt pojawiał się dwa lub trzy razy do roku. Generalny dyrektor skarbu nie mógł przedostać się do tego salonu; pani de Bargeton bywała na jego wieczorach, koncertach, lecz nie przyjmowała nigdy zaproszenia na obiad. Nie przyjmować generalnego dyrektora skarbu, dopuścić zaś prostego dyrektora podatków – to obalenie hierarchii wydało się nie do pojęcia wzgardzonym władzom.

¹¹³ *król Hieronim* – Hieronim Bonaparte (1784–1860), młodszy brat Napoleona I, w l. 1807–1813 król nowo utworzonego Królestwa Westfalii. [przypis edytorski]

¹¹⁴ *Armand de Montriveau* – postać z *Komedii ludzkiej* Balzaca, generał, dawny żołnierz napoleoński, historia jego miłości do Antoniny de Langeais jest motywem powieści *Księżna de Langeais*. [przypis edytorski]

¹¹⁵ *giaur* – niewierny, nie-muzułmanin. [przypis edytorski]

Ci, którzy potrafią żyć się myślą z tymi małostkami, istniejącymi zresztą w każdej sferze społecznej, rozumieją łatwo, jak bardzo pałac państwa de Bargeton musiał się wydawać imponujący mieszczaństwu z Angoulême. Co się tyczy Houmeau, to wielkości tego Luwru na małą skalę, chwała tego angulemskiego pałacu Rambouillet¹¹⁶ błyszczała dlań na kształt odległego słońca. W rzeczywistości wszyscy ci, którzy się tam gromadzili, były to najmizerniejsze umysły, najmarniejsze inteligencje, najobszerniejsze osobistości na dwadzieścia mil wokoło. Dyskusje polityczne wylewały się tam w komunałach: „Codzienna”¹¹⁷ była dla nich zbyt umiarkowana. Ludwik XVIII¹¹⁸ uchodził za jakobina. Co do kobiet, te, przeważnie głupie, bez wdzięku, źle ubrane, wszystkie miały jakieś braki, które je szpeciły; nic nie było zupełne, ani rozmowa, ani toaleta, ani ciało, ani umysł. Gdyby nie zamiary na panią de Bargeton, Châtelet nie byłby tam wytrzymał. Mimo to maniery i duch kastowy, arystokratyczne tony, duma szlachcica na swoim małym zamczku, znajomość praw grzeczności pokrywały całą tę pustkę. Szlachetność uczuć była o wiele szersza niż w sferze wielkości paryskich; jaśniało tam istotnie czcigodne przywiązanie „pomimo wszystko” do Bourbonów. Społeczeństwo to można by porównać, jeżeli wolno użyć takiego obrazu, do srebra o staroświeckiej formie, szerniałego, ale mającego wagę. Nieruchomość przekonań politycznych podobna tu była do wierności. Oddalenie stworzone pomiędzy tym społeczeństwem a światem mieszczańskim, trudność dostania się doń stwarzały rodzaj wywyższenia i dawały mu pewną urojoną wartość. Każdy członek tej szlachty miał swoją cenę dla mieszkańców, podobnie jak muszelki zastępują srebro u Murzynów z Bambara¹¹⁹. Większość kobiet, ujętych grzecznościami pana du Châtelet i uznając w nim te zalety, na których zbywało mężczyznom z ich towarzystwa, starały się ułagodzić rozjątrzone miłości własne: każda spodziewała się zgarnąć spadek po Cesarskiej Wysokości. Puryści mniemali, iż będą zmuszeni spotykać intruza u pani de Bargeton, ale że poza tym nie znajdzie wstępu do żadnego innego domu. Du Châtelet zniósł wiele niegrzeczności, ale utrzymał się w pozycji, szukając oparcia o duchowieństwo. Następnie wszedł w słabostki, jakie prowincja wytworzyła w królowej Angoulême, znosił nowe książki, czytywał jej pojawiające się świeżo poezje. Rozpływali się razem nad dziełami młodych pisarzy, ona szczerze, on znudzony w duchu, ale znosząc cierpliwie romantycznych poetów, dla których, jako człowiek ze szkoły Cesarstwa, mało miał zrozumienia. Pani de Bargeton, zachwycona tym odrodzeniem poezji zbudzonym pod wpływem lilii burbońskich¹²⁰, kochała pana de Châteaubriand za to, iż nazwał Wiktora Hugo „cudownym dziecięciem”. Bolejąc, iż może obcować z geniuszem jedynie z oddalenia, wzdychała za Paryżem, tą siedzibą wielkich ludzi. Pan du Châtelet, sądząc, iż czyni krok bardzo zręczny, objawił jej wówczas, iż istnieje w Angoulême drugie cudowne dziecię, młody poeta, który, sam o tym nie wiedząc, przewyższa świetnością blaski gwiazd konstelacji paryskich. Przyszły wielki człowiek urodził się w Houmeau! Zawiadowca kolegium pokazywał baronowi prześliczne wiersze jego pióra. Biedny i skromny, chłopiec ten był niby Chatterton¹²¹ bez nikczemności politycznej, bez dzikiej nienawiści społecznych szczytów, która popchnęła angielskiego poetę do pisania pamfletów przeciw swoim dobroczyńcom. Skazana na towarzystwo pięciu czy sześciu osób, które podzielały jej zamiłowania artystyczno-literackie – jeden, ponieważ rzępolił na skrzypcach, drugi, ponieważ zdarzało mu się

¹¹⁶ pałac Rambouillet – tu: *Hôtel de Rambouillet*, paryska rezydencja Catherine de Vivonne, markizy de Rambouillet (1588–1665), gdzie prowadziła salon towarzyski i literacki, odwiedzany przez główne osobistości francuskiej arystokracji i literatury. [przypis edytorski]

¹¹⁷ „Codzienna” – „La Quotidienne”, rojalistyczna gazeta francuska wydawana od 1790 do 1847, kiedy połączyła się z „La France” i „L’Écho français”, tworząc „L’Union monarchique”. [przypis edytorski]

¹¹⁸ Ludwik XVIII (1755–1824) – król Francji z dynastii Burbonów, objął władzę po abdykacji Napoleona Bonapartego (1814). [przypis edytorski]

¹¹⁹ Bambara – grupa etniczna w Afryce Zachodniej, gł. w pld.-wsch. Mali. [przypis edytorski]

¹²⁰ lilie burbońskie – godło dynastii Burbonów: stylizowane lilie na błękitnym tle. [przypis edytorski]

¹²¹ Chatterton, Thomas (1752–1770) – angielski poeta preromantyzmu, autor rzekomo średniowiecznych ballad; pozbawiony stałego zawodu i głodujący, popełnił samobójstwo. [przypis edytorski]

zanieczyszczać sepia¹²² biały papier, ten ze swojego tytułu prezesa towarzystwa rolniczego, tamten z racji basowego głosu, którym pozwolił mu intonować na kształt pobudki myśliwskiej *Se fiato in corpo avete*¹²³ – pośród tych śmiesznych figur pani de Bargeton była jak człowiek trawiony głodem wobec teatralnego obiadu, w którym potrawy są z malowanego kartonu. Toteż nic nie mogłoby odmalować jej radości w chwili, gdy dowiedziała się o tej nowinie. Zapragnęła ujrzeć tego poetę, tego anioła, marzyła o nim, zapalała się, mówiła o nim całymi godzinami. W dwa dni później dawny kurier dyplomatyczny zapośredniczył, za pomocą zawiadowcy szkoły, przedstawienie Lucjana pani de Bargeton.

Wy tylko, biedni heloci¹²⁴ prowincji, dla których dystanse społeczne o ileż są dłuższe do przebycia niż w Paryżu, gdzie z dnia na dzień stają się one coraz mniejsze, wy, ofiary nielitościwych barier, pomiędzy którymi każdy z rozmaitych światów tego świata wyklina się nawzajem i mówi sobie „*Raka!*”¹²⁵, wy jedynie zrozumiecie wstrząśnienie, które owładnęło mózgiem i sercem Lucjana Chardona, gdy imponujący rządca powiedział mu, że bramy pałacu Bargetonów miały się dlań otworzyć! Sława dotknęła ich czarodziejską różdżką! Znajdzie łaskawe przyjęcie w tym domu, którego stare gzymsy przyciągały jego spojrzenie, gdy przechadzał się wieczorem w Beaulieu z Dawidem, mówiąc sobie, że ich imiona nie przedostaną się może nigdy do tych uszu, głuchych na głos wiedzy, skoro wychodzi ze zbyt niskiego siedliska.

Siostra Lucjana była jedyną powiernicą sekretu. Jako dobra gospodyni, jako czarodziejska wróżka, Ewa wydobyła ze skarbczyka kilka luidorów¹²⁶, aby kupić dla Lucjana wykwintne trzewiki u najlepszego szewca w Angoulême, nowe ubranie u najśłynniejszego krawca. Przybrała mu najlepszą koszulę żabotem¹²⁷, który wyprała i wyprasowała sama. Cóż za radość, kiedy go ujrzała tak wystrojonego, jakże była dumna z brata! Ileż przestróg, zaleceń! Przewidziała tysiąc najgłępszych drobiazgów. Przyzwyczajenie do rozmyślań dało Lucjanowi nałóg opierania się o stół, skoro tylko usiadł, czasem zdarzało mu się nawet przyciągnąć stół, aby się na nim oprzeć; Ewa przestrzegała go, aby w tym arystokratycznym sanktuarium nie ważył się pozwalać sobie na tę naganną swobodę. Odprowadziła go aż do bramy św. Piotra, śledziła go wzrokiem, gdy szedł przez ulicę do alei, w której go miał oczekiwać pan du Châtelet. Następnie pocziwa dziewczyna wróciła do domu cała wzruszona, jak gdyby się spełniło jakieś wielkie wydarzenie. Lucjan u pani de Bargeton to było dla Ewy jakby zaranie świetnej przyszłości. Ta święta istota nie wiedziała, że gdzie zaczyna się ambicja, tam kończą się naiwne uczucia. W miarę jak Lucjan zbliżał się do pałacu, oswajał się stopniowo z zewnętrznymi zjawiskami. Ten Luwr, tak wyolbrzymiony jego wyobraźnią, był to dom wybudowany z miękkiego kamienia, obfitego w tej okolicy, któremu czas nadał złotawą patynę. Wyglądał dość smutno od ulicy, wewnątrz był bardzo skromny: był to dziedziniec prowincjonalnego domu, schludny i zimny; architektura prosta, niemal klasztorna, dobrze zachowana. Lucjan wszedł po starych schodach o balustradzie z kasztanu, których stopnie, począwszy od pierwszego piętra, nie były już z kamienia, lecz z drzewa. Minąwszy lichego przedpokój, wielki słabo oświetlony salon, ujrzał władczynię w małym saloniku wykładanym boazeriami rzeźbionymi w smaku XVIII wieku i pomalowanymi na szaro. Ściany obite były starym czerwonym adamaszkiem. Meble o staroświeckim kształcie kryły się smutno pod pokrowcami w białą i czerwoną kratę. Poeta ujrzał

¹²² *sepia* – ciemnobrunatny barwnik otrzymywany z gruczolu głowonoga o tej samej nazwie, używany dawniej jako atrament. [przypis edytorski]

¹²³ *Se fiato in corpo avete* (wł.) – ile macie tchu w piersiach. [przypis edytorski]

¹²⁴ *heloci* – niewolnicy państwowi w Sparcie; warstwa społeczna, do której należeli potomkowie podbitych mieszkańców Mesenii i Lakonii; nie mieli żadnych praw, stanowili własność państwa i podstawową siłę roboczą na spartańskiej wsi. [przypis edytorski]

¹²⁵ *Raka!* – obelżywe słowo biblijne (zob. Mt 5,22). [przypis edytorski]

¹²⁶ *ludwik* a. *luidor* (fr. *Louis d'or*: złoty Ludwik) – złota moneta francuska z podobizną króla, bita w latach 1640–1791; ludwikami nazywano później tradycyjnie złote 20-frankówki. [przypis edytorski]

¹²⁷ *żabot* – ozdoba z marszczącej tkaniny umieszczana na przodzie koszuli lub bluzki. [przypis edytorski]

panią de Bargeton siedzącą na wyścielanej kanapie, przed okrągłym stołem pokrytym zielonym dywanikiem, oświeconą staroświeckim świecznikiem o dwóch świecach.

Królowa nie podniosła się z miejsca, wykręciła się tylko nader wdzięcznie na kanapce, uśmiechając się do poety, którego ten węzowy ruch bardzo przejął, zdawał mu się dystyngowany. Nadzwyczajna piękność Lucjana, jego nieśmiałe obejście, głos, wszystko w nim ujęło panią de Bargeton. Poeta był już poezją. Młody człowiek objął ukradkowymi rzutami oka tę kobietę, która wydała mu się w harmonii ze swym rozgłosem: nie zawiodła żadnego z jego pojęć o wielkiej damie. Pani de Bargeton nosiła, idąc za nową modą, berecik z czarnego aksamitu, spod niego wymykały się rozrzucone loki rudawoblond, błyszczące w świetle złotawym połyskiem o gorącym odcieniu. Dostojna pani posiadała ową wspaniałą cerę, którą kobieta okupuje mniemane przykre strony tego płowego odcienia włosów. Szare oczy migotały żywym blaskiem, nad nimi czoło, już pokryte zmarszczkami, sklepiało się śmiało zarysowaną płaszczyzną; otaczała je obwódka o połysku masy perłowej, w której po obu stronach nosa dwie błękitne żyłki uwydatniały białosc tej delikatnej oprawy. Nos zakrzywiony był nieco jak nosy Burbonów; włosy nie kryły całkowicie szyi. Suknia, niedbale spięta, odsłaniała nieco pierś śnieżnej białosci, pozwalając zarazem oku domyślać się jej nieskazitelných kształtów. Ręką starannie wypielęgowaną, o palcach delikatnych, choć nieco suchych, uczyniła pani de Bargeton uprzejmy gest w kierunku młodego poety, aby mu wskazać krzesło stojące w pobliżu. Pan du Châtelet zajął fotel. W tej chwili dopiero Lucjan spostrzegł, iż byli sami.

Rozmowa z panią de Bargeton upoiła młodego wieszczą z Houmeau. Trzy godziny spędzone w jej towarzystwie były dla Lucjana jednym z tych snów, które chciałoby się przedłużyć w nieskończoność. Kobieta ta wydała mu się raczej powiewną niż chudą, urodzoną kochanką bez miłości, chorobliwą mimo swej siły. Wady jej, podkreślone *stylem* obejścia, podobały mu się; ludzie młodzi bowiem dosyć zrazu smakują w przesadzie, tym kłamstwie pięknych dusz. Nie zauważył zupełnie skazy pokrytych siecią czerwonych żyłek policzków, którym smutki i jakieś dolegliwości nadały odcień ceglasty. Wyobraźnię jego uderzały zrazu te oczy pełne żaru, te pukle wytworne ociekające blaskiem, ta śnieżna białosc cery, świetlane punkty, które pociągnęły go ku sobie, tak jak motyla pociąga blask świecy. A potem dusza ta zbyt przemówiła do jego własnej, aby mógł trzeźwo osądzić kobietę. Poryw tej kobiecej egzaltacji, żywość frazesów, nieco trącących starzyzną i które pani de Bargeton powtarzała od dawna, ale które jemu zdawały się nowe i świeże, oczarowały go tym więcej, iż pragnął znaleźć¹²⁸ wszystko pięknym i godnym zachwyty. Nie przyniósł z sobą poezji, które miał odczytać, ale nie było o tym mowy; on zapomniał wziąć wierszy, aby mieć prawo powrócić, pani de Bargeton wspomniała o nich jedynie po to, aby go zachęcić do odczytania ich któregoś dnia. Czyż to nie było już jakby pierwsze porozumienie? Pan Sykstus du Châtelet nie był zadowolony z tego przyjęcia. Spostrzegł, późno nieco, możliwego rywala w tym urodziwym młodzieńcu. Odprowadził Lucjana aż do pierwszego zakrętu drogi do Beaulieu w zamiarze poddania go kunsztom swojej dyplomacji. Lucjan doznał niemałego zdziwienia, słuchając, jak pan dyrektor podatków pośrednich przyznawał sobie zasługę wprowadzenia go i dawał mu z tego tytułu rozmaite rady.

Dałby Bóg, aby spotkał się tam z lepszym przyjęciem niż on sam, mówił pan du Châtelet. Sam dwór jest z pewnością mniej napuszony i nieprzystępny niż to zbiorowisko mamutów. Trzeba być przygotowanym na śmiertelne ukłucia, znosić upokarzające lekceważenia. Rewolucja z roku 1789 musi na nowo wybuchnąć, jeżeli ci ludzie się nie odmieniają. Co do pana du Châtelet, to jeżeli bywa jeszcze w tym świecie, to jedynie ze względu na panią de Bargeton, jedyną kobietę, którą można brać serio w całym Angoulême. Zaczął (powiadał baron) umizgać się do niej dla zabicia czasu i, sam nie wiedząc kiedy, zakochał się do szaleństwa. Spodziewa się, iż wkrótce będzie należeć do niego, kocha go, wszystko pozwala mu w to wierzyć. Kapitulacja tej dumnej królowej będzie jedyną zemstą, jaką chce osiągnąć to głupie gniazdo szlachciurów.

¹²⁸ znaleźć coś jakimś (daw.) – uznać coś za jakieś; ocenić jako. [przypis edytorski]

Châtelet mówił o swej namietności jak człowiek, który by się nie cofnął przed zgładzeniem rywala, gdyby ktoś ośmielił się stanąć mu na drodze. Podstarzały motylek Cesarstwa spadł całym swoim ciężarem¹²⁹ na biednego poetę, próbując zmiażdżyć go wagą swej osoby, a zarazem napędzić strachu. Powiększył się w jego oczach, opowiadając niebezpieczeństwa swej podróży, i to nieco ubarwione; ale jeżeli zdołał podbić wyobraźnię poety, nie przestraszył bynajmniej kochanka.

Od tego wieczoru, mimo niezadowolenia starego eleganta, mimo jego pogroźek i postaw rycerskich, Lucjan pojawiał się nieraz u pani de Bargeton, zrazu z nieśmiałością człowieka z Houmeau; wkrótce jednak oswoił się z tym, co mu się wydawało z początku ogromną łaską, i odwiedzał ją coraz to częściej. Syn aptekarza był w oczach tego towarzystwa istotą bez znaczenia. W samych początkach, o ile jakiemu szlachcicowi lub którejś z pań przybyłych w odwiedziny do Nais zdarzyło się spotkać Lucjana, odnosili się do niego z tą przygniatającą grzecznością, jaką ludzie wielkiego świata posługują się wobec niżej położonych istot. Lucjanowi świat ten wydał się zrazu nader ujmujący; z czasem jednakże zrozumiał uczucia, z jakich płynęły te łudzące względy. Parę wzgardliwych spojrzeń, które pochwyił w przelocie, poruszyło w nim żółć do głębi i utwierdziło go w zaprawnych nienawiściach ideach republikańskich, którymi wielu z tych przyszłych patrycjuszów rozpoczyna swoje zetknięcie z wyższym towarzystwem. Ale jakich cierpień nie byłby przeniósł dla Nais! Słyszał, jak dawano jej to imię, gdyż pomiędzy sobą osoby tworzące ów klan, mężczyźni i kobiety, podobnie jak grandowie¹³⁰ hiszpańscy lub śmietanka wiedeńskiego świata, nazywali się po imieniu: ostatni odcień wymyślony dla wprowadzenia wyróżnień w sercu arystokracji angulemskiej.

Lucjan kochał Nais tą miłością, jaką każdy młody człowiek kocha pierwszą kobietę schlebającą jego próżności, Nais bowiem przepowiadała Lucjanowi wielką przyszłość, olbrzymią sławę. Pani de Bargeton rozwinęła całą zręczność, aby utrwalić w swoim domu młodego poetę: nie tylko wysławiała ponad wszelką miarę jego wartość, ale przedstawiała go zarazem jako biedne dziecko bez środków, któremu pragnęła ułatwić przebijanie się przez życie. Pomniejszała go, aby go zachować; robiła zeń swego lektora, swego sekretarza; ale równocześnie kochała go bardziej niż po strasliwym nieszczęściu, jakie ją spotkało, przypuszczała sama, iż zdolna jest kochać. W myślach obchodziła się z sobą bardzo surowo; mówiła sobie, że byłoby szaleństwem pokochać dwudziestoletniego chłopca, którego już sama pozycja towarzyska tak bardzo od niej oddala. Poufałościom, do jakich dopuszczała Lucjana, zadawała kapryśnie kłam wyniosłość zrodzona z tych skrupułów. Była z nim na przemian dumna i łaskawa, czuła i pełna pochlebstwa. Zrazu onieśmielony wysoką pozycją tej kobiety, Lucjan przeżył wszystkie obawy, wszystkie nadzieje i rozpacz, które wykuwają pierwszą miłość i wciskają ją tak głęboko w serce tymi falami na przemian szczęścia i cierpienia. Przez dwa miesiące widział w niej swoją dobrodziejkę, która zechciała się nim zająć z macierzyńską troskliwością. Jednakże zbliżenie postępowało. Pani de Bargeton nazywała swego poetę drogim Lucjanem, potem tylko „drogim”. Poeta, ośmielony, począł tę wielką damę nazywać po prostu Nais. Słyszając w jego ustach to imię, uniosła się owym gniewem, tak pełnym uroku dla młodej wyobraźni: obsypała go wymówkami, że używa imienia, którym posługują się wszyscy. Dumna i rasowa Nègrepelisse oddała poecie jedno ze swoich imion, które było jeszcze nieużyte: chciała być dla niego Luizą. Lucjan dosięgnął trzeciego nieba miłości. Pewnego wieczora Lucjan, zastawszy Luizę z wzrokiem zatopionym w portrecie, który natychmiast ukryła, zapragnął go zobaczyć. Aby ułagodzić rozpacz tego pierwszego wybuchu zazdrości, Luiza pokazała portret młodego Cante-Croix i opowiedziała, nie bez łez, bolesne dzieje tej miłości tak czystej, a tak okrutnie przerywanej. Czy gotowała się popełnić jakąś niewierność względem zmarłego, czy też natchnęła ją myśl stworzenia Lucjanowi w tym portrecie rywala? Lucjan nazbyt był młody, aby analizować czynności ubóstwianej; popadł więc w rozpacz wielce naiwną z jego strony, gdyż Luiza dała w ten sposób hasło kampanii, w której kobiety pozwalają robić wyłom w mniej lub

¹²⁹ Podstarzały motylek Cesarstwa spadł całym swoim ciężarem... – ten motylek spadający całym ciężarem na Lucjana to przykład jednego z owych kwiatków, które dość często szpecą bujną i silną wegetację stylu Balzaca. [przypis tłumacza]

¹³⁰ grand – arystokratyczny tytuł hiszpański. [przypis edytorski]

więcej pomysłowo podsycanych skrupułów. Ich dyskusje o obowiązkach, formach, religii są niby fortyfikacje, przeznaczone na to, aby je zdobywano szturmem. Niewinnemu Lucjanowi nie było trzeba tych kokieterii, byłby wojował z własnego popędu.

– Ja nie chcę wcale umierać, ja chcę żyć dla ciebie – rzekł rezolutnie pewnego wieczora Lucjan, pragnąc skończyć już raz z panem de Cante-Croix. Mówiąc to, objął Luizę spojrzeniem, w którym malowała się namiętność dojrzała do czynu.

Przerażona postępami, jakie świeża miłość czyniła w niej samej i w jej poecie, Luiza przypomniła mu wiersz przyrzeczony do pierwszej stronicy albumu, szukając przedmiotu do sprzeczki w opieszałości, z jaką spełniał jej życzenie. Jakichż uczuć doznała, odczytując te dwie *stancie*¹³¹, które wydały się jej oczywiście piękniejsze od najlepszych strof poety arystokracji, Canalisa¹³²?

Nie zawsze tęcze magicznych kolorów
Wśród welinowej igraszki Amorów
Rozsnuwać będą swe nici;
Oddechu lubej pieśń moja spragniona,
Wszystkie radości i smutki jej łona
Z ust najmilejszych pochwyci.

A gdy pobladną wspomnienia i głoski,
Niech ją te karty w marzenia bez troski
Jak białe żagle powiodą
Przez krajobrazy spełnionych już losów,
W szczęśliwą przeszłość jak lazur niebiosów,
Przez czystą lśniących pogodą.¹³³

– Czy to naprawdę ja ci je podyktowałam? – spytała.

To podejrzenie płynące z zalotności kobiety, której rozkosz sprawia igranie z ogniem, napełniło łzami oczy Lucjana; ukoiliła go, składając po raz pierwszy pocałunek na jego czole. Lucjan stał się w jej oczach nieodwołalnie wielkim człowiekiem. Zapragnęła go kształcić; zamierzała nauczyć go języka włoskiego i niemieckiego, udoskonalić ułożenie; znalazła w tym cały szereg pretekstów, aby go trzymać nieustannie przy sobie, pod nosem swoich nudnych dworzan. Cóż za urok w jej życiu! Zabrała się na nowo do muzyki dla swego poety, któremu odsłoniła świat tonów; zagrała mu kilka pięknych utworów Beethovena i olśniła go; szczęśliwa z jego radości, mawiała obłudnie, widząc go na wpół omdlałym:

– Czyż nie można zadowolić się takim szczęściem?

A biedny poeta był na tyle głupiutki, iż odpowiadał:

– Tak.

Wreszcie rzeczy posunęły się tak daleko, iż Luiza zaprosiła Lucjana na obiad, sam na sam z nią i z panem de Bargeton. Mimo tej ostrożności całe miasto wiedziało o tym zdarzeniu, które wydało się czymś tak niesłychanym, iż każdy zapytywał sam siebie, czy to może być prawdą. Poruszenie było straszliwe. W oczach wielu zdawało się, iż społeczeństwo znajduje się w przededniu przewrotu. Inni wykrzyknęli:

– Oto owoc dzisiejszych liberalnych teorii!

¹³¹ *stanca* (z wł.) – strofa. [przypis edytorski]

¹³² *Canalis* – pod mianem Canalisa, Balzac mierzy, najczęściej niezyczliwie i sarkastycznie, w Lamartine’a, którego widocznie nie lubił. Niektóre wydania powieści kładą w tym miejscu wprost imię Lamartine’a. [przypis tłumacza]

¹³³ *Nie zawsze tęcze magicznych kolorów...* – przekład Edwarda Leszczyńskiego. [przypis redakcyjny]

Zawistny du Châtelet dowiedział się wówczas, że pani Szarlota, trudniąca się zawodowo pielęgnowaniem położnic, jest tożsamą z panią Chardon, matką „Chateaubrianda z Houmeau”, jak mawiał. Epitet ten obiegił miasto niby najświetniejszy dowcip. Pani de Chandour przybiegła pierwsza do pani de Bargeton.

– Czy wiesz, droga Nais, o czym mówi całe Angoulême? – rzekła. – Matką tego małego wierszoklety jest pani Szarlota, która przed dwoma miesiącami pielęgnowała moją bratową w połogu.

– Moja droga – rzekła pani de Bargeton, przybierając minę na wskroś królewską – coś w tym tak nadzwyczajnego? Czyż nie jest wdową po aptekarzu? Zapewne, smutny to los dla panny de Rubempré. Przypuśćmy, że która z nas znalazłaby się bez grosza przy duszy... i coś robiłybyśmy, aby żyć? Jakżebyś wyżywiła swoje dzieci?

Zimna krew pani de Bargeton położyła koniec biadaniom noblesy¹³⁴. Wielkie dusze są zawsze skłonne podnieść nieszczęście do wyżyn cnoty. Przy tym wytrwałość w dobrym uczynku spotykającym się z potępieniem przedstawia niewysłowione uroki: rzecz w sobie niewinna nabiera powabów występku. Tego wieczora salon pani de Bargeton napełnił się przyjaciółmi, którzy przybyli, aby przemawiać jej do zastanowienia. Rozwinęła całą ciętość swego dowcipu: rzekła, iż skoro stan szlachecki nie jest zdolny wydać ani Moliera, ani Racine’a, ani Woltera, ani Massilona, ani Beaumarchais’go, ani Diderota¹³⁵, trzeba pogodzić się z istnieniem tapicerów, zegarmistrzów, nożowników, których synowie stają się wielkimi ludźmi. Rzekła, że geniusz jest zawsze patentem szlachectwa. Zmyła głowę szlachcicom, że mają tak mało zrozumienia swoich prawdziwych interesów. Słowem, wytoczyła mnóstwo nedorzecznosci, które byłyby olśniły ludzi mniej ograniczonych, a które w każdym razie przyniosły zaszczyt jej oryginalności.

W ten sposób burza została zażegnana strzałami armatnimi. Kiedy Lucjan, wezwany przez panią du Bargeton, zjawił się po raz pierwszy w starym spłowiałym salonie, w którym grano przy czterech stolikach w wista¹³⁶, przyjęła go z wyszukaną uprzejmością i przedstawiła go tonem królowej, która życzy sobie, aby ją słuchano. Nazwała dyrektora podatków „panem Châteletem” i zmiażdżyła go, dając do zrozumienia, że nie jest dla niej tajemnicą improwizowane pochodzenie jego szlacheckiego przydomka. Od tego tedy wieczora Lucjan został przymocowany do towarzystwa pani de Bargeton; przyjęto go jednakże jak jakąś jadowitą substancję, którą każdy przyrzekł sobie uprzętnąć, poddając odczynnikom impertynencji. Mimo tego triumfu panowanie Nais zachwiało się: znaleźli się odszczepieńcy, którzy próbowali się zbuntować. Idąc za radą pana Châteleta, Amelia, inaczej pani de Chandour, postanowiła przeciwstawić ołtarzowi nowy ołtarz, otwierając u siebie przyjęcia we środy. Pani de Bargeton przyjmowała codziennie; ludzie, którzy bywali u niej, byli tak w to włożeni, tak przyzwyczajeni do spotykania się przy tych samych stolikach, przy tym samym tryktraku¹³⁷, do oglądania tych samych twarzy, tych samych świeczników, składania płaszczy, kaloszy i kapeluszy w tym samym korytarzu, że przywiązani byli do stopni na schodach w tej samej mierze co do gospodyni domu. Wszyscy pogodzili się z narzuconym im „ostem ze świętego gaju”¹³⁸, wedle konceptu Aleksandra de Brébiana. Wreszcie prezes Towarzystwa Rolniczego uśmierzył wzburzenie rozstrzygającą uwagą:

¹³⁴ *noblesa* (daw., z fr.) – szlachta. [przypis edytorski]

¹³⁵ *Moliera, ani Racine’a, ani Woltera, ani Massilona, ani Beaumarchais’go, ani Diderota* – *Molier*, właśc. Jean Baptiste Poquelin (1622–1673): aktor i najwybitniejszy komediopisarz francuski; *Jean Baptiste Racine* (1639–1699): francuski poeta i dramaturg, autor m.in. *Andromachy* i *Fedry*; *Wolter*, właśc. François Marie Arouet (1694–1778): czołowy francuski pisarz, filozof i publicysta epoki oświecenia, znany z walki o wolność słowa i wyznania; *Jean-Baptiste Massillon* (1663–1742): francuski kaznodzieja i teolog; *Pierre Augustin Beaumarchais* (1732–1799): pisarz i dramaturg francuski, autor komedii takich jak *Wesele Figara* czy *Cyrulik sewilski*; *Denis Diderot* (1713–1784): francuski pisarz, krytyk i filozof, współredaktor *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej*, autor powieści filozoficznej *Kubuś Fatalista i jego pan*. [przypis edytorski]

¹³⁶ *wist* – gra karciana dla czterech osób, popularna w XVIII i XIX w., poprzednik brydża. [przypis edytorski]

¹³⁷ *tryktrak* – gra planszowa dla dwóch osób. [przypis edytorski]

¹³⁸ *chardon* (fr.) – oset. [przypis tłumacza]

– Przed wybuchem Rewolucji – powiedział – najwięksi panowie przyjmowali u siebie Duclosa, Grimma, Crébillona¹³⁹, ludzi, którzy tak samo jak ten gryzipiórek z Houmeau byli niczym; żaden jednakże nie wpuściłby do domu poborcy, jakim jest, koniec końców, Châtelet.

Du Châtelet zapłacił za Chardona, wszyscy poczęli go traktować z pewną oziębłością. Czując się zagrożony, dyrektor podatków, który od chwili gdy pani de Bargeton nazwała go tylko „Châteletem”, poprzysiął sobie w duchu, że musi mieć tę kobietę, wszedł na pozór w intencje pani domu, stanął po stronie młodego poety, oświadczając się jego przyjacielem. Ten wielki dyplomata, którego cesarz tak lekkomyślnie się pozbawił, zręcznie przyciągnął do siebie Lucjana, okazując mu jawną życzliwość. Aby wprowadzić w świat poetę, wydał obiad, na którym znalazł się prefekt, naczelnik skarbowości, pułkownik miejscowego garnizonu, dyrektor szkoły marynarskiej, prezydent trybunału, słowem wszyscy dostojnicy administracji. Biednego poetę fetowano tak wspaniale, że kto bądź inny niż dwudziestodwuletni chłopiec byłby silnie podejrzewał jakąś mistyfikację w pochwałach, jakimi zasypywano mu oczy. Przy deserze Châtelet nakłonił rywala do wygłoszenia *Ody umierającego Sardanapala*¹⁴⁰, swego ostatniego arcydzieła. Słyszając ten utwór, dyrektor kolegium, człowiek z natury flegmatyczny, począł klaskać w ręce, utrzymując, że Jan Baptysta Rousseau¹⁴¹ nigdy nie napisał nic lepszego. Baron Sykstus Châtelet pomyślał, że mały wierszokleta zadławi się prędzej czy później w tej cieplarni pochwał i zachwytów lub też w upojeniu przedwczesnej sławy pozwoli sobie na jakąś śmiałość, która go zepchnie z powrotem do dawnej nicości. Oczekując na rychły zgon tego geniusza, złożył, na pozór z całym wyrzeczeniem się, dawne pretensje u stóp pani de Bargeton; jednakże z wytrawnością bywalca ukartował sobie cały plan i ze strategiczną bacznością śledził postępy dwojga kochanków, upatrując chwili, w której będzie mógł zgubić Lucjana. Od tej pory począł się rozchodzić po Angoulême i okolicach głuchy szmer, zwiastujący pojawienie się w mieście wielkiego człowieka. Powszechnie oddawano pochwały pani de Bargeton za troskliwość, jaką otaczała to młode orlątko. Raz zdobywszy uznanie swego postępowania, pani de Bargeton zapragnęła uzyskać sankcję generalną. Obębniła w całym departamencie proszony wieczór z lodami, ciastkami i herbatą, wielką nowość w mieście, w którym herbatę sprzedawano jeszcze w aptekach, jako kordiał¹⁴² używany przeciwko niestrawności. Zaproszono kwiat arystokracji na wysłuchanie wielkiego dzieła, które miał odczytać Lucjan.

Luiza zataiła przed młodym przyjacielem trudności, które zwyciężyła, lecz wspomniała mu w kilku słowach o sprzysiężeniu uknutym przeciwko niemu przez „towarzystwo”. Nie chciała pozostawiać go w nieświadomości niebezpieczeństw drogi otwierającej się przed genialnymi ludźmi i najeżonej przeszkodami nie do zwalczenia dla ludzi pospolitych. Z odniesionego zwycięstwa pragnęła wyciągnąć dlań naukę. Białą ręką ukazała mu sławę okupowaną nieustannym cierpieniem, mówiła o stosie męczeńskim, przez jaki trzeba mu się przedrzeć, słowem, przyrządziła swoje najpiękniejsze „tartynki” i ukwieciła je najpompatyczniejszymi wyrażeniami. Była to podróbka owych improwizacji, które tak szpecą *Korynnę* pani de Staël¹⁴³. Luiza uczyła się tak wielką przez swą wymowę, iż tym więcej pokochała beniaminka¹⁴⁴, który stał się źródłem jej natchnienia; poradziła

¹³⁹ Duclos, Grimm, Crébillon – Charles Pinot Duclos (1704–1772): francuski historyk i pisarz, współpracownik *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej*; Fryderyk Melchior Grimm (1723–1807): francuskojęzyczny dziennikarz i krytyk sztuki, współpracownik *Encyklopedii*; Crébillon: tu zapewne Claude Prosper Jolyot de Crébillon (1707–1777), pisarz francuski znany w paryskich salonach dzięki publicznie odczytywanym tam libertyńskim opowiadaniom i dialogom o tematyce erotycznej, zwany Crébillonem synem dla odróżnienia od swego ojca Prospera Jolyota de Crébillona, dramaturga znanego z tragedii o akcji osadzonej w starożytnym Rzymie. [przypis edytorski]

¹⁴⁰ *Sardanapal* – legendarny ostatni król Asyrii, żyjący w przepychu zniewieściał i dekadenski władca, który swymi działaniami doprowadził do upadku państwa. [przypis edytorski]

¹⁴¹ Rousseau, Jean-Baptiste (1670–1741) – francuski dramaturg i poeta. [przypis edytorski]

¹⁴² *kordiał* (daw.) – lek wzmacniający (szczególnie serce; od łac. *cordialis*: serdeczny); później: wyborny trunek. [przypis edytorski]

¹⁴³ *pani de Staël*, właśc. *Staël-Holstein, Anne Louise Germaine, de* (1766–1816) – francuska powieściopisarka i publicystka pochodząca z Genewy, propagatorka pojęcia Romantyzmu; autorka m.in. powieści *Korynna* (1807). [przypis edytorski]

¹⁴⁴ *beniaminek* – ulubione, najmłodsze dziecko; ulubieniec. [przypis edytorski]

mu odważnie zaprzeć się ojca przybierając szlachetne miano de Rubempré, bez względu na krzyki, jakie wywołała ta zmiana, którą zresztą król ulegalizuje. Będąc spokrewnioną z margrabiną d'Espard z domu de Blamont-Chauvry, mającą ogromne wpływy u dworu, podejmowała się wyjednać tę łaskę. Te słowa „król”, „margrabina d'Espard”, „dwór” podziały na Lucjana niby widok wspaniałego fajerwerku; konieczność tego chrztu stała się dlań oczywistością.

– Drogi mały – rzekła Luiza głosem tklivego natrząsania – im wcześniej to nastąpi, tym wcześniej uzyska sankcję.

Przebiegła jedną po drugiej kolejne warstwy społeczeństwa i dała poecie policzyć wszystkie stopnie, które przeskakiwał od razu dzięki tej zręcznej determinacji. W tej jednej chwili skłoniła Lucjana do zaparcia się gminnych poglądów o urojonej równości z roku 1793, obudziła w nim pragnienie wyróżnień, uprzątnięte dzięki trzeźwemu rozsądkowi Dawida, i wskazała mu wyższe towarzystwo, jako jedyną widownię, jakiej powinien się trzymać. Zajądły liberał zmienił się w monarchistę *in petto*¹⁴⁵. Lucjan skosztował jabłka arystokratycznego zbytku i sławy. Poprzysiągł przynieść do stóp swojej damy wieniec chociażby krwią zbroczony; zdobędzie go za jaką bądź cenę, *quibuscumque viis*¹⁴⁶. Aby dać dowód własnego męstwa, opowiedział obecne niedole, które ukrywał przed Luizą, wiedziony ową nieokreśloną wstydlivością związaną z pierwszym uczuciem. Odmalował cierpienia nędzy znoszonej z całą dumą, swoją pracę u Dawida, noce obracane na studia. Ten młodzieńczy zapał przypominał pani de Bargeton dwudziestosześcioletniego pułkownika; w spojrzeniu jej zamigotało coś miękkiego. Widząc, że imponująca dama jego serca poddaje się swej słabości, Lucjan pochwycił rękę, której mu nie wzbroniono, i ucałował ją z całym ogniem poety, młodego człowieka, kochanka. Luiza posunęła się tak daleko, iż zezwoliła, aby syn aptekarza dosięgnął jej czoła i przycisnął doń drżące wargi.

– Dziecko! Dziecko! Gdyby nas ktoś zobaczył, wyglądałabym bardzo śmiesznie – rzekła, budząc się z upajającego omdlenia.

W ciągu tego wieczora wymowa pani de Bargeton uczyniła wielkie spustoszenia w tym, co nazywało się w jej ustach „przesadami” Lucjana. Wedle jej słów ludzie genialni nie mieli ani braci, ani sióstr, ani ojca, ani matki; olbrzymie dzieła, które mieli wydać na świat, nakazywały im bezwarunkowy egoizm, każąc wszystko poświęcić dla swej wielkości. Jeżeli rodzina cierpi zrazu od tego drapieżnego łupiestwa, jakiemu poddaje ją mózg tytana, odbiera później stokrotną nagrodę poświęceń wszelakiego rodzaju, dzieląc owoce zwycięstwa. Geniusz zawisły jest jedynie od siebie samego: on sam jest tylko sędzią środków, jakimi się posługuje, ponieważ on sam tylko zna swoje cele. Powołany do przetworzenia praw, powinien umieć postawić się ponad nimi; zresztą, kto umie zawładnąć swoją epoką, może po wszystko wyciągnąć rękę, na wszystko się ważyć, bo wszystko należy do niego. Przytaczała początki kariery Bernarda de Palissy, Ludwika XI, Foksa¹⁴⁷, Napoleona, Krzysztofa Kolumba, Cezara, wszystkich tych wielkich graczy, zrazu przygniecionych długami lub nędzą, niezrozumianych, uważanych za szaleńców, za złych synów, złych ojców, złych braci, lecz którzy później stawali się dumą rodziny, kraju, całego świata.

Te rozmowienia trafiały w sedno ukrytych wad Lucjana i przyspieszały skażenie jego serca, gdyż w gorączce swoich pożądań dopuszczał *a priori*¹⁴⁸ wszystkie środki. Ale chybić sukcesu jest zbrodnią społecznej obrazy majestatu. Czyż zwyciężony nie zdeptał wówczas wszystkich domowych cnót, na jakich wspiera się społeczeństwo, ze wstrętem pędzące precz Mariuszów¹⁴⁹ siadających na

¹⁴⁵ *in petto* (wł.) – w głębi serca. [przypis edytorski]

¹⁴⁶ *quibuscumque viis* (łac.) – jakimikolwiek drogami. [przypis edytorski]

¹⁴⁷ Bernard de Palissy, Ludwik XI, Fox – Bernard de Palissy (ok.1510–ok.1589): francuski chemik, fizyk i geolog; Ludwik XI (1423–1483): król Francji (od 1461), złamał potęgę wielkich feudałów; Charles James Fox (1749–1806): brytyjski arystokrata i polityk, zwolennik zniesienia niewolnictwa, niepodległości Stanów Zjednoczonych i rewolucji francuskiej. [przypis edytorski]

¹⁴⁸ *a priori* (łac.) – z założenia, z góry. [przypis edytorski]

¹⁴⁹ Mariusz, właśc. Gajusz Mariusz (156–86 p.n.e.) – rzymski wódz i mąż stanu, przywódca stronnictwa ludowego (popularów), reformator armii rzymskiej, zwycięzca wielu wojen; na wygnaniu schronił się w ruinach Kartaginy. [przypis edytorski]

ruinach? Lucjan, który nie wiedział, iż znajduje się pomiędzy hańbą katorgi a palmami geniuszu, bujał ponad górą Synaj proroków, nie widząc w dole Morza Martwego, strasznego całunu Gomory¹⁵⁰.

Luiza tak dobrze rozwiła serce i ducha swego poety z powijków, w jakie omotało go życie prowincji, iż Lucjan zapragnął doświadczyć pani de Bargeton, aby się przekonać, czy może bez narażenia się na wstyd odmowy pokusić się o tę królewską zdobycz. Oznajmiony wieczór dał mu sposobność poważenia się na próbę. Ambicja wplatała się w jego miłość. Kochał i chciał się wspiąć w górę: podwójne pragnienie bardzo naturalne u młodych ludzi, których serce jest równie zgłodniałe jak próżność. Zapraszając dziś wszystkie swoje dzieci do tej samej uczty, społeczeństwo budzi ich ambicje od samego zarania życia. Odziera młodość z jej powabów i kazi większość jej szlachetnych uczuć, zaprawiając je rachunkiem. Poezja chciałaby, aby było inaczej; ale fakty zbyt często zadają kłam fikcji, w którą by się chciało wierzyć, aby można było pozwolić sobie na przedstawienie młodego człowieka innym niż jest w XIX wieku. Rachuba Lucjana wydawała mu się dziełem pięknego uczucia, przyjaźni jego dla Dawida.

Lucjan napisał długi list do Luizy, czuł się bowiem śmielszy z piórem w ręku niż ze słowami na ustach. Na dwunastu ćwiartkach, trzy razy przepisanych, opowiedział dzieje geniuszu swego ojca, jego straconych nadziei i strasliwej nędzy, na jaką on sam jest wydany. Odmalował swą drogą siostrę jako anioła, Dawida jako przyszłego Cuviera, który, zanim będzie wielkim człowiekiem, jest dla niego ojcem, bratem, przyjacielem; uważałby się za niegodnego miłości Luizy, swojej pierwszej chwały, gdyby nie żądał, aby uczyniła dla Dawida tej samej ofiary, jaką czyni dla niego samego. Raczej wyrzekłby się wszystkiego, niżby miał zdradzić Dawida Sécharda; chce, aby Dawid obecny był przy jego triumfie. Napisał jeden z tych oszalałych listów, w których młodzi ludzie grożą pistoletem w razie odmowy, w których kołuje kazuistyka¹⁵¹ dzieciństwa, gdzie mówi nieopatrzna logika pięknych dusz, rozkosze gadulstwa zahafowane owymi naiwnymi wyznaniem, wydzierającymi się z serca bez wiedzy piszącego i które kobiety tak lubią. Oddawszy list pannie służącej, Lucjan strawił cały dzień na przeglądaniu korekt, doglądaniu jakichś prac, porządkowaniu drobnych spraw w drukarni, nie mówiąc nic Dawidowi. W porze gdy serce jest jeszcze dziecinne, młodzi ludzie miewają te szczytne dyskrekcje. Zresztą być może Lucjan zaczynał lękać się siekiery Focjona¹⁵², jaką umiał władać Dawid, być może lękał się jasnego spojrzenia, które wnika aż w sam głąb duszy. Po lekturze Chéniera tajemnica przeszła mu z serca na wargi, sięgnięta wymówką, którą odczuł niby palec lekarza położony na ranę.

A teraz ogarnijcie myśli, jakie musiały oblegać Lucjana, podczas gdy schodził z Angoulême do Houmeau. Czy wielka dama obraziła się? Czy przyjmie u siebie Dawida? Czy ambitnego śmiałka nie strąca do jego dziury, do Houmeau? Mimo że przed pocałunkiem Luizy w czoło Lucjan mógł zmierzyć oddalenie, jakie dzieli królową od faworyta, nie powiedział sobie, iż Dawid nie może przebyć w jednym mgnieniu oka przepaści, z jaką on sam pora¹⁵³ się pięć miesięcy. Nie wiedząc, do jakiego stopnia bezwzględny był ostracyzm zawieszony nad ludźmi ich sfery, nie pojmował, że druga próba tego rodzaju byłaby zgubą pani de Bargeton. Oskarżona i przekonana o spopolitowanie się, Luiza byłaby zmuszona opuścić miasto lub też kasta jej uciekałaby przed nią, tak jak w średnich wiekach uciekało się przed trędowatym. Klan najwyższej arystokracji, a nawet kler broniłby Nais wobec i przeciw wszystkim, w razie gdyby sobie pozwoliła na fałszywy krok; ale zbrodni obracania się w „złym towarzystwie” nie darowano by jej nigdy: albowiem jeżeli rozgrzesza się błędy władzy, potępia się je po abdykacji. Otóż przyjmować Dawida – czyż nie znaczyło abdykować?

¹⁵⁰ *Gomora* – jedno z biblijnych miast nad M. Martwym, zniszczonych przez Boga deszczem ognia i siarki z powodu grzechu i zepsucia. [przypis edytorski]

¹⁵¹ *kazuistyka* – drobiazgowo rozważanie szczegółowych problemów, najczęściej moralnych lub prawnych, poprzez podciąganie ich pod zasady ogólne; pot.: pokrętnie argumentowanie w celu uzasadnienia założonej z góry tezy. [przypis edytorski]

¹⁵² *Focjon* (z łac.), właśc. *Fokion*, zw. *Dobrym* (402–318 p.n.e.) – ateński wódz i polityk, ugodowy wobec Macedończyków, skazany przez Ateńczyków na śmierć za zdradę; oponent Demostenesa, który nazwał go siekierą swoich przemówień. [przypis edytorski]

¹⁵³ *porać się* – zmagać się, walczyć; por. uporać się. [przypis edytorski]

Jeżeli Lucjan nie ogarniał tej strony kwestii, jego instynkt artystyczny dawał mu przeczuwać wiele innych trudności, które go przerażały. Szlachetność uczuć niekoniecznie daje szlachetność form. Jeżeli Racine¹⁵⁴ miał wygląd najbardziej „urodzonego” dworaka, Corneille¹⁵⁵ podobny był wielce do handlarza wołów. Descartes¹⁵⁶ wyglądał na poczciwego kupca holenderskiego. Często, spotykając Montesquieugo¹⁵⁷ z motyką na ramieniu, szlafmycą¹⁵⁸ na głowie, goście zjawiający się w la Brède brali go za prostego ogrodnika. Formy światowe, o ile nie są darem wysokiego urodzenia, wiedzą wyssaną z mlekiem lub przekazaną z krwią, stanowią przedmiot edukacji, którą los musi wspomagać pewną wytwornością kształtów, dystynkcją rysów, dźwiękiem głosu. Wszystkich tych ważnych drobiazgów zbywało Dawidowi, podczas gdy natura obdarzyła nimi jego towarzysza. Wraz ze szlachectwem wziął Lucjan po matce wysoko sklepioną stopę Franka¹⁵⁹, podczas gdy Dawid Séchard miał płaskie nogi Welsza¹⁶⁰ i kark ojca swego, wyrobnika. Lucjan słyszał szyderstwa sypiące się na Dawida; zdawało mu się, że widzi uśmiech, jaki powściągnęłaby pani de Bargeton. Słowem, nie odczuwając wprost wstydu za swego brata, przyrzekał sobie nie poddawać się już w ten sposób pierwszemu popędowi i przedyskutować go na przyszłość. Tak więc po godzinie poezji i poświęcenia, po czytaniu, które świeżo ukazało dwom przyjaciółom gleby literackie oświetlone nowym słońcem, godzina polityki i jej rachub wybiła dla Lucjana. Wracając do Houmeau, żałował swego listu, byłby pragnął go cofnąć; dostrzegał bowiem przez szczelinę nieubłagane prawa świata. Odgadując, jak bardzo zdobyta fortuna wspomaga ambicję, doznawał ciężkiego uczucia na myśl, iż trzeba mu będzie może cofnąć nogę z pierwszego szczebla drabiny, po której miał piąć się ku wielkości. Z kolei obrazy jego spokojnego i prostego życia, ozdobionego świeżymi kwiatami uczucia – ten Dawid pełen geniuszu, który go wspierał tak szlachetnie, który by oddał mu w potrzebie życie, matka, tak wielka dama w swoim poniżeniu, przypisująca mu tyleż dobroci, ile miał talentów, siostra, młoda dziewczyna urocza w swojej rezygnacji, jego dzieciństwo tak czyste i sumienie jeszcze nieskalane, nadzieje, których żaden wichur nie wysmagał – wszystko odkwitało w jego wspomnieniu. Powiadał sobie wówczas, że piękniej jest przebić zwarte bataliony ciżby arystokratycznej lub mieszczańskiej siłą powodzenia niż wybić się dzięki faworom kobiety. Geniusz jego zabłyśnie wcześniej czy później, jak geniusz tylu poprzedników, którzy opanowali społeczeństwo; wówczas kobiety będą go kochały! Przykład Napoleona, tak fatalny dla XIX wieku przez pretensje, jakie roznieca w tylu ludziach miernych, ukazał się Lucjanowi, który rzucił na wiatr swoje rachuby, wyrzucając je sobie. Taki był charakter Lucjana, przechodził od złego do dobrego, od dobrego do złego z jedną łatwością. Zamiast miłości, jaką uczony ma dla swego schronienia, Lucjan doświadczał od miesiąca uczucia wstydu, widząc sklep, nad którym jaśniał, żółtymi literami na zielonym tle, napis:

POSTEL, DAWNIEJ CHARDON
APTEKA

Imię ojca wypisane tak w miejscu, gdzie przejeżdżały wszystkie powozy, raniło jego wzrok. Owego wieczora, w którym przekroczył bramę, ozdobioną drobną kratką w złym guście, aby pokazać

¹⁵⁴ Racine, Jean Baptiste (1639–1699) – francuski poeta i dramaturg, autor m.in. *Andromachy* i *Fedry*. [przypis edytorski]

¹⁵⁵ Corneille, Pierre (1606–1684) – francuski dramaturg, autor tragedii klasycystycznych. [przypis edytorski]

¹⁵⁶ Descartes, René, pol.: Kartezjusz (1596–1650) – francuski fizyk, matematyk i filozof, prekursor europejskiej filozofii nowożytnej. [przypis edytorski]

¹⁵⁷ Montesquieu, Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu, pol. Monteskiusz (1689–1755) – francuski filozof i pisarz, teoretyk prawa, jeden z gł. przedstawicieli oświecenia; urodzony w zamku La Brède w pld.-zach. Francji. [przypis edytorski]

¹⁵⁸ szlafmyca (z niem.) – nakrycie głowy zakładane na noc, do snu. [przypis edytorski]

¹⁵⁹ Frankowie – lud germański, który w V w. opanował większość Galii i utworzył własne państwo, w szczytowym okresie, za panowania dynastii Karolingów, będące europejskim imperium (jego rozpad w 843 dał początek Francji, Niemcom i Włochom). Na terenach ob. Francji stopniowo zasymilowali się z ludnością galorzymską i ulegli romanizacji. [przypis edytorski]

¹⁶⁰ Welsz (fr. *Welche*, z niem. *Welsch*) – galijsko-romański dialekt języka lotaryńskiego, którym mówiono w zachodniej części Alzacji, w pobliżu granicy z Niemcami, obecnie zanikający; także: osoba z tego regionu. [przypis edytorski]

się w Beaulieu, pomiędzy najwykwintniejszą młodzieżą górnego miasta, podając ramię pani de Bargeton, odczuł osobiście boleśnie rozdźwięk, jaki ujawnił mu się między tym mieszkaniem a jego sukcesem miłosnym.

„Kochać panią de Bargeton, posiadać ją może niebawem i mieszkać w tej szczerzej jamie!” – mówił sobie, dążąc korytarzykiem do małego dziedzińca, gdzie liczne pakiety gotowanych ziół suszyły się rozłożone wzdłuż muru, gdzie uczeń czyścił kociołki apteczne, gdzie pan Postel, opasany fartuchem laboratoryjnym, z retortą¹⁶¹ w dłoni, badał jakiś produkt chemiczny, równocześnie rzucając okiem w kierunku sklepu; jeżeli zaś przyglądał się zbyt bacznie preparatowi, ucho miał wyjęte na dzwonek.

Zapach rumianku, mięty, destylatu rozlicznych ziół napępiał dziedziniec oraz skromny apartament, dokąd wchodziło się stromymi schodkami, które za całą poręcz posiadały dwa sznury. Jeszcze wyżej znajdowała się jedyna izdebka na strychu, gdzie mieszkał Lucjan.

– Jak się masz, urwisie – rzekł pan Postel, prawdziwy typ prowincjonalnego sklepikarza. – Jakże tam szacowne zdrówko? Co do mnie, właśnie dokończył doświadczenia nad melasą¹⁶², ale trzeba by na to waszego ojca, aby znaleźć to, czego szukam. To był człowiek całą gębą, świeć panie nad jego duszą! Gdybym był znał jego sekret na podagrę, obaj jeździlibyśmy dziś karetami!

Nie zdarzył się tydzień, aby aptekarz, równie głupi jak dobry człowiek, nie zadał pchnięcia sztyletem Lucjanowi, wspominając o nieszczęsnej dyskrecji, jaką ojciec jego zachował w kwestii swego odkrycia.

– To wielkie nieszczęście – odparł krótko Lucjan, któremu uczeń ojca zaczynał wydawać się straszliwie pospolity, mimo iż błogosławił go często: niejednokrotnie bowiem zacny Postel wspomagał wdowę i dzieci swego mistrza.

– Cóż tobie? – spytał pan Postel, kładąc epruwetkę¹⁶³ na stole laboratoryjnym.

– Czy nie przyszedł jaki list do mnie?

– Ale owszem, i pachnie jak balsamy! Leży tam koło pulpitu, na ladzie.

List pani de Bargeton między słojami aptecznymi! Lucjan rzucił się w głąb sklepu.

– Spiesz się, Lucjanie! Obiad czeka od godziny, wystygnie zupełnie – zawołał miły, słodki głosik poprzez otwarte okno. Lucjan nie słyszał.

– Pani brat coś nie tego, panno Ewo – rzekł Postel, podnosząc głowę i przytykając znacząco palec do czoła.

Stary kawaler, dość podobny z wejrzenia do małej baryłki z wódką, na której fantazja malarza pomieściłaby szeroką czerwoną facjatę pocętkowaną ospą, przybrał, spoglądając na Ewę, minę ceremonialną i słodką, dowodzącą, iż nosił się z myślą zaślubienia córki swego poprzednika, nie mogąc wszelako uporać się z walką, jaką miłość i interes staczały w jego sercu. Toteż często powtarzał Lucjanowi to zdanie, które rzucił mu obecnie, kiedy młody człowiek przechodził obok niego:

– Ależ śliczna twoja siostrzyczka! Tobie także nic nie brakuje! Ojczulek wszystko robił galanto.

Ewa była słuszną brunetką, o czarnych włosach i niebieskich oczach. Mimo iż jawiła oznaki męskiego charakteru, była łagodna, tkliwa i skłonna do poświęceń. Jej niewinność, naiwność, spokojna rezygnacja, z jaką zносиła życie pochłonięte pracą, cnota jej, na którą nie targnęła się żadna obmowa, musiały oczarować Dawida Sécharda. Toteż od pierwszego widzenia wykwitła między nimi niema, głucha i prosta miłość, na sposób niemiecki, bez gwałtownych objawów ani niecierpliwych wyznań. Każde z dwojga myślało tajemnie o drugim, jak gdyby rozdzielał ich jakiś zazdrosny mąż, dla którego to uczucie byłoby zniewagą. Oboje kryli się przed Lucjanem, jakby mniemając, iż wyrządzają jakąś krzywdę. Dawid obawiał się, iż nie spodoba się Ewie, która ze swojej strony ulegała lęklivości związanej z ubóstwem. Prawdziwa zalotnica miałaby śmiałość, ale

¹⁶¹ *retorta* – narzędzie laboratoryjne używane do przeprowadzania procesu destylacji. [przypis edytorski]

¹⁶² *melasa* – gęsty, ciemnobrunatny syrop, produkt uboczny przy wyrobie cukru. [przypis edytorski]

¹⁶³ *epruwetka* (daw., z fr.) – probówka. [przypis edytorski]

dziecko starannie wychowane i zubożałe dostrajało się do swego smutnego losu. Skromna z pozoru, dumna w rzeczywistości, Ewa nie chciała upędać się za człowiekiem, który uchodził za bogatego. W tej chwili ludzie obznajmieni z rosnącą wartością ziemi szacowali na więcej niż osiemdziesiąt tysięcy posiadłość w Marsac, nie licząc terenów, jakie stary Séchard, wzbogacony oszczędnościami, szczęśliwy w zbiorach, zręczny w sprzedaży, miał zamiar do niej dołączyć, polując na sposobności. Dawid był może jedynym człowiekiem, który nie miał pojęcia o majątku ojca. Dla niego Marsac było folwarczyną nabytą w 1810 za piętnaście czy szesnaście tysięcy franków, gdzie bywał raz na rok w czasie winobrania i gdzie ojciec oprowadzał go po winnicach, chwając przed nim zbiory, których drukarz nie widział nigdy i o które troszczył się bardzo mało. Miłość uczonego nawykłego do samotności powiększała jeszcze uczucie, przesadzając sobie własną małość, i potrzebowała zachęty; dla Dawida bowiem Ewa była kobietą bardziej imponującą niż wielka dama dla pisarza adwokackiego. Niezgrabny i niespokojny przy swoim bóstwie, natychmiast po przybyciu gotujący się do odejścia, drukarz powściągał swoją miłość, zamiast ją wyrazić. Często wieczorem, ukuwszy jakiś pozór, aby się poradzić Lucjana, schodził z placu du Mûrier przez bramę Palet aż do Houmeau; ale dochodząc do zielonej bramy okratowanej żelazem, uciekał, lękając się, iż przybywa zbyt późno lub że wyda się natrętnym Ewie, która z pewnością już udała się na spoczynek. Mimo że ta wielka miłość wyrażała się jedynie w drobiazgach, Ewa zrozumiała ją dobrze; czuła się mile ujęta – mimo iż bez pychy – widząc się przedmiotem głębokiej czci zawartej w spojrzeniach, słowach, obejściu Dawida; ale największym powabem drukarza był jego fanatyzm dla Lucjana: odgadł najlepszy sposób spodobać się Ewie. Aby powiedzieć, w czym nieme słodczyce tego uczucia różniły się od burzliwych namietności, trzeba by je porównać do wiejskiego kwiecia, w przeciwstawieniu do lśniących kwiatów ogrodowych. Były to spojrzenia słodkie i delikatne niby niebieskie lotosy pływające po wodzie, wrażenia ulotne jak słaby zapach eglantyny¹⁶⁴, melancholie tkliwe jak aksamit mchów: kwiaty dwóch pięknych dusz, które rodzą się z ziemi bogatej, żyznej, niezmiennej. Ewa niejednokrotnie już odgadła siłę ukrytą pod tą słabością; czuła tyle wdzięczności dla Dawida za jego nieśmiałość, że najłżejsze wydarzenie mogło spowodować bliższe zespolenie ich serc.

Lucjan zastał Ewę w otwartych drzwiach i nic nie mówiąc, usiadł przy małym stole wspartym na skrzyżowanych deskach, bez obrusa, na którym stało jego nakrycie. Biedne to gospodarstwo posiadało jedynie trzy srebrne nakrycia i Ewa używała ich wyłącznie dla ukochanego brata.

– Cóż ty tam czytasz? – rzekła, postawiwszy na stole półmisek, który zdjęła z ognia.

Lucjan nie odpowiedział. Ewa wzięła mały talerzyk wdzięcznie obłożony winnymi liśćmi i postawiła go na stole wraz z garnuszkiem pełnym śmietanki.

– Patrz, Lucjanie, dostałam dla ciebie poziomek.

Lucjan tak zatopiony był w czytaniu, że nie słyszał. Wówczas Ewa usiadła koło niego, nie wydając najłżejszego szemrania; uczucie bowiem siostry do brata znajduje niezmierną przyjemność w jego bezceremonialnym obejściu.

– Ale cóż tobie? – wykrzyknęła, widząc łzy błyszczące w oczach brata.

– Nic, nic, Ewuś – rzekł, ujmując ją wpół, przyciągając do siebie, całując w czoło i we włosy, następnie w szyję, z zadziwiającą czułością.

– Kryjesz się przede mną?

– Więc słuchaj, kocha mnie!

– Wiedziałam, że to nie dla mnie te pocałunki – rzekła tonem dąsu biedna siostra, rumieniąc się.

– Będziemy wszyscy szczęśliwi – wykrzyknął Lucjan, połykając zupę wielkimi łyżkami.

– Będziemy? – powtórzyła Ewa.

Natchniona tym samym przecuciem, które ogarnęło Dawida, dodała:

– Będziesz nas mniej kochał!

– Jak możesz to przypuszczać, jeśli mnie znasz?

¹⁶⁴ eglantyna (z fr.) – dzika różyczka. [przypis edytorski]

Ewa wyciągnęła doń rękę z żywym uściskiem; następnie sprzątnęła próżny talerz oraz glinianą wazkę i przysunęła potrawę przyrządzoną własnymi rękami. Zamiast jeść, Lucjan odczytał list pani de Bargeton, na który dyskretna Ewa nie spojrzała, tyle miała szacunku i względów dla brata: jeżeli chciał go jej udzielić, powinna czekać; jeżeli nie chciał, czy mogła wymagać? Czekala. Oto ów list:

Drogi przyjacielu, dlaczego miałabym odmówić Twemu bratu w wiedzy poparcia, jakiego uczyniłam Tobie? W moich oczach talenty mają równe prawa, ale nie są ci tajne przesady osób, które stanowią moje towarzystwo. Nie skłonimy do uznania szlachectwa ducha tych, którzy stanowią arystokrację nieuctwa. Jeżeli nie będę miała dość władzy, aby im narzucić pana Dawida Sécharda, uczynię ci chętnie ofiarę z tych mizeryjnych ludzi. Będzie to niby starożytna hekatomba¹⁶⁵. Ale, drogi przyjacielu, nie chciałbyś zapewne zmusić mnie, abym przebywała w towarzystwie osoby, której umysł albo obejście mogłoby mi się nie podobać. Twoje pochlebstwa pouczyły mnie, jak łatwo przyjaźń ulega zaślepieniu! Czy będziesz miał do mnie urazę, jeżeli przydam jedno zastrzeżenie do mej zgody? Chcę widzieć Twego przyjaciela, osądzić go, przekonać się osobiście, w interesie twojej przyszłości, czy się nie łudzi. Czy to nie jest jedno z owych macierzyńskich starań, jakie winna mieć dla ciebie, mój drogi poeto,

Luiza de Nègrepelisse?

Lucjan nie wiedział, z jaką sztuką używa się w świecie słówka „tak”, aby dojść do „nie”, a „nie” do sprowadzenia „tak”. Ten list był dla niego triumfem. Dawid pójdzie do pani de Bargeton, zabłąśnie tam majestatem geniuszu. W upojeniu, jakie sprawiało mu zwycięstwo, dające mu wiarę w potęgę swego wpływu na ludzi, przybrał postawę tak dumną, tyle nadziei odbijało się na jego twarzy, opromieniając ją blaskiem, że siostra nie mogła się powstrzymać od powiedzenia mu, że jest piękny.

– Jeżeli taka jest, jak mówisz, ta pani musi cię bardzo kochać! W takim razie czeka ją dziś przykry wieczór, bo wszystkie kobiety będą cię wydzierały sobie. Piękny będziesz, Lucjanie, kiedy będziesz czytał swojego *Świętego Jana na Patmos*! Chciałabym być myszką, aby się tam wślizgnąć! Chodź, przygotowałam ci ubranie w pokoiku mamy.

Pokój ten nosił cechy schludnej i godnej nędzy. Było tam orzechowe łóżko przybrane białymi firaneczkami, u którego stóp rozciągał się chudy zielony dywanik. Komoda z blatem drewnianym, ozdobiona lustrem, oraz kilka krzeseł z orzecha dopełniały umeblowania. Na kominku zegar przypominał dni dawnego minionego dostatku. Okno zdobiły białe firanki. Ściany były obite szarym papierem w szare kwiatki. Podłoga, zapuszczona i farbowana przez Ewę, lśniła się od czystości. W środku pokoju stał stoliczek, gdzie na czerwonej tacy o złożonych różyczkach widniały trzy filiżanki i cukierniczka, z limuzyńskiej porcelany¹⁶⁶. Ewa sypiała w przyległej alkówce, która zawierała wąskie łóżko, starą berżerkę¹⁶⁷ i stolik do roboty tuż pod oknem. Szczupłość tej marynarskiej kajuty wymagała, aby oszklone drzwi były wciąż otwarte dla powietrza. Mimo nędzy, jaka widniała w tych szczegółach, całość oddychała skromnością pracowitego życia. Dla tych, którzy znali matkę i dwoje dzieci, obraz ten przedstawiał wzruszającą harmonię.

Lucjan wiązał krawat, kiedy kroki Dawida rozległy się w małym dziedzińcu; równocześnie niemal pojawił się drukarz z miną człowieka, któremu spieszo przybyć.

– Zwycięstwo, Dawidzie – wykrzyknął ambitny chłopak – triumfujemy! Kocha mnie! Pójdiesz do niej.

¹⁶⁵ *hekatomba* (z gr.) – w staroż. Grecji ofiara składana bogom ze stu wołów; dziś także przen.: poświęcenie lub zagłada bardzo wielu ludzi. [przypis edytorski]

¹⁶⁶ *limuzyńska porcelana* – porcelana z miasta Limoges w zach. Francji. [przypis edytorski]

¹⁶⁷ *berżerka* – niski i szeroki fotel z wyścielanym, pełnym oparciem i siedzeniem, na którym kładziono poduszkę. [przypis edytorski]

– Nie – rzekł drukarz tonem zakłopotania – przychodzę ci podziękować za ten dowód przyjaźni, który mnie pobudził do poważnych zastanowień. Moje życie, Lucjanie, jest wytyczone. Jestem Dawid Séchard, drukarz królewski w Angoulême, którego imię wypisane jest na wszystkich murach u dołu afiszów. Dla osób tej kasty jestem rękodzielnikiem, przemysłowcem jeżeli wolisz, słowem, kupcem zagwożdżonym w sklepie przy ulicy de Beaulieu, na rogu placu du Mûrier. Nie posiadam jeszcze ani majątku takiego Kellera, ani sławy Despleina: oto dwa rodzaje potęgi, której szlachta usiłuje jeszcze przeczyć, ale która, godzę się w tym z jej poglądami, niczym jest bez umiejętności życia i wykwintnej formy. Czym mogę usprawiedliwić to nagłe wywyższenie? Stałbym się przedmiotem szyderstwa zarówno mieszczan, jak szlachty. Co do ciebie, ty znajdujesz się w położeniu odmiennym. Prot nie jest zobowiązany do niczego. Pracujesz nad zdobyciem wiadomości niezbędnych dla twoich dzieł, możesz wytłumaczyć obecne zatrudnienie swoją przyszłością. Zresztą możesz jutro chwycić się czego innego, zacząć studiować prawo, dyplomację, wstąpić do urzędu. Słowem, nie jesteś ani zarejestrowany ani opatrzoney etykietką. Korzystaj z twojej dziewiczości społecznej, krocź sam i sięgaj po zaszczyty! Smakuj radośnie wszystkich rozkoszy, nawet tych, które dają próżność. Bądź szczęśliwy, ja będę się cieszył twoim powodzeniem, będziesz drugim mną. Tak, myśl moja pozwoli mi żyć twoim życiem. Dla ciebie festyny, blask świata i szybkie sprężyny jego intryg. Dla mnie surowe, pracowite życie przemysłowca i powolne prace wiedzy. Ty będziesz naszą arystokracją – rzekł, spoglądając na Ewę. – Kiedy będziesz się chwiać, znajdziesz moje ramię, aby cię podeprzeć. Jeżeli będzie ci trzeba użalić się na jakąś zdradę, będziesz się mógł schować w nasze serca, znajdziesz tam nieodmienną miłość. Protekcje, fawory, dobra wola ludzi, podzielone na dwie głowy, mogłyby się wyczerpać, szkodzilibyśmy sobie we dwóch; idź przodem, będziesz mnie holował, gdy będzie trzeba. Daleki od zazdroszczenia ci, poświęcam się tobie. To, coś zrobił dla mnie, ryzykując, iż stracisz swoją dobrodziejkę, twoją kochankę może, raczej niżbyś miał mnie opuścić, niżbyś miał mnie się zaprzec, ta prosta rzecz, tak wielka, wiesz, Lucjanie, na zawsze związałaby mnie z tobą, gdybyśmy nie byli już jak dwaj bracia. Nie miej ani wyrzutów, ani zgryzoty, iż na pozór bierzesz lepszą część. Taki podział jest wedle mego smaku. Wreszcie gdybyś nawet sprawił mi nieco udręczeń, kto wie, czy nie będę zawsze twoim dłużnikiem?

Mówiąc te słowa, rzucił najtrwożliwsze spojrzenie ku Ewie, która miała oczy pełne łez, odgadywała bowiem wszystko.

– Wreszcie – rzekł do zdumionego Lucjana – ty jesteś zgrabny, masz ładną figurę, dobrze nosisz ubranie, wyglądasz na panicza w twoim niebieskim fraczku o złotych guzikach i prostych nankinowych¹⁶⁸ spodniach; ja wyglądałbym wśród tych wszystkich ludzi na wyrobnika, byłbym niezgrabny, skrzepowany, mówiłbym głupstwa albo nic bym w ogóle nie mówił. Ty, aby uczynić zadość przesądowi nazwiska, możesz przybrać imię matki, kazać się nazywać Lucjanem de Rubempré; ja jestem i będę zawsze Dawidem Séchardem. Wszystko ci sprzyja, a wszystko mnie szkodzi w tym świecie. Stworzony jesteś, aby zdobyć w nim miejsce. Kobiety będą ubóstwiać twoją anielską twarz. Nieprawdaż, panno Ewo?

Lucjan skoczył Dawidowi na szyję i uściskał go. Ta skromność przecinała wiele wątpliwości, wiele kłopotów. W jakiż sposób nie zdwoiłby swej czułości dla człowieka, który przez przyjaźń doszedł do tych samych refleksji, jakie jemu podyktowała ambicja? Obaj czuli, iż droga się wygładziła, serce ambitnego chłopca oraz jego przyjaciela wzbierało radością. Był to jeden z owych rzadkich momentów w życiu, kiedy wszystkie siły są łagodnie napięte, kiedy wszystkie struny drgają, wydając pełne tony. Ale ten rozsądek pięknej duszy potęgował jeszcze w Lucjanie skłonność, która popycha człowieka, aby wszystko odnosił do siebie. Wszyscy powiadamy, mniej albo więcej, jak Ludwik XIV: „Państwo to ja”. Bezwzględna czułość matki i siostry, poświęcenie Dawida, przyzwyczajenia, jakich nabrał, widząc się przedmiotem tajemnych wysiłków tych trzech istot,

¹⁶⁸ *nankinowy* – wykonany z nankinu, tj. gęstego płótna bawełnianego, przeważnie o barwie płowozółtej, z którego od XIX w. wykonywano bieliznę i męskie spodnie. [przypis edytorski]

dawały Lucjanowi wszystkie wady rozpieszczonego panicza, rodziły w nim ten egoizm, jaki pożera wysokie sfery, a który pani de Bargeton podsycala, zachęcając go, iżby zapomniał swoich zobowiązań wobec matki, siostry i Dawida. Jeszcze się to nie stało; ale czyż nie należało się lękać, iż rozciągając dokoła siebie krąg swojej ambicji, będzie zmuszony myśleć tylko o sobie, aby się w nim utrzymać?

Skoro minęło wzruszenie, Dawid zwrócił uwagę Lucjana, że jego poemat *Święty Jan na Patmos* jest może zanadto biblijny, aby go czytać wobec ludzi mało obeznanych z poezją apokaliptyczną¹⁶⁹. Lucjan, który miał wystąpić wobec najtrudniejszej publiczności departamentu Charenty, wydał się niespokojny. Dawid poradził mu, aby wziął Andrzeja Chéniera i zastąpił przyjemność wątpliwą pewną rozkoszą. Lucjan czyta doskonale, spodoba się z pewnością i okaże skromność, która zapewne mu posłuży. Jak większość młodych ludzi, obaj przypisywali światowemu towarzystwu swoją inteligencję i swoje cnoty. Jeżeli młodość, która jeszcze nie zgrzeszyła, jest bez pobłażania dla błędów drugich, uczyni im także swoich wspaniałych wierzeń. Trzeba w istocie dobrze doświadczyć życia, zanim się uzna, iż wedle pięknego powiedzenia Rafaela¹⁷⁰, „zrozumieć to znaczy dorównać”. Na ogół zmysł potrzebny do zrozumienia poezji rzadki jest we Francji, gdzie inteligencja wysusza rychło źródło świętych łez ekstazy, gdzie nikt nie chce podjąć trudu odcyfrowania rzeczy wzniosłych, zgłębiania ich dla zajrzenia w nieskończoność. Lucjan miał przeżyć pierwsze doświadczenie nieuctwa i chłodu świata, Wstąpił do Dawida, aby wziąć tomik poezji.

Skoro kochankowie zostali sami, Dawid uczuł się bardziej zakłopotany niż kiedykolwiek w życiu. Zdany na pastwę tysięcznych obaw, pragnął i obawiał się pochwały, byłby chciał uciec; i wstydlivość bowiem posiada swoją kokieterię! Biedny kochanek nie śmiał powiedzieć słowa, które by trąciło przymówką o podziękowanie; każdy wyraz zdawał mu się niebezpieczny; milczał tedy, zachowując wejrzenie zbrodniarza. Ewa, która odgadywała tortury tej skromności, bawiła się, przedłużając milczenie; ale kiedy Dawid skrzył kapelusz w ręce, aby odejść, uśmiechnęła się:

– Panie Dawidzie – rzekła – skoro pan wzgardził wieczorem u pani de Bargeton, moglibyśmy go spędzić razem. Ładnie jest, czy chce pan przejść się trochę wzdłuż Charenty? Pomówimy o Lucjanie.

Dawid miał ochotę upaść do stóp uroczej dziewczyny. Ewa zamknęła w tonie swego głosu nieoczekiwane nagrody; tkliwością akcentu rozwiązała trudności sytuacji; propozycja jej była więcej niż pochwałą; był to pierwszy podarek miłości.

– Tylko – rzekła, widząc gest Dawida – niech mi pan pozwoli kilka minut na przebranie się.

Dawid, który w życiu nie wiedział, co to jest aryjka, wyszedł, nucąc, co zdziwiło zacnego Postela i zbudziło w nim silne podejrzenia co do stosunków Ewy i drukarza.

Najdrobniejsze okoliczności tego wieczoru wryły niezatarty ślad w sercu Lucjana, tak skłonny do ulegania pierwszym wrażeniom. Jak wszyscy niedoświadczeni kochankowie, zjawił się tak wcześnie, że Luizy jeszcze nie było w salonie, pan de Bargeton znajdował się sam. Lucjan rozpoczął był już pierwsze kroki w tej szkole drobnych podłostek, którymi kochanek kobiety zameżnej kupuje swoje szczęście, a które dają kobietom miarę tego, co mogą odeń uzyskać; nigdy jednakże dotąd nie znalazł się oko w oko z panem de Bargeton.

Szlachcic ów odznaczał się ubóstwem umysłowym wahającym się pomiędzy nieszkodliwą nicością, która jeszcze jest w stanie coś zrozumieć, a wyniosłą głupotą, która nie chce niczego uznać ani niczemu się dać przekonać. Przejęty ważnością swoich obowiązków towarzyskich i pragnąc dla wszystkich być uprzejmy, przybrał, jako jedyną wymowę, nieschodzący mu z twarzy uśmiech. W dobrym czy złym humorze, niezmiennie się uśmiechał. Uśmiechał się, zarówno słysząc najsmutniejszą wiadomość, jak również gdy mu ktoś zwiastował jakieś szczęśliwe wydarzenie. Uśmiech ten starczył wszystkiemu, stosownie do wyrazu, jaki mu nadawał pan de Bargeton. Jeżeli

¹⁶⁹ poemat „Święty Jan na Patmos” jest może zanadto biblijny, aby go czytać wobec ludzi mało obeznanych z poezją apokaliptyczną – Jan z Patmos (wyspa na M. Egejskim) jest autorem biblijnego *Objawienia św. Jana* (*Apokalipsy*); w tradycji chrześcijańskiej utożsamia się go z Janem Ewangelistą. [przypis edytorski]

¹⁷⁰ Rafael Santi (1483–1520) – włoski malarz, rysownik, architekt, jeden z najważniejszych twórców późnego renesansu. [przypis edytorski]

trzeba było koniecznie bezpośredniego uznania, wzmacniał uśmiech uprzejmym głośnym śmiechem, decydując się na wydanie z siebie słowa jedynie w ostatniej konieczności. Pozostanie z kimś sam na sam przyprowadzało go o jedyne zakłopotanie, jakie mąciło spokój jego wegetatywnego życia; wówczas bowiem zmuszony był szukać czegokolwiek w bezmiarze swej wewnętrznej próżni. Najczęściej wydobywał się z kłopotu, powracając do naiwnych obyczajów dzieciństwa: po prostu myślał głośno, wtajemniczał słuchacza w najdrobniejsze szczegóły swego życia; wypowiadał swoje potrzeby, swoje drobne wrażenia, które dla niego były czymś na kształt myśli. Nie mówił o deszczu ani o pogodzie; nie wpadał w te pospolite ogólniki, które stanowią ucieczkę głupców: przeciwnie, poruszał najbardziej poufne sprawy istnienia. – „Żona namówiła mnie dziś rano na cielęcinę, którą sama bardzo lubi, i dziwnie mi teraz nieswojo na żołądku. Wiem, że tak będzie, a zawsze dam się złapać; niech mi pan wytłumaczy coś podobnego?”. Albo: „Miałem właśnie zadzwonić, aby mi podano szklankę wody z cukrem, może i pan sobie życzy za jednym zachodem?”. Albo: „Jutro przejadę się konno, wybiorę się do teścia”. Te zwięzłe zdanka, które nie nastroczały tematu do dyskusji, wyrwały krótkie „tak” lub „nie” z ust gościa, po czym rozmowa upadała na płask. Wówczas pan de Bargeton żebrał pomocy interlokutora¹⁷¹, zwracając ku niemu swój nos opasłego mopsa; wytrzeszczał nań tępe oczy w sposób mający oznaczać: „I cóż pan powie?”. Nudziarzy lubiących rozprawiać o sobie ubóstwiał po prostu; przysłuchiwał się im z wyteżoną i pełną delikatności uwagą, która czyniła go w ich oczach tak cennym towarzyszem rozmowy, że gaduły z Angoulême przypisywały mu tajoną inteligencję i dopatrywały się niesprawiedliwości w powszechnym o nim sądzie. Toteż skoro im już zabrakło słuchaczy, szli kończyć swoje opowiadania lub wywody przed pocziwym szlachcicem, pewni, że spotkają się z pełnym uznania uśmiechem. W salonie żony, codziennie pełnym gości, czuł się pan de Bargeton wyśmieniem. Zajmował się najdrobniejszymi szczegółami: patrzył, kto wchodzi, witał nowo przybyłego z uśmiechem i prowadził go do żony; śledził tych, którzy zabierali się do odejścia, i odprowadzał ich do drzwi, odwzajemniając ich pożegnanie swoim wieczystym uśmiechem. Gdy wieczór był ożywiony i gdy już widział, iż każdy znajduje się przy swym zajęciu, szczęśliwy w swojej niemocie, wystawał jak bocian na długich nogach, udając, iż przysłuchuje się rozmowie politycznej, lub też przyglądał się kartom któregoś z graczy, nic nie rozumiejąc, ponieważ nie miał pojęcia o żadnej grze; wreszcie przechadzał się, zażywając tabakę i oddając się szczęśliwemu trawieniu. Anais stanowiła piękną stronę jego życia, dawała mu niesłychane rozkosze. Gdy robiła honory w salonie, wówczas wyciągał się w berzerce, podziwiając ją, ponieważ zdejmowała zeń ciężar rozmowy. Sprawiało mu przyjemność doszukiwanie się sensu jej odezwań; że zaś często chwycił go aż w długi czas po wypowiedzeniu zdania, pozwalał sobie na uśmiechy, które strzelały niby zagrzebane w ziemi i potracone nogą granaty. Szacunek jego dla żony dochodził zresztą aż do ubóstwienia; a czyż ubóstwienie czegokolwiek nie wystarcza dla szczęścia całego życia? Jako osoba rozumna i szlachetna, Anais nie nadużywała swojej przewagi, odgadłszy w mężu ową łatwą naturę dziecka, które niczego innego nie pragnie, jak tylko, aby nim kierowano. Nauczyła się dbać o niego tak, jak się dba na przykład o płaszcz; utrzymywała go czysto, czesała, karmiła, pielęgnowała; czując tę dbałość o siebie, pan de Bargeton nabrał dla żony psiego wprost przywiązania. Tak łatwo jest dawać szczęście, które nic nie kosztuje! Pani de Bargeton, nie widząc u męża innej słabości oprócz dobrego stołu, dawała mu znakomite obiady; miała dlań współczucie; nigdy się na niego nie skarżyła, tak iż ten i ów, nie rozumiejąc, iż źródło milczenia leży w jej dumie, przypisywał panu de Bargeton jakieś ukryte przymioty. Ułożyła go zresztą niemal po żołniersku, tak iż człowiek ten ślepo poddawał się we wszystkim woli żony. Mówiła mu: „Trzeba, abyś poszedł z wizytą do pana lub pani tej a tej”, i szedł natychmiast, jak żołnierz na posterunek. W jej obecności trzymał się nieruchomo, jak gdyby prezentując broń. W tej chwili była mowa o tym, aby przeprowadzić wybór niemowy na posła. Lucjan nie był w tym domu od dość dawna, aby mógł uchylić zasłonę, pod którą ukrywał się ów nieprawdopodobny charakter. Pan de Bargeton, zatopiony w swojej berzerce i zdający się

¹⁷¹ interlokutor (z łac.) – rozmówca. [przypis edytorski]

wszystko widzieć i rozumieć, udrapowany godnością milczenia, zdawał mu się osobistością na wskroś imponującą. Zamiast uważać go słup granitowy, Lucjan uczynił zeń groźnego Sfinksa¹⁷², mocą tej skłonności, która ludziom obdarzonym wyobraźnią każe wszystko powiększać i wszystkiemu dawać życie; uważał tedy za potrzebne zabiegać się o jego łaski.

– Zjawiam się pierwszy – rzekł, kłaniając się z dozą uszanowania nieco większą od tej, do jakiej pocziwiec był przyzwyczajony.

– To dosyć naturalne – odpowiedział pan de Bargeton.

Lucjan przyjął te słowa jako zjadliwość zazdrosnego męża, zaczerwienił się i spojrzał w lustro dla nabrania równowagi.

– Pan mieszka w Houmeau – rzekł pan de Bargeton – a osoby, które mieszkają dalej, przybywają zawsze wcześniej niż te, które mieszkają blisko.

– Na czym to polega? – zapytał Lucjan, przybierając uprzejmą minę.

– Nie wiem – odparł pan de Bargeton, który już zapadł w swoją nieruchomość.

– Nie chciał pan nad tym pomyśleć – dodał Lucjan. – Człowiek zdolny uczynić spostrzeżenie, z łatwością znalazłby jego przyczynę.

– Ach – rzekł pan de Bargeton – przyczyny finalne! He, he!...

Lucjan począł wysilać mózg, aby podtrzymać rozmowę, która po tych słowach upadła.

– Pani de Bargeton zapewne się ubiera? – rzekł, drżąc z zawstydyenia głupotą tego zapytania.

– Tak, ubiera się – odparł mąż najnaturalniejszym tonem.

Lucjan podniósł oczy ku belkom sufitu pomalowanym na szaro, nie mogąc znaleźć jakiegoś zagajającego zdania; zarazem spostrzegł, nie bez przestachu, że mały wiszący świecznik ze starymi wisiorami z kryształu wyjęty był z osłaniającej gazy i opatrzony świecami. Meble były bez pokrowców, na czerwonym adamaszku widniały spłowiałe kwiaty. Te przygotowania zwiastowały, iż zebranie będzie niezwykle. W duszy poety poczęła się budzić wątpliwość co do stosowności własnego kostiumu: był w butach. Ze zdumieniem połączonym z obawą podszedł, aby obejrzeć wazon japoński zdobiący konsolkę z girlandami, z czasów Ludwika XV; po czym przeląkł się, iż narazi się mężowi, nie starając się o jego względy, i postanowił próbować, czy pocziwiec nie ma jakiego konika, na którego by go można wsadzić.

– Pan rzadko wyjeżdża z miasta? – rzekł do pana de Bargeton, podchodząc ku niemu.

– Rzadko.

Znowu zapanowało milczenie. Pan de Bargeton śledził jak podejrzliwa kotka najmniejsze poruszenia Lucjana, który mącił jego spokój. Każdy z nich lękał się drugiego.

„Czyż miałby jakieś podejrzenia co do moich częstych wizyt? – pomyślał Lucjan. – Wydaje mi się jakiś bardzo niezyczliwy!”

W tej chwili, szczęśliwie dla Lucjana, z trudnością wytrzymującego niespokojne spojrzenia, jakimi pan de Bargeton obrzucał go, przechadzając się tam i z powrotem, stary służący, dzisiaj przybrany w liberię, oznajmił pana du Châtelet. Baron wszedł z całą swobodą, przywitał się przyjacielsko z Bargetonem, w stronę zaś Lucjana skierował lekkie skinienie głowy, które wówczas było w modzie, lecz które Lucjanowi wydało się lekceważące. Sykstus du Châtelet miał na sobie pantalon¹⁷³ olśniewającej białości, ze strzemiączkami, które utrzymywały je w formie. Trzewiki miał cienkie i lśniące, pończochy ze szkockiej nici. Na białej kamizelce zwieszał się czarny sznureczek przytrzymujący lornetkę. Czarny frak odznaczał się krojem i fasonem świadczącym o pochodzeniu paryskim. Cała postać usprawiedliwiała reputację pięknisia i zdobywcy, ale wiek obarczył go już małym brzuszkiem, którego okrągłość z trudnością pozwalała się zaciskać w granicach elegancji.

¹⁷² *Sfinks* (mit. gr.) – skrzydlaty potwór o głowie kobiety i tułowi lwa, zadający zagadki i pożerający tych, co nie umieli na nie odpowiedzieć; symbol tajemniczości, przenośnie: zagadkowa istota. [przypis edytorski]

¹⁷³ *pantalon* (z fr., daw.) – dziś: spodnie. [przypis edytorski]

Baron malował włosy i faworyty¹⁷⁴ posiwiące wśród trudów podróży, co nadawało mu wejrzenie nieco twarde. Cera jego, niegdyś bardzo delikatna, przybrała miedziany odcień, właściwy ludziom wracającym z Indii; bądź co bądź, cała postać, choć nieco śmieszna przez niestarzące się pretensje, zdradzała jednak ujmującego sekretarza do poszczególnych poruczeń jej Cesarskiej Wysokości. Ujął palcami lornetkę, obrzucił spojrzeniem nankinowe spodnie, trzewiki, kamizelkę, niebieski fraczek angulemskiego chowu, jakie miał na sobie Lucjan, słowem, całą osobę rywala. Następnie włożył lornetkę do kieszeni od kamizelki, jak gdyby chciał powiedzieć: „Jestem zadowolony”. Zmiazdżony w pierwszej chwili elegancją finansisty, Lucjan pomyślał, iż przyjdzie dlań chwila odwetu, gdy ukaże całemu zebraniu swoją twarz ożywioną tchnieniem poezji; niemniej jednak doświadczył w duszy żywego cierpienia, które wzmogło jeszcze ową wewnętrzną niepewność, spowodowaną mniemaną niechęcią pana de Bargeton. Baron zdawał się pragnąć przygnieść Lucjana całym ciężarem społecznej wyższości, aby tym bardziej upokorzyć jego nędzę. Pan de Bargeton, który liczył na to, iż teraz nie będzie się już potrzebował odezwać ani słowa, stropił się milczeniem, jakie zachowali obaj rywale, badając się wzrokiem; jednakże gdy już znajdował się w ostatecznym kłopotcie, miał jedno pytanie, które chował jako ostateczną deskę ratunku i które uznał za stosowne wyrzucić z siebie, przybierając minę pełną zainteresowania:

– I cóż, drogi panie – rzekł do pana du Châtelet – cóż tam nowego? Co mówią w świecie?

– Ależ – odparł ze złośliwą intencją dyrektor podatków – „coś nowego” to pan Chardon. Niech się pan zwróci do niego. Czy przynosi nam pan jakiś ładny poemacik? – zapytał swobodnie baron, poprawiając pukiel starannie ułożonych włosów.

– Aby przekonać się, czy ma jaką wartość, powinien bym go przedłożyć pańskiej ocenie – odparł Lucjan. – Pan baron uprawiał poezję wcześniej ode mnie.

– Ba, jakichś kilka niezłych wodewilów skleconych dla rozrywki, jakieś okolicznościowe piosenki, romance, z których dopiero muzyka coś robiła, wreszcie sążniowa epistoła¹⁷⁵ do jednej z sióstr *Buonapartego*¹⁷⁶ (niewdzięcznik!), to wszystko nie są jeszcze tytuły dla potomności!

W tej chwili pani de Bargeton ukazała się w całym blasku starannie wypielegnowanej toalety. Na głowie miała żydowski zawój ozdobiony wschodnią agrafą; gazowa szarfa, pod którą błyszczały kamee¹⁷⁷ naszyjnika, okręcała się wdzięcznie koło szyi; suknia z wzorzysto malowanego muślinu, o krótkich rękawach, pozwalała jej odsłonić szereg bransoletek piętrzących się na białych ramionach. Ten teatralny ubiór oczarował Lucjana. Pan du Châtelet posunął się w stronę królowej, zasypując ją ckliwymi komplementami, które wywołały na twarzy Luizy uśmiech zadowolenia, tak szczęśliwa była, że te pochwały spotykają ją w obecności Lucjana. Wymieniła tylko jedno spojrzenie z drogim poetą i odpowiedziała dyrektorowi podatków, raniąc go grzecznością, która odtrącała go na sto kroków.

Równocześnie zaczęły się zjawiać zaproszone osoby. Najpierw ukazał się biskup i wielki wikariusz¹⁷⁸, dwie godne i uroczyste postacie, które tworzyły wybitny kontrast. Jego Dostojność był wysoki i chudy, towarzysz jego zaś krótki i tłusty. Obaj mieli oczy błyszczące, jednakże biskup był blady, zaś policzki wielkiego wikariusza tryskały rumieńcem zdrowia. Obaj odznaczali się umiarkowaniem gestów i poruszeń, wydawali się bardzo ostrożni; wstrzemięźliwość ich i milczenie miało w sobie coś onieśmiałającego; uchodzili w okolicy za bardzo tęgie głowy.

¹⁷⁴ *faworyty* (daw.) – baczki, bokobrody. [przypis edytorski]

¹⁷⁵ *epistoła* – daw.: list; przen. długi, nudny list. [przypis edytorski]

¹⁷⁶ *Buonaparte* – prawdziwe brzmienie nazwiska cesarza Napoleona Bonapartego, który urodził się na Korsyce w szlacheckiej rodzinie pochodzenia włoskiego i zmienił nazwisko w wieku 27 lat; pierwotne brzmienie było używane przez jego wrogów dla wyrażenia pogardy dla obcego, który koronował się na władcę Francji. [przypis edytorski]

¹⁷⁷ *kamea* (z wł.) – ozdoba z kamienia szlachetnego lub półszlachetnego z płaskorzeźbą. [przypis edytorski]

¹⁷⁸ *wielki wikariusz* – tu: generalny wikariusz, duchowny wyznaczony przez biskupa diecezjalnego do pomocy w zarządzaniu całą diecezją jako jego pełnomocnik. [przypis edytorski]

Tuż za dwoma księżmi wkroczyła pani de Chandour i jej mąż, niezwykle osobistości, które mogłyby się wydać czystym wymysłem ludziom nieznającym prowincji. Mąż Amelii, kobiety, która występowała jako antagonistka pani de Bargeton, pan de Chandour, nazywany krótko Stanisławem, był to młody (niegdyś) człowiek, jeszcze szczupły w czterdziestym piątym roku, o twarzy z dziurkami jak sito. Krawat miał zawsze zawiązany w ten sposób, iż przedstawiał dwa groźnie sterczące ostrza, jedno na wysokości prawego ucha, drugie pochylone ku czerwonej wstążeczce Legii¹⁷⁹. Kłapy u fraka były szeroko odgięte. Kamizelka, bardzo otwarta, odsłaniała koszulę wzdętą, nakrochmaloną, zapiętą o wiele za bogatymi i przeciążonymi guzikami. Słowem, cały ubiór odznaczał się przesadą, która nadawała mu takie podobieństwo do karykatury, iż widząc go, obcy nie mogli się wstrzymać od uśmiechu. Stanisław spoglądał ciągle po sobie od góry do dołu z pewnym zadowoleniem, sprawdzając liczbę guzików u kamizelki, śledząc faliste linie, jakie rysowały obcisłe majtki, pieszcząc swoje łydki spojrzeniem, które zatrzymywało się miłośnicie na końcach bucików. Gdy przestawał się tak oglądać, oczy jego szukały lustra; badał, czy włosy są dość starannie ułożone, spoglądał po kobietach okiem pełnym zadowolenia z siebie, wkładając palec do kieszeni od kamizelki, przeginając się w tył i ustawiając się w „trzech czwartych”. Wszystkie te pozy koguta zapewniały mu powodzenie w arystokratycznym towarzystwie, w którym uchodził za model męskiej piękności. Rozmowa jego naszpikowana była przeważnie pieprznymi aluzjami, modą XVIII wieku. Ta nieznośna maniera czyniła go dość mile widzianym w towarzystwie kobiet: bawiły je te koncepty. Pan du Châtelet zaczynał budzić w nim pewien niepokój. W istocie, zaintrygowane obojętnością pięknego podatkowca, pobudzone tonami dającymi do zrozumienia, iż niepodobieństwem¹⁸⁰ byłoby chcieć go wyprowadzić z obojętności, podrażnione wreszcie pozami znudzonego sułtana, kobiety zabiegały się o niego żywiej jeszcze niż zaraz po przybyciu, odkąd pani de Bargeton zajęta była swoim angulemskim Byronem.

Amelia była to nieduża kobietka, o tonach niezręcznie komedianckich, pulchna, biała, z czarnymi włosami, przesadna, głośna, pozująca swą główkę obładowaną piórami w lecie, kwiatami w zimie; lubująca się w wymowie, niezdolna wszelako dokończyć zdania bez akompaniamentu gwizdu starannie tajonej astmy.

Pan de Saintot, nazywany Astolfem, prezes Towarzystwa Rolniczego, człowiek rumiany, wysoki i zażywny, wkroczył prowadzony przez żonę, dosyć podobną do gałęzi zasuszonej paproci; zwano ją Lili, skrócenie Elizy. Imię to, które nastrezczało pojęcie czegoś dzieciennego, kłóciło się z usposobieniem i wzięciem pani de Saintot, kobiety uroczystej, nadzwyczaj pobożnej, karciańki namiętnej i zgryźliwej. Astolf uchodził za głowę naukową pierwszego rzędu. Mimo iż ignorant dziewiątej próby, wypocił wszelako artykuły *Cukier* i *Spirytus* w słowniku rolniczym, które to płody swego ducha złupił po kawałku we wszystkich artykułach dzienników i dawnych dziełach, gdzie była mowa o tych dwóch produktach. Cały departament wierzył, iż pracuje on nad traktatem o nowożytnej uprawie roli. Mimo iż spędzał całe rano zamknięty w gabinecie, nie napisał jeszcze ani dwóch stron w ciągu dwunastu lat. Jeśli ktoś go zaszedł, przyjmował go, przewracając w papierach, szukając zarzuconej notatki lub też zacinając pióro; ale czas, jaki spędzał w gabinecie, schodził mu na głupstwach: czytał pomału dziennik, wycinał scyzorykiem figurki z korka, rysował fantastyczne figury na bibule, przerzucał Cyncerona¹⁸¹, aby wyłowić zeń jakieś zdanie lub ustęp, którego treść dałaby się zastosować do bieżących wydarzeń; następnie, wieczór, siłił się sprowadzić rozmowę na przedmiot pozwalający mu powiedzieć: „Jest w Cynceronie strona, o której można by myśleć, iż napisał ją z myślą o tym, co się dzieje dzisiaj”. Po czym recytował ustęp, ku wielkiemu zdumieniu słuchaczy,

¹⁷⁹ Legia Honorowa – najwyższy order francuski, ustanowiony przez Napoleona I w 1802 r. [przypis edytorski]

¹⁸⁰ niepodobieństwo (daw.) – coś niemożliwego a. nieprawdopodobnego. [przypis edytorski]

¹⁸¹ Cynceron, właściwie *Marcus Tullius Cicero* (106–43 p.n.e.) – najwybitniejszy mówca rzymski, filozof, polityk, pisarz. [przypis edytorski]

k którzy powtarzali między sobą: „Doprawdy, Astolf to istna studnia wiedzy”. Osobliwy fakt obiegał całe miasto i podtrzymywał pochlebne mniemania o panu de Saintot.

Po tej parze wszedł pan de Bartas, zwany Adrianem, człowiek, który śpiewał basowe arie i miał ogromne pretensje do muzyki. Miłość własna uczyniła go niewolnikiem solfedzia¹⁸²: zaczął od podziwiania samego siebie w śpiewie, następnie jał¹⁸³ rozprawiać o muzyce, a w końcu wyłącznie się nią zajmować. Sztuka muzyczna stała się u niego rodzajem monomanii; ożywiał się jedynie, mówiąc o muzyce; będąc gdzieś na wieczorze, przechodził męki, dopóki nie poproszono go, aby zaśpiewał. Z chwilą gdy raz odryczał swoją arie, zaczynało się dla niego życie: nadymał się, prostował na obcasach, przyjmując komplementy, robił skromne minki; mimo to przechodził od grupy do grupy, aby uszczknąć daninę pochwał; następnie, skoro temat się wyczerpał, powracał do muzyki, podnosząc dyskusję na temat trudności swojej arii lub wychwalając kompozytora.

Pan Alexander de Brebian, mistrz sepii, rysownik, który zanieczyszczał pokoje przyjaciół swymi niezdarnymi płodami i zapaskudzał albumy całego departamentu, wszedł razem z panem de Bartas. Każdy z nich prowadził pod rękę żonę przyjaciela. Wedle relacji skandalicznej kroniki miejscowej, transpozycja¹⁸⁴ ta była zupełna. Dwie kobiety, Lolotka (pani Karolina de Brebian) i Fifinka (pani Józefina de Bartas), w jednakim stopniu zaprzątnięte problemami chusteczki, garnitur, doboru paru kłócących się kolorów, pragnęły za każdą cenę uchodzić za paryżanki i zaniedbywały dom, gdzie wszystko szło bez ładu i składu. O ile obie żony, wciśnięte jak lalki w suknie sporządzone tanim kosztem, stanowiły obraz kolorów krzycząco jaskrawych, mężowie ich, w charakterze artystów, pozwalali sobie na prowincjonalne zaniedbanie, które czyniło z nich zjawisko istotnie osobliwe. Zużyte i pomięte suknie dawały im wejrzenie komparsów¹⁸⁵, jacy w małych teatrzykach przedstawiają wytworne towarzystwo sproszone na wesele.

Pomiędzy figurami, jakie wpłynęły do salonu, jedną z najbardziej oryginalnych była postać hrabiego de Senonches, arystokratycznie nazywanego Jakubem. Był to wielki myśliwiec¹⁸⁶, wysoki, suchy, o ogorzałej cerze, ujmujący jak niedźwiedź, nieufny jak Wenecjanin, zazdrosny jak Maur¹⁸⁷, i żyjący w doskonałym porozumieniu z panem du Hautoy, inaczej zwanym Francis, przyjacielem domu.

Pani de Senonches (Zefiryna) była to osoba postawna i ładna, ale o twarzy już pocętkowanej ostrością krwi, dzięki której uchodziła za kobietę wymagającą. Wiotka jej kibić¹⁸⁸, delikatne kształty pozwalały jej przybierać omdlewające pozy, które trąciły afekcją, ale które stanowiły świadectwo zawsze zadowolanych kaprysów osoby kochanej.

Francis był to mężczyzna dość dystyngowany, który porzucił konsulat w Walencji i nadzieje kariery dyplomatycznej, aby zagrzebać się w Angoulême obok Zefiryny, inaczej zwanej Zizynką. Dawny konsul troszczył się o dom, zajmował wychowaniem dzieci, uczył je obcych języków, zarządzał majątkiem obojga państwa de Senonches z bezwzględny poświęceniem. Angoulême pańskie, Angoulême urzędowe, Angoulême mieszczańskie długo komentowało tę doskonałą jedność stadła¹⁸⁹ w trzech osobach; ale z biegiem czasu ta tajemnica trójcy małżeńskiej wydała się tak rzadka i ładna, iż pan du Hautoy ściągnąłby na siebie opinię człowieka głęboko niemoralnego, gdyby objawił chętkę ożenienia się. Poza tym zaczęto podejrzewać niepokojące tajemnice w nadzwyczajnym

¹⁸² solfedzio, częściej: solfeż (z wł. *solfeggio*) – czytanie nut głosem, podstawowe ćwiczenie w nauce śpiewu. [przypis edytorski]

¹⁸³ jać (daw.) – zacząć. [przypis edytorski]

¹⁸⁴ transpozycja – tu: zamiana, przestawienie. [przypis edytorski]

¹⁸⁵ kompars (daw., z fr.) – aktor występujący w roli drugoplanowej, statysta. [przypis edytorski]

¹⁸⁶ myśliwiec (daw.) – myśliwy. [przypis edytorski]

¹⁸⁷ zazdrosny jak Maur – odniesienie do postaci Maura Otella, tytułowego bohatera sztuki Szekspira, który powodowany obsesyjną zazdrością udusił swoją żonę, Desdemonę; Maurowie to europejska nazwa na określenie muzułmańskich mieszkańców Płw. Iberyjskiego i płn.-zach. Afryki, z pochodzenia w większości Berberów (rdzennych mieszkańców Afryki Płn.). [przypis edytorski]

¹⁸⁸ kibić (daw.) – talia. [przypis edytorski]

¹⁸⁹ stadło (daw.) – małżeństwo, związek małżeński; para małżeńska. [przypis edytorski]

przywiązaniu pani de Senonches do chrześniaczki, noszącej nazwisko panny de la Haye, która bawiła przy niej jako panna do towarzystwa, i mimo pozornych niepodobieństw wypływających z dat, znajdowano uderzające podobieństwo pomiędzy Franciszką de la Haye a panem Franciszkiem du Hautoy. Kiedy Jakub polował w okolicy, każdy pytał go o nowiny o Franiu, on zaś opowiadał o drobnych niedomaganiach swego dobrowolnego intendenta, okazując większą pieczołowitość o niego niż o żonę. Zaślepienie to wydawało się tak osobliwe u człowieka zazdrosnego z natury, że najlepsi przyjaciele pana de Senonches bawili się wyciąganiem go na słówka, objaśniając rzecz tym, którzy nie znali tajemnicy, aby im dostarczyć zabawy. Pan du Hautoy był to wymuskany dandys¹⁹⁰, u którego dbałość o własną osobę wyrodziła się w mizdrzenie i dzieciństwo¹⁹¹. Zajmował się swoim kaszlem, snem, trawieniem. Zefiryna doprowadziła swoje *factotum*¹⁹² do tego, iż naprawdę zrobił się chorowity: otulała go w watę, spowijała, opychała lekarstwami; karmiła go wyszukаныmi potrawami jak pieska salonowego; nakazywała mu lub wzbraniała taką lub inną potrawę; haftowała mu kamizelki, fontazie¹⁹³ i chustki do nosa; przyzwyczaiła go w końcu do noszenia tak ładnych rzeczy, iż przekształciła go w rodzaj japońskiego bóstwa. Panowała pomiędzy tą parą harmonia bez najlżejszej chmurki: Zizynka spoglądała co chwilę na Frania, Franio zaś zdawał się czerpać myśli w oczach Zizynki. Ganili, uśmiechali się razem, zdawali się porozumiewać z sobą dla powiedzenia najprostszego „dzień dobry”.

Najbogatszy właściciel ziemski okolicy, człowiek będący przedmiotem powszechnej zazdrości, margrabia de Pimentel, i jego żona, którzy we dwoje reprezentowali czterdzieści tysięcy franków renty i spędzali zimę w Paryżu, przybyli ze wsi karetą wraz ze swymi sąsiadami, baronostwem de Rastignac. Tym ostatnim towarzyszyła ciotka baronowej oraz córki, dwie urocze młode osoby, doskonale wychowane, biedne, ale ubrane z tą prostotą, która tak podnosi naturalną urodę. Wejściu tych osób, które były niewątpliwie elitą zebrania, towarzyszyło chłodne milczenie i pełne zazdrości uszanowanie, zwłaszcza gdy każdy zauważył wyróżniające powitanie, jakim przyjęła ich pani de Bargeton. Te dwie rodziny należały do niewielkiej ilości ludzi, którzy na prowincji trzymają się powyżej plotek, nie mieszają do żadnej koterii, żyją w zacisznym ustroniu i zachowują godność nakazującą szacunek. Pana de Pimentel i pana de Rastignac nazywano wedle ich tytułów; żadna poufałość nie łączyła ich żon ani córek z wielkim światem Angoulême; zanadto blisko znajdowali się arystokracji dworu, aby zniżyć się do prowincjonalnych małostek.

Prefekt i generał zjawili się na końcu, w towarzystwie szlachcica wiejskiego, który tegoż samego dnia rano przyniósł Dawidowi swój memoriał o jedwabnikach. Był to z pewnością mer jakiegoś kantonu, człowiek zamożny i poważany, ale ubiór jego i wzięcie zdradzały, iż zupełnie odwykł od towarzystwa. Czuł się skępowany w swoim ubraniu, nie wiedział, co zrobić z rękami, mówiąc, kręcił się dokoła interlokutora, podnosił się z krzesła i siadał, odpowiadając na pytanie, zdawał się gotów do oddawania posług domowych; był kolejno natrętny, niespokojny, poważny, skwapliwie śmiał się z każdego żartu, słuchał ze służalczym nabożeństwem, to znowu przybierał wyraz podejrzliwy, myśląc, iż sobie drwią z niego. Kilka razy w ciągu wieczoru, rozpierany swoim memoriałem, usiłował mówić o jedwabnikach, ale nieszczęśliwy pan de Séverac trafił na pana de Bartas, który mu odpalił muzyką i na pana de Saintot, który mu przytoczył Cycerona. Gdzieś w połowie wieczoru biedny mer doszedł w końcu do porozumienia z jakąś wdową i jej córką, paniami du Brossard, nie najmniej interesującymi figurami tego zgromadzenia. Jedno słowo określi wszystko: były równie ubogie, jak dobrze urodzone. Ubiór ich zdradzał tę pretensję do stroju, która osłania tajoną nędzę. Pani du Brossard wychwalała bardzo niezręcznie i przy każdej sposobności swoją roślą i pulchną córeczkę, liczącą dwadzieścia siedem lat, która uchodziła za biegłą fortepianistkę; przypisywała jej

¹⁹⁰ *dandys* – mężczyzna przesadnie zwracający uwagę na strój i formy towarzyskie. [przypis edytorski]

¹⁹¹ *dzieciństwo* (daw.) – dziś: dziecinada; postępowanie dziecinne, właściwe dzieciom, a nie dojrzałym ludziom. [przypis edytorski]

¹⁹² *factotum* (łac. *fac totum*: rób wszystko) – zaufana osoba, wypełniająca wszelkie polecenia. [przypis edytorski]

¹⁹³ *fontaż* (z fr.) – fantazyjna, luźna kokarda noszona pod szyją przez mężczyzn, rodzaj dawnego krawata. [przypis edytorski]

oficjalnie wszystkie upodobania ludzi mogących być kandydatami do małżeństwa. W pragnieniu ustalenia losu ukochanej Kamilli twierdziła, jednego i tego samego wieczoru, że Kamilla lubi koczownicze życie garnizonów i spokojne życie gospodarza wiejskiego, pilnującego zagrody. Obie zachowywały obrażoną, słodko-kwaśną godność osób, nad którymi każdy z przyjemnością ubolewa, którymi ludzie interesują się przez egoizm i które zgłębiły pustkę pocieszających słówek, jakimi świat lubi częstować nieszczęśliwych. Pan de Séverac miał pięćdziesiąt dziewięć lat, był wdowcem i bezdzietnym; matka i córka słuchały tedy z nabożnym podziwem szczegółów, jakich udzielał im co do swego gospodarstwa.

– Córka zawsze lubiła zwierzęta – rzekła matka. – Toteż, ponieważ jedwab, jaki wyrabiają te małe bydłatka, interesuje kobiety, poproszę pana o pozwolenie odwiedzenia go w Séverac dla pokazania Kamilli, w jaki sposób to się zbiera. Kamilla jest tak inteligentna, że w jednej chwili zrozumie wszystko, co pan jej powie. Przecież ona kiedyś zrozumiała odwrotny stosunek kwadratu odległości!

Zdanie to zakończyło chlubnie rozmowę pomiędzy panem de Séverac a panią du Brossard, po lekturze Lucjana.

Kilku codziennych gości wmieszało się swobodnie w zgromadzenie; przybyło także paru młodych obywatelskich synków, nieśmiałych, milczących, wystrojonych jak monstrancje, szczęśliwych, iż zaproszono ich na tę literacką uroczystość. Najśmielszy z nich rozzuchwiał się tak dalece, iż wdał się w dłuższą rozmowę z panną de la Haye. Wszystkie kobiety zasiadły poważnie kołem, za którym mężczyźni trzymali się stojąco. To zebranie ekscentrycznych osobistości, o najróżnorodniejszych kostiumach, o grubo malowanych twarzach, wydało się bardzo imponujące Lucjanowi, którego serce poczęło bić, gdy ujrzał się przedmiotem tylu spojrzeń. Jakkolwiek z natury śmiały, niełatwo wytrzymał tę pierwszą próbę, mimo zachęty ze strony swej uwielbianej, która rozwinęła całe bogactwo ukłonów i najbardziej wyszukanych gracji, przyjmując te znamienite szczyty angulemskiego świata. Gnębiące uczucie zakłopotania wzrosło jeszcze wskutek okoliczności łatwej do przewidzenia, ale która musiała zmrozić młodego człowieka, jeszcze nie obytego z taktyką świata. Lucjan, cały zmieniony we wzrok i słuch, słyszał, iż Luiza, pan de Bargeton, biskup i kilka osób zaufanych pani domu nazywają go panem de Rubempré, reszta zaś tej tak groźnej publiczności – panem Chardonem. Onieśmielony pytającymi spojrzeniami ciekawych, przeczuwał dźwięk swego mieszczańskiego nazwiska po samym ruchu warg; odgadywał z góry powzięte sądy, jakie wydawano o nim z tą prowincjonalną szczerością, często zanadto bliską grubiaństwa. Te ustawiczne niespodziane ukłucia szpilką uczyniły go jeszcze bardziej nieswoim. Czekał z niecierpliwością chwili rozpoczęcia lektury, aby zająć rolę, która by uciszyła jego wewnętrzną torturę; ale Jakub opowiadał pani de Pimentel wypadki ostatniego polowania; Adrian zapuścił się z panną Laurą de Rastignac w rozmowę o nowej gwiazdzie muzycznej, Rossinim¹⁹⁴; Astolf, który nauczył się z dziennika na pamięć opisu nowego pługa, wykladał go baronowi. Nie wiedział Lucjan, biedny poeta, iż żaden z tych mózgów, wyjąwszy panią de Bargeton, nie był zdolny zrozumieć poezji. Wszystkie te osoby, pozbawione wrażeń, zbiegły się tu, łudząc same siebie co do charakteru widowiska, jakie ich czekało. Istnieją słowa, które na kształt trąb i cymbałów budy jarmarcznej zawsze przyciągają publiczność. Słowa „piękno”, „sława”, „poezja” mają czar, który pociąga nawet najgrubsze¹⁹⁵ umysły. Skoro wszyscy się zebrali, kiedy ustały rozmowy, nie bez mnóstwa upomnień rozdzielanych niesfornym przez pana de Bargeton, którego żona wysłała niby szwajcara¹⁹⁶ uderzającego w kościele laską o posadzkę, Lucjan zasiadł przy okrągłym stole, w pobliżu pani de Bargeton, z uczuciem gwałtownego wstrząśnienia duszy. Oznajmił niepewnym głosem, iż aby nie zawieść niczyjego oczekiwania, odczyta świeżo odnalezione arcydzieła nieznanego wielkiego poety. Mimo iż poezje Andrzeja de Chéniera ukazały

¹⁹⁴ Rossini, Gioachino Antonio (1792–1868) – włoski kompozytor operowy. [przypis edytorski]

¹⁹⁵ gruby (daw.) – prostacki, prymitywny. [przypis edytorski]

¹⁹⁶ szwajcar (daw.) – umundurowany sługa kościelny pilnujący porządku podczas nabożeństw i procesji. [przypis edytorski]

się w roku 1819, nikt w Angoulême nie słyszał jeszcze tego nazwiska. Każdy dopatrywał się w tej zapowiedzi sztuczki wymyślonej przez panią de Bargeton dla oszczędzenia miłości własnej poety i zostawienia słuchaczom swobody. Lucjan przeczytał najpierw *Młodego chorego*, przyjętego pochlebnym szmerem, następnie *Ślepca*, który to poemat wydał się tym tępym duszom zbyt długi. Podczas czytania Lucjan doznawał owej piekielnej męczarni, rozumiałej w pełni jedynie wybitnym artystom lub tym, których siła entuzjazmu i wysoka inteligencja wznoszą na ich poziom. Aby poezję oddać głosem, jak również aby ją odczuć, potrzeba na to religijnego skupienia. Musi wytworzyć się pomiędzy czytelnikiem a słuchaczami wewnętrzne porozumienie, bez którego elektryczne zetknięcia uczuć nie mogą mieć miejsca. Jeśli brakuje tego zespolenia dusz, wówczas poeta znajduje się w położeniu anioła, który próbuje śpiewać hymn niebiański pośród chichotu piekieł. Owóż w sferze, w której rozwijają się ich zdolności, bogato obdarzeni ludzie posiadają ów okrężny wzrok ślimaka, węch psa i ucho kreta; widzą, czują, rozumieją wszystko dokoła siebie. Muzyk i poeta równie szybko odczuwają podziw lub brak zrozumienia, jak roślina usycha lub odżywa w atmosferze przyjaznej lub wrogiej. Szmerzy mężczyzn, którzy przybyli tutaj jedynie przez wzgląd na swoje damy i którzy szeptali z sobą o interesach, odbijały się w uszach Lucjana mocą tej specjalnej akustyki, tak samo jak widział zachęcające rozdziawienia szczęk rozwartych gwałtownym ziewaniem i urągających mu szeregiem zębów. Kiedy, podobny do owego gołębia w czas potopu, szukał przyjaznego kącika, gdzieby jego spojrzenie mogło się zatrzymać, spotykał zniecierpliwione oczy ludzi, którzy mieli widocznie zamiar skorzystać z tego zebrania, aby pomówić między sobą o jakichś konkretnych sprawach. Z wyjątkiem Laury de Rastignac, dwóch lub trzech młodych ludzi i biskupa, wszyscy obecni nudzili się. Niewątpliwie ci, którzy rozumieją poezję, starają się rozwinąć w duszy to, co autor pomieścił w zarodku w swoich wierszach; ale ci lodowaci słuchacze, dalecy od wdychania duszy poety, nie słuchali nawet jego akcentów. Lucjan uczył tedy tak głębokie zniechęcenie, iż zimny pot oblał mu koszulę. Płomienne spojrzenie, rzucone przez Luizę, do której się obrócił, dało mu odwagę dokończyć, ale serce poety krwawiło się tysiącem ran.

– Cóż, bardzo się bawisz, Fifinko? – rzekła do sąsiadki sucha Lili, która oczekiwała, zdaje się, sztuk łamanych.

– Nie pytaj, duszko; kiedy słyszę czytanie, natychmiast oczy mi się kleją.

– Mam nadzieję, że Nais nie zechce nas zbyt często karmić wierszami wieczorem – rzekł Franio. – Kiedy słucham czytania po obiedzie, wyteżenie uwagi, do jakiego jestem zmuszony, fatalnie wpływa na moje trawienie.

– Biedny kiciuś – rzekła po cichu Zefiryna – napij się wody z cukrem.

– Dobrze recytuje – rzekł Aleksander – ale i tak wolę wista.

Słyszac tę uwagę, którą przyjęto jako dowcip ze względu na angielskie znaczenie słowa¹⁹⁷, zwolenniczki kart zauważyły, iż deklamator potrzebuje wypoczynku. Pod tym pretekstem jedna czy dwie pary wymknęły się do buduaru¹⁹⁸. Lucjan, ubłagany przez Luizę, przez uroczą Laure de Rastignac i biskupa, obudził uwagę słuchaczy dzięki werwie kontrrewolucyjnych *Jambów*, które wiele osób, porwanych gorącą deklamacją, oklaskiwało, nie rozumiejąc. Na tego rodzaju ludzi działa podniesiony głos, jak na grube podniebienia ostrość mocnego trunku. Podczas gdy podawano lody, Zefiryna posłała Frania, aby obejrzał tomik, i udzieliła sąsiadce swej, Amelii, wiadomości, że wiersze, które czytał Lucjan, są drukowane.

– Ależ – odparła Amelia z widoczną błogością – to bardzo proste, przecież pan de Rubempré pracuje u drukarza. To tak – rzekła spoglądając na Lolotę – jak gdyby ładna kobieta sama sobie szyła suknie.

– Sam wydrukował swoje poezje – obieгло szeptem wśród kobiet.

¹⁹⁷ *whist* (ang.) – milczenie [w XVII w. w Anglii karciana gra w wista była znana jako *whisk*, od czasownika znaczącego: machnąć, śmignąć, później nazwa uległa zmianie, zapewne pod wpływem wykrzyknienia *whist*: cicho, cisza; red. WL]. [przypis tłumacza]

¹⁹⁸ *buduar* – pokój pani domu służący do odpoczynku. [przypis edytorski]

– Dlaczegoż nosi tedy nazwisko pana de Rubempré? – spytał Jakub. – Skoro szlachcic pracuje własnymi rękami, powinien wówczas zrzec się nazwiska.

– On też w istocie porzucił swoje, które było gminne – rzekła Zizyna – i przybrał nazwisko matki, szlachcianki z domu.

– Skoro jego wiersze – rzekł Astolf – są drukowane, możemy je przeczytać i sami.

Na tych niedorzecznościach utknęła rozmowa, aż wreszcie pan du Châtelet raczył objaśnić to zebranie nieuków, iż zapowiedź nie była osłonką retoryczną i że te piękne poezje są to utwory zmarłego rojalisty, brata republikanina Józefa Marii Chéniera. Zebranie angulemian, z wyjątkiem biskupa, pani de Rastignac i jej córek, którzy odczuli tę wielką poezję, uważało, iż padło ofiarą mistyfikacji, i wzięto ten podstęp za obrazę. Głuchy szmer podniósł się wkoło, ale Lucjan go nie słyszał. Odosobniony od tego wstrętnego świata upojeniem, jakie budziła w nim wewnętrzna melodia, silił się, aby ją oddać, i widział postacie jak gdyby przez chmurę. Odczytał posępną elegię o samobójstwie, ową w smaku starożytności oddychającą cudowną melancholią; później tę, która zawiera ów wiersz:

Słodkie są wiersze twoje, powtarzam je rada.

Wreszcie zakończył uroczą sielanką zatytułowaną *Néère*.

Zatopiona w rozkosznym marzeniu, z ręką w puklach włosów, które rozplotła, nie wiedząc o tym, z drugą ręką obwisłą bezwładnie, z oczyma roztargnionymi, sama w pośrodku salonu, pani de Bargeton czuła się po raz pierwszy w życiu przeniesiona w sferę, która jej odpowiadała. Osądźcie, jak niemiłe zbudziła ją Amelia, która podjęła się wyrazić jej życzenia całego zgromadzenia.

– Nais, przyszedłszy tutaj, aby usłyszeć poezje pana Chardona, a ty nam dajesz wiersze drukowane. Mimo iż te kawałki są bardzo ładne, przez patriotyzm te panie wołałyby wino swojego chowu.

– Czy nie znajduje pan, że język francuski niezbyt nadaje się do poezji? – rzekł Astolf do dyrektora wymiaru podatków. – Proza Cyserona jest dla mnie tysiąc razy poetyczniejsza.

– Prawdziwa poezja francuska to poezja lekka, piosenka – odparł Châtelet.

– Piosenka dowodzi, że nasz język jest bardzo muzykalny – rzekł Adrian.

– Chciałabym bardzo poznać wierszyki, które doprowadziły Nais do zguby – rzekła Zefiryna – ale po sposobie, w jaki przyjęła prośbę Amelii, nie ma, zdaje się, ochoty uczestować nas próbką.

– Winna jest samej sobie, aby kazać mu coś zadeklamować swojego – odparł Francis – geniusz bowiem tego jegomościa stanowi jej usprawiedliwienie.

– Pan, który byłeś w dyplomacji, uzyskaj to dla nas – rzekła Amelia do pana du Châtelet.

– Nic łatwiejszego – odparł baron.

Dawny sekretarz do poszczególnych poruczeń, przyzwyczajony do tych drobnych sztuczek, podszedł do biskupa i zręcznie wysunął go naprzód. Zagadnięta przez duchowną osobę, Nais zmuszona była poprosić Lucjana o jakiś utwór, który umie na pamięć. Szybki triumf barona w tej negocjacji zyskał mu powłóczyście spojrzenie Amelii.

– Stanowczo, ten baron jest bardzo sprytny – rzekła do Loloty.

Lolota pamiętała słodko-kwaśne uwagi Amelii o kobietach, które same robią suknie.

– Odkądże to uznajesz baronów Cesarstwa? – odparła z uśmiechem.

Lucjan próbował przebóstwić swoją ukochaną w odzie, którą poświęcił jej pod tytułem wynalezionym przez wszystkich młodych ludzi na wyjściu z kolegium. Oda ta, pieszczona z takim umiłowaniem, upiękuszona całą miłością, jaką odczuwał w sercu, wydała mu się jedynym dziełem zdolnym walczyć z poezją Chéniera. Rzucił spojrzenie dość zdobywcze w stronę pani de Bargeton, wymawiając tytuł: *Do Niej!* Następnie upozował się dumnie dla wygłoszenia tego ambitnego utworu, bowiem jego autorska miłość własna czuła się pewniejsza za spółniczką pani de Bargeton. W tej chwili Nais pozwoliła oczom kobiet podchwycić swój sekret. Mimo iż przyzwyczajona górować nad tym światem całą wysokością inteligencji, nie mogła się powstrzymać, aby nie drzeć za Lucjana.

Zachowanie jej było niepewne, spojrzenia prosiły niejako o pobłażanie; następnie zmuszona była trwać z oczyma spuszczoneymi i ukrywać zadowolenie, w miarę jak rozwijały się następujące strofy:

DO NIEJ

Z promiennych blasków fali lazuruwej,
Kędy aniołów smętnych brać skrzydlata
Powtarza szeptem u tronu Jehowy
Skargi wszechświata,

Często cherubin, dziecię sfer podniebne,
Gasząc blask złoty, co mu stroi ciemność,
Zbysz w błękitach piór okiście¹⁹⁹ srebrne,
Schodzi na ziemię.

Śpieszy, gdzie czoła w zadumie się kłonią,
Geniusza w pętach pokrzepia zawody
I starca smutki koi miękką dłonią
Dzieweczki młodej.

Zbiera łzy żalu posępnych zbrodniarzy,
Matce strapionej szepce: „Miej otuchę!”
Z radosnym sercem na swej szali waży
Miłość i skrucę.

Jeden z tych posłów wśród nas tutaj bawi,
Litośnie dzieląc ziemskie nasze losy,
I patrzy okiem, co we łzach się pławi,
W jasne niebiosy.

Nie czoła jego zaduma wpółsenna
Boskości jego sekret mi zdradziła,
Ni głosu słodycz, ani ta płomienna
Ócz²⁰⁰ jego siła;

Lecz gdy niebacznie biedne serce moje
Na tyle czarów dłoń ściągnęło drżącą,
Spotkało straszną archanioła zbroję,
Chłodną i lśniącą...

Naucz mnie, naucz, cudny serafinie,
Magicznej pieśni ziemi, nieb i morza,
Ma jażń niech z tobą na wieki popłynie
W modre przestworza!

¹⁹⁹ okiść – zamrożony śnieg zwieszający się z gałęzi. [przypis edytorski]

²⁰⁰ ócz (daw.) – dziś popr. forma D. l.mn: oczu. [przypis edytorski]

Niech zespolone bratnie nasze duchy
Pośród szaleństwa nadobłocznej jazdy
Sieją ku ziemi marzeń swych okruchy,
Niknące gwiazdy...

– Czy rozumie pan tę szaradę? – rzekła Amelia do pana du Châtelet, zwracając się doń spojrzeniem pełnym zalotności.

– Phi! To wiersze, jakie fabrykowaliśmy mniej lub więcej wszyscy na wyjściu z kolegium – odparł baron z miną znudzoną, trzymając się w roli sędziego, któremu nic nie imponuje. – Dawniej bładziliśmy w mgłach osjanicznych: Malwiny, Fingale²⁰¹, mgliste zjawiska, rycerze którzy wstawali z grobów z gwiazdami płonącymi nad czołem. Dzisiaj tę poetycką tandetę zastąpił Jehowa, sfery, anioły, pióra serafinów, cała rajska garderoba odświeżona i połatana za pomocą słów takich jak „nieskończoność”, „bezmiar”, „samotność”, „jaźń”. Mamy jeziora, słowa boże, rodzaj uchryścianizowanego panteizmu, wzbogaconego rymem rzadkim, a mozolnie szukanym, jak „szmaragd” i „katarakt”, „kirys” i „Irys” etc. Słowem, zmieniliśmy szerokość geograficzną: zamiast bawić na Północy, jesteście na Wschodzie, ale ciemności zostały równie gęste.

– Jeśli oda jest ciemna – rzekła Zefiryna – oświadczyły wydają mi się bardzo jasne.

– A zbroja archanioła jest suknią z muślinu bardzo lekką – rzekł Franio.

Mimo iż grzeczność wymagała ostentacyjnego wyrażenia zachwytów nad odą ze względu na panią de Bargeton, kobiety, wściekłe, iż nie mają na służbach poety, który by je nazywał aniołami, podniosły się jakby znudzone, szepcząc tonem lodowatym: „bardzo ładne, śliczne, doskonałe”.

– Jeśli mnie kochasz, nie będziesz komplementował ani autora, ani jego anielicy – rzekła do swego drogiego Adriana Lolota tonem despotycznym, którego nie ważył się nie usłuchać.

– Ostatecznie, to tylko frazesy – rzekła Zefiryna do Frania – miłość zaś jest to poezja w czynie.

– Wiesz, Zizynko, miałem na myśli zupełnie to samo, ale nie byłbym umiał tak ładnie tego wyrazić – odparł Stanisław, muskając się od stóp do głowy pieścizotliwym spojrzeniem.

– Nie wiem, co bym dała – rzekła Amelia do pana Châtelet – aby doczekać upokorzenia dumy Nais, która każe sobie świadczyć od archaniołów, jak gdyby była czymś lepszym od nas i zmusza nas do pospolitowania się z synem aptekarza i akuszerki, którego siostra jest gryzetką²⁰², a który sam pracuje u drukarza.

– Wstępuje w ślady ojca, to bowiem, czym nas uczył, to istne ziółko – rzekł Stanisław, przybierając jedną ze swoich póź najbardziej wyzywających. – Dobrze są czasem ziółka, ale ostatecznie wolałbym już co innego.

W jednej chwili całe towarzystwo jak gdyby się zmówiło, aby upokorzyć Lucjana jakimś słówkiem arystokratycznej ironii. Nabożna Lili dopatrywała się sposobności do chrześcijańskiego uczynku, mówiąc, iż czas oświecić Nais, bliską popełnienia szaleństwa. Franio, dyplomata, podjął się przeprowadzić głupi spisek, którym wszystkie te małe dusze zainteresowały się jak rozwiązaniem dramatu i w którym zaświtała im plotka do obnoszenia nazajutrz. Dawny konsul, nie mający wcale ochoty na pojedynek z młodym poetą, który na oczach ukochanej wpadłby w szal za pierwszym obelżywym słowem, zrozumiał, iż trzeba zamordować Lucjana poświęcanym żelazem, przeciw któremu zemsta byłaby niemożliwa. Poszedł za przykładem, jaki mu dał zręczny Châtelet, kiedy była mowa o tym, aby skłonić Lucjana do wygłoszenia wierszy. Podsunął się do biskupa, udając, iż podziela zachwyt, jakim oda Lucjana przejęła Jego Wielbność; następnie zmistyfikował go,

²⁰¹ *Malwina, Fingal* – bohaterowie epickich, rzekomo starożytnych poematów celtyckich *Pieśni Osjana*, opublikowanych w 1760 przez Jamesa Macphersona jako tłumaczenie z języka gaelickiego; mimo że w 1805 starożytny epos okazał się falsyfikatem, a rzekomy tłumacz autorem, tekst zyskał ogromną popularność w dobie romantyzmu i był tłumaczony na liczne języki w całej Europie. [przypis edytorski]

²⁰² *gryzetka* (daw., z fr. *gris*: szary; *grisette*: tania, szara tkanina ubraniowa) – we Francji: młoda dziewczyna pracująca jako szwaczka, ekspedientka, modystka; nazwa od koloru odzieży noszonej z konieczności przez takie osoby. [przypis edytorski]

objaśniając, iż matka Lucjana jest to kobieta wyższego umysłu, niezmiernie skromna, która dostarcza synowi tematu do wszystkich jego utworów. Największą radością dla Lucjana było, gdy widział, iż ktoś oddaje sprawiedliwość jego matce, którą ubóstwiał. Raz zaszczepiwszy tę myśl w biskupa, Franio zdał się na traf konwersacji, aby sprowadzić zabójcze słowo, które umyślił wymierzyć ustami Jego Wielebności. Kiedy Franio i biskup wrócili do koła, w środku którego znajdował się Lucjan, uwaga zaostrzyła się wśród osób, które mu już dawały pić cykutę małymi łykami. Zupełnie obcy salonowym manewrom, biedny poeta umiał tylko patrzeć na panią de Bargeton i odpowiadać niezdarnie na niezdarne pytania, jakie mu zadawano. Nie znał imion i tytułów większości obecnych osób, nie wiedział, jak odzywać się do kobiet prawiących brednie, za które mu było wstyd. Czuł się zresztą odepchnięty o tysiąc mil od tych angulemskich bożyszczy, słysząc, jak go nazywają to panem Chardonem, to panem de Rubempré, podczas gdy między sobą wołali się Lolotą, Adrianem, Astolfem, Lili, Fifiną. Pomieszanie jego doszło szczytu, kiedy wzięwszy „Lili” za imię męskie, nazwał „panem Lili” brutalnego pana de Senonches. Nemrod²⁰³ przerwał Lucjanowi „panem Lulu?”, które przypawiło panią de Bargeton o rumieniec aż po same białka.

– Trzeba być bardzo zaślepioną, aby wpuszczać tutaj i przedstawiać nam tego smarkacza! – rzekł półgłosem.

– Pani margrabino – rzekła Zefiryna do pani de Pimentel po cichu, ale w ten sposób, aby ją słyszano – czy nie znajduje pani wielkiego podobieństwa między panem Chardonem a panem de Cante-Croix?

– Podobieństwo idealne – odparła z uśmiechem pani de Pimentel.

– Sława ma swoje uroki, do których wolno się przyznać – rzekła pani de Bargeton do margrabiny. – Są kobiety, które pociąga wielkość, tak jak inne małość – dodała, spoglądając na Frania.

Zefiryna nie zrozumiała, konsul bowiem zdawał się jej bardzo wielki; ale margrabina przeszła na stronę Nais, podkreślając śmiechem przycinek.

– Panie drogi, pan jesteś bardzo szczęśliwy – rzekł do Lucjana pan de Pimentel, który, nazwawszy go wprzód panem Chardonem, poprawił się na „pan de Rubempré” – pan się musi nigdy nie nudzić.

– Czy pan szybko pracuje? – spytała Lolota takim tonem, jakim się mówi do stolarza: „Czy długo trwa robota takiej skrzynki?”.

Lucjan stał jak ogłuszony pod tym ciosem maczugi, ale podniósł głowę, słysząc jak pani de Bargeton odpowiada z uśmiechem:

– Moja droga, poezja nie rośnie w głowie pana de Rubempré tak jak trawa na naszych dziedzińcach.

– Pani – rzekł biskup do Loloty – niepodobna mieć nadto szacunku dla szlachetnych duchów, w które Bóg tchnął promyk swego światła. Tak, poezja jest rzeczą świętą. Kto mówi: poezja, mówi: cierpienie. Ileż milczących nocy kosztowały te strofy, które podziwiamy! Skłońcie się z umiłowaniem przed poetą, który pędzi prawie zawsze życie nieszczęśliwe i któremu Bóg z pewnością zachował miejsce w niebie, pomiędzy prorokami. Ten młody człowiek jest poetą – dodał, kładąc rękę na głowie Lucjana – czy nie widzicie jakiejś fatalności wypisanej na tym pięknym czole?

Szczęśliwy z tak szlachetnej obrony, Lucjan podziękował biskupowi tklwym wejrzeniem, nie wiedząc, iż zacny prałat stanie się jego katem.

Pani de Bargeton rzuciła na obóz nieprzyjacielski spojrzenia pełne triumfu, które wbiły się, niby tyleż grotów, w serca rywalek, podwajając ich wściekłość.

– Och, Wasza Wielebność – odparł poeta, spodziewając się ugodzić te głowy głupców swoim złotem berłem – pospolity tłum nie posiada ani rozumu ani serca Waszej Wielebności. Nasze cierpienia nie są nikomu znane, nieznana też nasza praca. Górnikowi z mniejszym trudem

²⁰³ Nemrod a. Nimrod – biblijny prawnuk Noego, sławny myśliwy. [przypis edytorski]

przychodzi dobywać złoto ze swej miny²⁰⁴, niż nam wyrywać obrazy nasze z wnętrzości najbardziej niewdzięcznego języka pod słońcem. Jeżeli celem poezji jest doprowadzać myśl do tego punktu, w którym każdy może ją widzieć i odczuwać, poeta musi nieustannie przebiegać drabinę inteligencji ludzkich, aby uczynić zadość wszystkim; musi ukrywać pod najżywszymi barwami logikę i uczucie, dwie wrogie sobie potęgi. Trzeba mu zamykać cały świat myśli w jednym okresie²⁰⁵, streszczać całe filozofie w jednym obrazie. Słowem, wiersze jego są jak nasiona, których kwiaty powinny się rozwinąć w sercach, szukając w nich bruzd wyżłobionych osobistymi uczuciami. Czy nie trzeba wszystkiego wycierpieć, aby wszystko oddać? A czuć całą mocą, czy nie znaczy cierpieć? Toteż poezję poczyną się jedynie po ciężkich podróżach podjętych w rozległe krainy myśli i społeczeństwa. Czyż nie są nieśmiertelnymi trudy, będące rodzicielami tworów, których życie staje się bardziej autentyczne niż osób żyjących naprawdę, jak Klaryssa Richardsona, Kamilla Chéniera, Delia Tibulla, Angelika Ariosta, Francesca Dantego, Alcest Moliera, Figaro Beaumarchais'go, Rebeka Waltera Scotta i Don Kichot Cervantesa²⁰⁶!

– I które pan nam stworzysz...? – spytał Châtelet.

– Zapowiadać takie twory – odparł Lucjan – czyż nie znaczy dawać sobie dekret geniuszu? Zresztą, tego rodzaju poczynania wymagają długiej znajomości świata, studiów namiętności i interesów ludzkich, których nie mogłem dokonać; ale zaczynam! – rzekł z goryczą, rzucając spojrzenie mściciela po tym kręgu. – Mózg nosi swój płód długo...

– Poród będzie mozolny – rzekł pan du Hautoy, przerywając.

– Pańska nieoszaczowana matka przyjdzie panu z pomocą – rzekł biskup.

To słówko tak zręcznie przygotowane, ta wyczekiwana zemsta zapaliła we wszystkich oczach błysk radości. Po wszystkich ustach przebiegł uśmiezek arystokratycznego zadowolenia, podkreślony przez tępotę pana de Bargeton, który po dobrej chwili zaczął się głośno śmiać.

– Wasza Wielbność jest trochę zbyt dowcipny dla nas w tej chwili, te panie nie rozumieją Waszej Eminencji – rzekła pani de Bargeton, która tym jednym słowem sparaliżowała śmieszki i ściągnęła na siebie zdumione spojrzenia. – Poeta, który czerpie wszystkie natchnienia w Biblii, posiada w Kościele prawdziwą matkę. Panie de Rubempré, zechciej nam powiedzieć *Świętego Jana na Patmos* albo *Ucztę Baltazara*²⁰⁷, aby pokazać Eminencji, że Rzym jest zawsze *Magna parens*²⁰⁸ Wergiliusza.

Kobiety wymieniły uśmieszki, słysząc w ustach Nais dwa łacińskie wyrazy.

W zaraniu życia najdzielniejsi ludzie nie są wolni od chwil omdlenia. Cios ten zepchnął zrazu Lucjana na samo dno otchłani, ale tupnął o nie nogą i wypłynął na powierzchnię, przysięgając sobie, iż zapanuje nad tym światem. Jak byk skłuty tysiącem strzał, podniósł się wściekły i posłuszny głosowi Luizy, miał wygłosić *Świętego Jana w Patmos*; ale po największej części zielone stoliki znęciły już

²⁰⁴ *mina* (daw.) – kopalnia. [przypis edytorski]

²⁰⁵ *okres* – retorycznie ukształtowane zdanie złożone, stanowiące całość znaczeniową. [przypis edytorski]

²⁰⁶ Klaryssa Richardsona, Kamilla Chéniera, Delia Tibulla, Angelika Ariosta, Francesca Dantego, Alcest Moliera, Figaro Beaumarchais'go, Rebeka Waltera Scotta i Don Kichot Cervantesa – Klaryssa: bohaterka powieści Samuela Richardsona *Historia Clarissy Harlowe* (1748); Kamilla (Camille): imię ukochanej w elegiach francuskiego poety André Chéniera; Delia: literacki pseudonim, pod jakim opiewał swoją ukochaną rzymski poeta Tibullus (54–19 p.n.e.); Angelika: jedna z bohaterek poematu rycerskiego *Orland szalony* Ariosta; Francesca de Rimini (1255–ok.1285): bohaterka historii miłosnej sportretowana w *Boskiej komedii* Dantego; Alcest: bohater komedii *Mizantrop* Moliera; Figaro: bohater komedii Beaumarchais'go *Cyrulik sewilski* oraz *Wesele Figara*; Rebeka: bohaterka powieści historycznej *Ivanhoe* Waltera Scotta; Don Kichot: tytułowy bohater powieści Cervantesa. [przypis edytorski]

²⁰⁷ *uczta Baltazara* – motyw zaczerpnięty z Biblii (Dn 5, 1–31). W oblężonym przez Persów Babilonie król Baltazar wydał ucztę, podczas której rozochoceni goście używali naczyń zrabowanych przez dziada Baltazara, Nabuchodonozora, ze świątyni w Jerozolimie, bezczeszcząc je w ten sposób. Wówczas ukazała się ręka pisząca na ścianie słowa: *Mane, tekel, fares*, co zwykle się tłumaczyło: „policzone, zważone, rozdzielone” i oznaczać ma przepowiednię śmierci Baltazara, jak również upadku jego państwa. Proroctwo spełniło się jeszcze tej samej nocy. [przypis edytorski]

²⁰⁸ *magna parens* (łac.) – wielka rodzicielka; określenie Rzymu użyte przez wybitnego rzym. poetę Wergiliusza (70–19 p.n.e.) w *Georgikach* II 173. [przypis edytorski]

partnerów, którzy ciągnęli do kierunku swoich przyzwyczajęć, znajdując w nich przyjemność, jakiej nie dała im poezja. Przy tym zemsta za tyle podrażnionych miłości własnych nie byłaby zupełna bez tej biernej wzgardy, jaką objawiono dla rodzimej poezji, opuszczając Lucjana i panią de Bargeton. Każdy okazał się nagle bardzo zajęty; ten wdał się w rozmowę z prefektem o drodze powiatowej; ta poddała, aby urozmaicić przyjemność wieczoru za pomocą trochy²⁰⁹ muzyki. Śmietanka Angoulême, czując się lichym sędzią w rzeczach poezji, była przede wszystkim ciekawa opinii Rastignaców i Pimentelów o Lucjanie i skupiła się dokoła nich. Przemowny wpływ, jaki te dwie rodziny wywierały w całym departamencie, objawiał się zwłaszcza w wielkich okolicznościach; każdy zazdrościł im i zabiegał się o nie, każdy bowiem przewidywał, iż może potrzebować ich poparcia.

– Jak pani znajduje naszego poetę i jego poezję? – spytał Jakub margrabiny, u której często polował.

– Och, jak na wiersze prowincjonalne – rzekła z uśmiechem – są wcale niezłe; zresztą tak ładny poeta nie może nic robić źle.

Wyrok wydał się wszystkim czarujący; zaczęli go obnosić, wkładając weń więcej złośliwości, niż leżało w intencjach margrabiny. Po czym uproszono pana du Châtelet o towarzyszenie na fortepianie panu de Bartas, który zmasakrował wielką arię z *Figara*²¹⁰. Z chwilą gdy raz otwarły się wrota dla muzyki, trzeba było wysłuchać romancy rycerskiej napisanej za Cesarstwa przez Chateaubrianda²¹¹, a odśpiewanej przez pana du Châtelet. Następnie przyszły „kawałki” na cztery ręce w wykonaniu młodych dziewczątek, na żądanie pani du Brossard, która chciała zabłysnąć talentem Kamilli przed oczyma pana de Séverac.

Pani de Bargeton, zraniona lekceważeniem, jakie każdy okazywał jej poecie, oddała wzgardę za wzgardę, usuwając się do buduaru na czas, przez który muzykowano. Za nią podążył biskup. Wielki wikariusz wytłumaczył Eminencji głęboką ironię Jej mimowolnego epigramu; biskup pragnął go tedy naprawić. Panna de Rastignac, którą poezja rozmarzyła, wsunęła się do buduaru niepostrzeżona przez matkę. Siadając na kanapie, na którą pociągnęła Lucjana, Luiza mogła, niesłyszana i niewidziana przez nikogo, szepnąć mu do ucha:

– Drogi aniele, nie zrozumieli cię! Ale

Słodkie są twoje wiersze, powtarzam je rada...

Lucjan, pocieszony pochlebstwem, zapomniał na chwilę swoich cierpień.

– Nie ma sławy tanio nabytej – rzekła pani de Bargeton, ujmując go za rękę i ściskając ją. – Cierp, cierp, drogi przyjacielu, będziesz wielki, cierpienia są ceną twej nieśmiertelności. Rada byłabym mieć do znoszenia wysiłki, walki! Niech cię Bóg strzeże od życia martwego i bez bojów, gdzie skrzydła orle nie znajdują dosyć przestrzeni! Zazdroszczę ci twoich cierpień, ty bowiem przynajmniej żyjesz! Rozwiniesz siły, możesz żyć nadzieją zwycięstwa! Walka, jaka cię czeka, będzie chlubna. Kiedy dosięgniesz królewskiej sfery, w której błyszczą wielkie inteligencje, wspomnij sobie biedne istoty wydziedziczone przez los, których dusza dławi się pod uciskiem moralnego azotu i które giną, mając ciągle świadomość, co jest życie, a nie mogąc żyć, które mają oczy zdolne do jasnego widzenia, a nic nie widziały, które posiadały delikatne powonienie, a nic nie czuły oprócz zapowietrzonych kwiatów. Wyśpiewaj wówczas losy rośliny, która usycha w głębi lasu, zduszona przez liany, przez wegetacje łakome, bujne, nieupieszczona nigdy przez słońce, i umiera, nie zakwitnawszy nigdy! Nie byłoby to poemat pełen straszliwej melancholii, temat zupełnie fantastyczny? Cóż za cudowna kompozycja, taki obraz młodej dziewczyny zrodzonej pod niebem Azji albo też jakiejś córki pustyni przeniesionej w zimny kraj Zachodu, przyzywającej swoje ukochane

²⁰⁹ *trocha* (daw.) – odrobina, niewielka ilość czegoś. [przypis edytorski]

²¹⁰ *wielka aria Figara* – popisowa aria barytonowa *Largo al factotum*, wykonywana przez tytułowego cyrulika Figara w operze Rossiniego *Cyrulik sewilski* (1816). [przypis edytorski]

²¹¹ *romancy rycerskiej napisanej za Cesarstwa przez Chateaubrianda* – mowa o balladzie śpiewanej przez Lautreca w opowiadaniu Chateaubrianda *Przygody ostatniego z Abenserażów*. [przypis edytorski]

słońce, umierającej z niezrozumiałego cierpienia, dławionej zarówno chłodem, jak miłością! Byłby to obraz wielu istnień.

– Odmalujesz w nim duszę, która zachowała pamięć nieba – rzekł biskup. – Poemat taki musiał być niegdyś stworzony, skłonny jestem dopatrywać się jego fragmentu w *Pieśni nad Pieśniami*²¹².

– Niech pan to napisze – rzekła Laura de Rastignac, wyrażając naiwną wiarę w geniusz Lucjana.

– Brakuje Francji wielkiego świętego poematu – rzekł biskup. – Wierzą mi, chwała i fortuna staną się udziałem człowieka z talentem, który zechce pracować dla religii...

– On to podejmie, Wasza Wielebność – rzekła pani de Bargeton z emfazą. – Czy Eminencja nie widzi idei poematu żarzącej się już niby blask jutrzeźki w jego oczach?

– Nais poczyną sobie z nami dość szczególnie – rzekła Fifina. – Co ona robi?

– Nie słyszysz? Harcuje oklep na wielkich słowach, bez głowy i ogona.

Amelia, Fifina, Adrian i Franio ukazali się w drzwiach buduaru, towarzysząc pani de Rastignac, która szukała córki, gotując się do odjazdu.

– Nais – rzekły obie panie, zachwycone, iż mogą zakłócić *aparté*²¹³ buduaru – byłabyś bardzo uprzejma, gdybyś nam chciała zagrać jaki kawałek.

– Moje drogie dziecko – odparła pani de Bargeton – pan de Rubempré powie nam swego *Świętego Jana na Patmos*, wspaniały poemat biblijny.

– Biblijny! – powtórzyła Fifina ze zdumieniem.

Amelia i Fifina wróciły do salonu, unosząc to słowo jako nowy żer dla drwinek. Lucjan wymówił się od deklamacji, tłumacząc się brakiem pamięci. Kiedy pojawił się znów w salonie, nie budził już żadnego zainteresowania. Każdy zajęty był rozmową lub grą. Poeta zbył się już wszystkich promieni; właściciele ziemscy nie widzieli w nim nic użytecznego; ludzie z pretensjami obawiali się go jako siły niebezpiecznej dla ich ignorancji; kobiety, zazdrosne o panią de Bargeton, Beatrycze²¹⁴ tego nowego Dantego, wedle wyrażenia generalnego wikariusza, rzucały mu spojrzenia zimne i pogardliwe.

– Oto świat! – powtarzał sobie Lucjan, zstępując do Houmeau okrężnymi drogami; są bowiem chwile w życiu, iż chętnie obiera się drogę najdalszą, aby przedłużyć bieg myśli, w których się jest zatopionym i z których falą pragnie się płynąć.

Zamiast zniweczyć w nim odwagę, wściekłość odtrąconej ambicji dawała Lucjanowi nową energię. Jak wszyscy ludzie pociągnięci swoim instynktem w podniosłą sferę, w którą weszli, zanim mają siłę się w niej utrzymać, obiecywał sobie wszystko poświęcić, byle pozostać w wysokim towarzystwie. Idąc, rozbierał kolejno, jedną po drugiej, zatrute strzały, jakimi go ugodzono; rozmawiał głośno sam ze sobą, piorunował głupców, z którymi miał do czynienia; znajdował cięte odpowiedzi na głupie pytania, jakie mu zadawano, i wpadał we wściekłość, iż dowcip przychodzi mu tak poniewczasie. Skoro zbliżył się do drogi ku Bordeaux, wijącej się u stóp góry i ocierającej się o brzegi Charenty, zdało mu się, iż spostrzega w świetle księżyca Ewę i Dawida siedzących na pniu nad brzegiem rzeki, opodal fabryki, i zeszedł ku nim małą ścieżynką.

Podczas gdy Lucjan biegł po swoje udręczenia do pani de Bargeton, siostra włożyła suknię z różowego perkalu w drobne paseczki, słomkowy kapelusz, lekki szalik jedwabny: ubiór prosty, ale który robił wrażenie strojności, jak zdarza się u osób, u których naturalny wykuint podnosi najmniejsze przybory. Toteż kiedy porzucała ubiór robotnicy, Ewa onieśmiała nadzwyczajnie Dawida. Mimo iż drukarz zdecydowany był mówić o swojej sprawie, kiedy podał rękę pięknej Ewie, aby ją przeprowadzić przez Houmeau, nie był zdolny wykrztusić słowa. Miłość lubuje się w tych pełnych czci onieśmieleniach, podobnych uczuciu, jakie wspaniałość Boga budzi w wiernych. Młoda

²¹² *Pieśń nad Pieśniami* – hebrajski poemat miłosny z IV–III w. p.n.e., zaliczany do ksiąg dydaktycznych Starego Testamentu. [przypis edytorski]

²¹³ *aparté* (fr.) – na stronie (teatr.); poufna rozmowa. [przypis edytorski]

²¹⁴ *Beatrycze* – ukochana wł. poety Dantego, umieszczona przez niego w *Boskiej komedii* jako przewodniczka po raju. [przypis edytorski]

para kroczyła w milczeniu ku mostowi św. Anny, aby przedostać się na lewy brzeg Charenty. Ewa, którą milczenie to wprowadzało w zakłopotanie, zatrzymała się w połowie mostu, aby popatrzeć na wodę. Od tego miejsca aż do okolicy, gdzie budowano prochownię, rzeka tworzy niby długą wyspę, na której zachodzące słońce kładło w tej chwili radosne smugi światła.

– Ładny wieczór! – rzekła, szukając tematu do rozmowy. – Powietrze ciepłe i świeże zarazem, kwiaty pachną, niebo wspaniałe.

– Wszystko przemawia do serca – odparł Dawid, próbując dopłynąć do swej miłości przez analogię. – Nieskończoną przyjemnością dla kochających ludzi jest odnajdywać w szczegółach krajobrazu, w przejrzystości powietrza, w zapachu ziemi poezję, którą mają w duszy. Natura mówi za nich.

– I rozwiązuje im także język – rzekła Ewa, śmiejąc się. – Był pan bardzo milczący, kiedyśmy szli przez Houmeau. Wie pan, że czułam się zakłopotana!...

– Zdawała mi się pani tak piękna, że oniemiałem z podziwu! – odparł naiwnie Dawid.

– Czyż więc jestem mniej piękna w tej chwili? – spytała.

– Nie, ale jestem tak szczęśliwy, iż przechadzam się we dwoje z panią, że...

Zatrzymał się zakłopotany, tocząc wzrok po wzgórzach, po których zbiega droga do Saintes.

– Jeżeli pan znajduje jakąś przyjemność w tej przechadzce, cieszy mnie to niezmiernie; czuję się bowiem w obowiązku odpłacić panu wieczór, który pan dla mnie poświęcił. Odmawiając pójścia do pani de Bargeton, był pan równie szlachetny, jak Lucjan, gdy narażał się na jej gniew swą prośbą.

– Nie szlachetny, ale rozsądny – odparł Dawid. – Skoro jesteśmy sami pod tym niebem, bez innych świadków prócz trzcin i krzaków okalających Charentę, pozwól mi, droga panno Ewo, abym zwierzył ci się z niepokoju, jaki budzi we mnie obecny kierunek życia Lucjana. Po tym, co mu powiedziałem, obawy moje wydadzą się pani z pewnością przeczeniem przyjaźni. Ty, panno Ewo, i twoja matka, uczyniłyście wszystko, aby go wynieść powyżej jego stanu; ale podsycając tak jego ambicję, czyście go nie pchnęły nierozważnie na drogę wielkich cierpień? W jaki sposób zdoła utrzymać się w świecie, w który ciągną go upodobania? Znam go! Należy on do natur lubiących zbioru bez pracy. Obowiązki towarzyskie pochłoną mu czas, a czas jest jedynym kapitałem ludzi, którzy mają za cały majątek swą inteligencję; lubi błyszczeć, świat będzie drażnił jego pragnienia, których żadna suma nie zdoła zaspokoić, będzie wydawał pieniądze, zamiast zarabiać. Wreszcie, przyzwyczaiłyście go do wielkiego rozumienia o sobie; ale zanim świat uzna jakąkolwiek wyższość, żąda wprzód świetnych rezultatów. Otóż sukcesy literackie zdobywa się jedynie w samotności i dzięki wytrwałej pracy. Co da pani de Bargeton twemu bratu w zamian za tyle dni spędzonych u jej stóp? Lucjan jest zbyt dumny, aby przyjąć jej pomoc, a my wiemy, że jest zbyt ubogi, aby nadal przebywać w otoczeniu, które jest dlań podwójnie rujnujące. Wcześniej czy później ta kobieta porzuci Lucjana, zatraciwszy w nim zamiłowanie pracy, rozwinięszy upodobanie w zbytku, lekceważenie naszego skromnego życia, smak do rozrywek, skłonność do próżniactwa, tę rozpustę dusz poetycznych. Tak, drzę o to, aby ta wielka pani nie uczyniła sobie z Lucjana zabawki: albo kocha szczerze i doprowadzi go do zapomnienia wszystkiego, albo nie kocha i uczyni go nieszczęśliwym, on bowiem za nią szaleje.

– Mrozi mi pan serce – rzekła Ewa, zatrzymując się przy barierze biegnącej wzdłuż Charenty. – Ale dopóki matka będzie miała siłę wykonywać swe uciążliwe rzemiosło, dopóki ja będę żyła, owoce naszej pracy starczą może na wydatki Lucjana i pozwolą mu czekać chwili, w której zacznie się jego dobra dola. Nigdy nie braknie mi sił, myśl bowiem, że się pracuje dla ukochanej istoty – rzekła Ewa, ożywając się – odejmuje pracy całą gorycz i wszystkie przykrości. Czuję się szczęśliwa, myśląc, dla kogo zadaję sobie tyle męki, jeżeli w ogóle to jest męka. Tak, nie obawiaj się pan, zarobimy dosyć pieniędzy na to, aby Lucjan mógł bywać w wielkim świecie. Tam jest jego los.

– Tam jest także jego zguba – odparł Dawid. – Posłuchaj mnie, droga Ewo. Powolne tworzenie dzieł geniuszu wymaga znacznej fortuny już gotowej albo też szczytnej abnegacji ubożego życia. Wierzaj mi! Lucjan ma tak wielki wstręt do braków i nędzy, z taką rozkoszą wdycha w siebie zapachy

uczt świata, dym powodzenia, jego miłość własna tak rozrosła się w buduarze pani de Bargeton, iż raczej pokusi się o wszystko, niżby miał zstąpić z tych wyżyn; owoce zaś waszej pracy nigdy nie zdołają odpowiedzieć jego potrzebom.

– Zatem i pan jesteś tylko nieszczerym przyjacielem! – wykrzyknęła Ewa, zrozpaczona. – Inaczej nie odbierałbyś nam w ten sposób odwagi.

– Ewo! Ewo! – odparł Dawid. – Chciałbym być bratem Lucjana. Ty jedna możesz mi dać ten tytuł, który pozwoliłby mu wszystko przyjąć ode mnie, który dałby mi prawo poświęcenia mu się z tą świętą miłością, jaką ty wnosisz w swoje poświęcenia, ale z zastanowieniem opartym na rachunku. Ewo, drogie ukochane dziecko, spraw, aby Lucjan zyskał skarb, w którym mógłby czerpać bez wstydu! Sakiewka brata czyż nie będzie jak gdyby jego własną? Gdybyś znała wszystkie refleksje, jakie mi nasunęła nowa pozycja Lucjana! Jeżeli chce bywać u pani de Bargeton, biedny chłopiec nie może być dłużej moim protelem, nie może nadal mieszkać w Houmeau, ty nie powinnaś być robotnicą, matka wasza nie powinna wykonywać swego rzemiosła. Gdybyś zgodziła się zostać moją żoną, ułożyłoby się wszystko: Lucjan mógłby mieszkać na drugim piętrze u mnie, tymczasem zaś wybudowałbym mu mieszkanko nad oficyną w dziedzińcu, o ile by ojciec nie zechciał wystawić drugiego piętra. Urządzilibyśmy mu w ten sposób życie bez trosk, niezależne. Pragnienie moje dopomożenia Lucjanowi dałoby mi odwagę w chęci wzbogacenia się, jakiej bym nie miał, gdyby chodziło tylko o mnie; ale od ciebie zależy dać mi prawo do tego poświęcenia. Być może kiedyś uda się do Paryża, jedynej widowni, na jakiej może zabłysnąć i gdzie talenty jego znajdą ocenę i nagrodę. Życie w Paryżu jest drogie i nie będzie nadto nas trojga, aby go tam wspomagać. Zresztą i tobie, i twojej matce czyż nie będzie trzeba oparcia? Droga Ewo, oddaj mi rękę przez miłość dla Lucjana. Później pokochasz mnie może, widząc wysiłki, jakie czynię, aby mu dopomóc i aby ciebie uczynić szczęśliwą. Jesteśmy oboje jednak skromni w upodobaniach, wystarczy nam niewiele; szczęście Lucjana będzie naszą wielką sprawą, a jego serce będzie skarbonką, w którą włożymy nasze mienie, uczucia, wzruszenia, wszystko!

– Względę świata rozdzielają nas – rzekła Ewa, wzruszona tym, jak ta wielka miłość czyni się małą. – Pan jest bogaty, ja biedna. Trzeba bardzo kochać, aby zamknąć oczy na trudności tego rodzaju.

– Nie kochasz mnie tedy dosyć jeszcze? – wykrzyknął Dawid, zrozpaczony.

– Ale ojciec pański sprzeciwiłby się może...

– Dobrze, dobrze – odparł Dawid – jeżeli chodzi tylko o zgodę ojca, będziesz moją żoną. Ewo, droga Ewo, uczyniłaś mi życie bardzo lekkim do dźwigania od tej chwili. Miałem, ach! serce bardzo ciężkie brzemieniem uczuć, których nie mogłem ani nie umiałem wyrazić. Powiedz tylko, że kochasz trochę, a znajdę odwagę potrzebną, aby mówić o reszcie.

– W istocie – rzekła – zmusza mnie pan, abym musiała się wstydzić, ale skoro mówimy z sobą szczerze, powiem panu, iż nigdy w życiu moim nie myślałam o innym niż o panu. Widziałam w panu jednego z owych ludzi, z których uczucia kobieta może czuć się dumna, i nie śmiałam marzyć dla siebie, biednej robotnicy bez przyszłości, o tak wielkim losie.

– Dosyć, dosyć – rzekł, przysiadając na barierze, do której wrócili, chodzili bowiem tam i z powrotem jak szaleńcy, przebiegając wciąż tę samą drogę.

– Co panu? – rzekła, dając po raz pierwszy wyraz owemu tak pełnemu uroku niepokojowi, jakiego kobiety doświadczają za istotę, która jest ich własnością.

– Samo dobre – odparł. – Widząc przed sobą szczęście całego życia, umysł jest jakby olśniony, dusza jakby przygnieciona. Dlaczego ja jestem bardziej szczęśliwy? – rzekł z wyrazem melancholii. – Ale wiem.

Ewa spojrzała na Dawida z miną zalotną i pytającą, która żądała wyjaśnienia.

– Droga Ewo, otrzymuję więcej, niż daję. Dlatego będę cię kochał zawsze lepiej, niż ty mnie kochasz, mam bowiem więcej przyczyn kochać ciebie; ty jesteś aniołem, a ja człowiekiem.

– Nie umiem tak ładnie mówić – odparła Ewa z uśmiechem. – Kocham pana z serca...

– Tyle co Lucjana? – przerwał.

– Dość, aby zostać twoją żoną, aby poświęcić się tobie i starać się nie sprawić ci żadnej przykrości w życiu, z początku nieco trudnym, jakie będziemy pędzić.

– Czy spostrzegłaś, droga Ewo, że pokochałem ciebie od pierwszego dnia, kiedy cię ujrzałem?

– Któż kobieta nie czuje, że jest kochaną? – spytała.

– Pozwól mi rozproszyć skrupuły, jakie w tobie budzi mój rzekomy majątek. Jestem biedny, droga Ewo. Tak, ojciec uczynił sobie przyjemność z tego, aby mnie zrujnować; uczynił przedmiot spekulacji z mojej pracy; zrobił tak, jak wielu mniemanych dobroczyńców ze swymi obdarowanymi. Jeśli stanę się bogaty, to dzięki tobie. To nie jest frazes zakochanego, ale refleksja myślącego człowieka. Muszę ci dać poznać moje wady, a są one ogromne jak dla kogoś, kto ma stworzyć swój los. Charakter mój, przyzwyczajenia, zajęcia, które mi się podobają, czynią mnie niezdatnym do wszystkiego, co jest handlem i spekulacją, a wszelako jedynie chwycenie się jakiegoś przemysłu może nam dać bogactwo. Może jestem zdolny odkryć kopalnię złota, ale osobiście niezręczny, aby ją eksploatować. Ale ty, która przez miłość dla brata zniżyłaś się aż do najdrobniejszych szczegółów, która masz geniusz oszczędności, cierpliwą umiejętność czekania, tak cenną dla prawdziwego przemysłowca, ty zbierzesz ziarno, które ja posieję. Nasze położenie (od dawna bowiem czuję się członkiem waszej rodziny), ciśnie mnie tak bardzo, iż trawiłem dnie i noce na szukaniu drogi do majątku. Znajomość chemii i obserwacja potrzeb handlu naprowadziły mnie na drogę zyskowego odkrycia. Nie mogę ci nic jeszcze powiedzieć, przewiduję zbyt powolną drogę. Będziemy cierpieć, być może przez kilka lat; ale w końcu uda mi się odkryć metody techniczne, na których tropie nie jestem ja sam, i jeśli dojdę do celu pierwszy, staniemy się panami wielkiego majątku. Nie powiedziałem nic Lucjanowi, jego bowiem gorące usposobienie zepsułoby wszystko; przekształciłby moje nadzieje w rzeczywistość, żyłby jak wielki pan, zadłużyłby się może. Dlatego zachowaj sekret. Twoje słodkie i drogie towarzystwo samo jedno zdoła mi być pociechą w ciągu tych długich prób, tak jak pragnienie uczynienia cię bogatą, ciebie i Lucjana, doda mi wytrwałości i hartu...

– Odgadłam również – rzekła Ewa przerywając mu – że jesteś jednym z tych wynalazców, którym potrzeba, jak memu biednemu ojcu, kobiety zdolnej opiekować się nimi.

– Kochasz mnie tedy! Och, powiedz bez obawy mnie, który w imieniu twoim widziałem symbol twojej miłości. Ewa była jedyną kobietą istniejącą na świecie i to, co było materialnie prawdą dla Adama, moralnie stało się nią dla mnie. Mój Boże! Kochasz mnie!

– Tak – rzekła, przedłużając tę prostą sylabę, sposobem, w jaki ją wymówiła, jakby chcąc odmalować rozciągłość swego uczucia.

– Dobrze więc, usiadźmy – rzekł, prowadząc Ewę za rękę ku długim balom drzewa, jakie znajdowały się poniżej kół papierni. – Pozwól mi oddychać powietrzem wieczoru, wsłuchiwać się w nawoływania ptasząt, podziwiać promienie księżyca odbijające się w wodzie; pozwól mi napawać się tą naturą, w której każdym szczególe widzę wypisane moje szczęście i która ukazuje mi się pierwszy raz w swoim przepychu, oświetlona miłością, upiękuszona przez ciebie. Ewo, ukochana moja, oto pierwsza chwila niezmałowanej niczym radości, jaką los mi dał w życiu! Wątpię, aby Lucjan był kiedy tak szczęśliwy, jak ja jestem.

Czując wilgotną i drżącą w jego dłoni rękę Ewy, Dawid uronił na nią łzę.

– Czy nie mogę znać sekretu?... – rzekła Ewa pieszczotliwym głosem.

– Masz nawet prawo do tego, ojciec twój bowiem zajmował się tą kwestią, która niebawem stanie się poważna. Oto dlaczego: upadek Cesarstwa przyczyni się do rozpowszechnienia płócien bawełnianych²¹⁵, z przyczyny taniości tej materii w stosunku do płótna lnianego. W tej chwili papier robi się jeszcze ze szmat konopnych i lnianych, ale ten produkt jest drogi, a jego koszt opóźnia

²¹⁵ upadek Cesarstwa przyczyni się do rozpowszechnienia płócien bawełnianych – ponieważ bawełna pochodziła z kolonii brytyjskich, zaś upadek Cesarstwa spowodował zdjęcie nałożonej przez Napoleona tzw. blokady kontynentalnej, tj. całkowitego zakazu handlu z Wielką Brytanią. [przypis edytorski]

olbrzymi rozwój, do jakiego siłą rzeczy idzie prasa francuska. Otóż nie można zwiększyć produkcji gałganów. Gałgany są rezultatem zużycia białizny i ludność danego kraju dostarcza tylko ograniczoną ich ilość. Ta ilość może wzmoć się jedynie przez przyrost liczby urodzeń. Aby osiągnąć widoczną różnicę przyrostu ludności, kraj potrzebuje ćwierć wieku i wielkich przeobrażeń w obyczajach, handlu i rolnictwie. Jeżeli zatem potrzeby naszego przemysłu papierniczego przerosną ilość gałganów dostarczanych przez Francję, czy to w stosunku podwójnym, czy potrójnym, trzeba będzie dla utrzymania papieru w niskiej cenie wprowadzić w jego wyrób inny czynnik. To rozumowanie opiera się na fakcie, na który patrzymy własnymi oczami. Papiernie angulemskie, ostatnie w których będzie się wyrabiał papier ze szmat nicianych, widzą, jak bawełna zalewa masę w stosunku wprost zastraszającym.

Na zapytanie młodej robotnicy, która nie wiedziała, co znaczy masa, Dawid udzielił jej w kwestii papiernictwa nieco wyjaśnień. Nie będą one może nie na miejscu w dziele, które swoje materialne istnienie zawdzięcza zarówno papierowi, jak tłoczni drukarskiej; ale ten długi nawias pomiędzy zakochaną parą zyska może na tym, jeśli się go po prostu streści.

Papier, wynalazek nie mniej cudowny od druku, któremu służy za podstawę, istniał od dawna w Chinach; stamtąd podziemnymi chodnikami handlu dotarł do Azji Mniejszej, gdzie wedle tradycji około roku 750 posługiwano się papierem z bawełny zmielonej i rozgotowanej na masę. Potrzeba zastąpienia pergaminu, który był niezmiernie kosztowny, doprowadziła przez naśladownictwo „papieru bombajskiego” (taka była nazwa bawełnianego papieru na Wschodzie), do wynalazku papieru szmacianego; jedni twierdzą, iż dokonali tego w Bazylei w roku 1170 jacyś zbiegowie greccy, drudzy utrzymują, iż pierwszy osiągnął to w Padwie, w roku 1301, Włoch imieniem Pax. Papier ów doskonalił się powoli i bez rozgłosu, ale pewne jest, iż już za Karola VI²¹⁶ wyrabiano w Paryżu z masy papierowej karty do gry. Kiedy nieśmiertelni Faust, Coster i Gutenberg²¹⁷ wynaleźli KSIAŻKĘ, rękodzielnicy, nieznani, jak tylu wielkich artystów tej epoki, zastosowali papiernictwo do potrzeb sztuki drukarskiej. W owym wieku, tak tęgim, a tak naiwnym, nazwy rozmaitych formatów papieru, tak samo jak nazwy dawane czcionkom, noszą piętno naiwności epoki. Przed wynalazkiem papieru fabrycznego, o nieograniczonej długości, największe formaty były Wielki Jezus lub Wielki Colombier, a i ten ostatni służył jedynie do atlasów albo rycin. W istocie rozmiary papieru drukarskiego dostosowane były do rozmiarów płyty marmurowej tłoczni. W chwili, gdy rozgrywa się ta historia, istnienie papieru *ciągłego* wydawało się chimera we Francji, mimo że już Dionizy Robert d’Esbonne około roku 1799 wynalazł do tego celu maszynę, którą później Didot-Saint-Leger próbował udoskonalić. Papier welinowy²¹⁸, wynaleziony przez Ambrożego Didota²¹⁹, datuje ledwo od roku 1780. Ten pobieżny rzut oka wykazuje niezbiecie, że wszystkie te wielkie zdobycze przemysłu i inteligencji powstawały niezmiernie powoli, drogą niedostrzegalnych przyrostów, zupełnie tak jak postępuje przyroda. Aby dojść do swej doskonałości, pismo, a być może i mowa, potrzebowały tego samego szukania po omacku, co typografia i papiernictwo.

– Gałganiarze zbierają w całej Europie szmaty, starą białiznę i kupują szczątki wszelakiego rodzaju tkanin – rzekł drukarz, kończąc wykład. – Te szczątki, przebrane i posortowane, gromadzą się u handlarzy szmat, hurtowników, którzy zaopatrują papiernie. Fabrykant płucze szmaty i gotuje je na rodzaj jasnego wywaru, który się cedzi, zupełnie tak samo, jak kucharka cedzi sos przez sito,

²¹⁶ Karol VI Szalony (1368–1422) – król Francji (od 1380) z dynastii Walezjuszów; w 1392 zapadł niespodziewanie na chorobę psychiczną, krajem rządziła skłócona rada regencyjna, co doprowadziło do walk stronnictw i klęsk Francji w wojnie stuletniej. [przypis edytorski]

²¹⁷ Faust, Coster i Gutenberg – Johann Fust a. Faust (ok. 1400–1466): drukarz z Moguncji, współpracownik Gutenberga; Laurens Janszoon Coster (ok. 1370–1440): holenderski mieszczanin, rzekomy wynalazca sztuki drukarskiej w Europie, mający pierwszeństwo przed Gutenbergiem; obecnie uważa się, że opowieści o nim są zaś legendami; Johannes Gutenberg (ok. 1400–1468): drukarz i wydawca z Moguncji, wynalazca druku z użyciem prasy drukarskiej i ruchomych metalowych czcionek. [przypis edytorski]

²¹⁸ papier welinowy – cienki, gładki papier wysokiej jakości. [przypis edytorski]

²¹⁹ Didot, François-Ambroise (1730–1804) – członek znanej rodziny drukarzy, księgarzy i wydawców, syn założyciela rodu, François’a Didota; wynalazł nową prasę drukarską, jako pierwszy drukował na papierze welinowym. [przypis edytorski]

przez żelazne krosna nazwane formą. Od wielkości formy zależy tedy wielkość papieru. W epoce gdy byłem w firmie Didot, zajmowano się już tą kwestią i zajmują się nią dziś jeszcze, udoskonalenie bowiem, którego szukał twój ojciec jest jedną z najbardziej palących dzisiejszych konieczności. Oto dłaczego. Trwałość płótna w porównaniu do trwałości bawełny czyni w rezultacie nić lnianą tańszą od bawełnianej; mimo to, ponieważ większość klienteli są to biedacy, dla których odgrywa zawsze rolę doraźna suma, jaką trzeba wyjąć z kieszeni, wolą dać mniej niż więcej i w imię zasady *Vae victis!*²²⁰ ponoszą olbrzymie straty. Klasa mieszczańska czyni tak jak biedni. Toteż szmat płóciennych brakuje. W Anglii, gdzie bawełna zastąpiła płótno u czterech piątych ludności, fabrykują już tylko papier bawełniany. Papier ten, który ma przede wszystkim tę wadę, iż przeciera się i łamie, rozpuszcza się w wodzie tak łatwo, iż książka z papieru bawełnianego zmieniałaby się w papkę po kwadransie moczenia, podczas gdy stara książka nie zniszczyłaby się nawet zanurzona na dwie godziny. Starą książkę dałoby się wysuszyć i mimo iż pożółkłaby i zbladła, czcionki byłyby jeszcze czytelne, dzieło nie uległoby zniweczeniu. Zbliżamy się do czasu, w którym, wobec zmniejszenia majątków przez ich wyrównanie, wszystko zubożeje; będziemy chcieli bielizny i książek tanich, tak jak żąda się dziś małych obrazów dla braku miejsca na pomieszczenie dużych. Koszule i książki staną się mniej trwałe, oto wszystko. Rzetelność wytworów zanika na całej linii. Problem, jaki się nastrocza, jest najwyższej wagi dla piśmiennictwa, nauki i polityki. Toczyła się też kiedyś w moim gabinecie żywa dyskusja nad ingrediencjami²²¹, jakimi posługują się Chiny do wyrobu papieru. Tam, dzięki gatunkowi surowca, papiernictwo od samego z początku osiągnęło doskonałość dla nas niedoścignioną. Zajmowano się wówczas wiele papierem chińskim, który przez swą lekkość i delikatność stoi o wiele wyżej od naszego, te cenne bowiem własności nie umniejszają jego mocy i mimo największej cienkości nie jest nic a nic przeźroczysty. Pewien korektor bardzo wykształcony (w Paryżu spotyka się uczonych pośród korektorów: Fourier²²² i Piotr Leroux²²³ są w tej chwili korektorami u Lachevardière'a!...); zatem hrabia de Saint-Simon²²⁴, wówczas korektor, zaszedł do nas w pełni dyskusji. Powiedział nam, iż, wedle Kempfera²²⁵ i du Halde'a²²⁶, podstawowy materiał papieru u Chińczyków stanowi *brussonatia*²²⁷, produkt czysto roślinny, jak i nasze. Inny korektor twierdził, że papier chiński fabrykuje się głównie z materii zwierzęcej, z jedwabiu, tak obfitego w Chinach. Uczyniono zakład. Ponieważ panowie Didot są drukarzami Instytutu²²⁸, poddano oczywiście spór członkom tego uczonego zgromadzenia. Pan Marcel, dawny dyrektor Drukarni Cesarskiej, ustanowiony sędzią, odesłał obu korektorów przed księdza Groziera, bibliotekarza w Arsenale. Wedle sądu księdza Groziera, obaj korektorzy przegrali zakład: papieru chińskiego nie robi się ani z jedwabiu, ani z *brussonatia*; miazga jego pochodzi z utartych na proch włókien bambusa. Ksiądz Grozier posiadał książkę chińską, dzieło zarazem monograficzne i technologiczne, gdzie znajdowały się liczne ryciny przedstawiające fabrykację papieru we wszystkich fazach, i pokazał nam łodygi bambusa wymalowane w całych pękach w kącie fabryki papieru, wspaniale narysowanej. Kiedy Lucjan powiedział mi, iż ojciec wasz, drogą jakiejś intuicji właściwej ludziom talentu, przeczuł sposób

²²⁰ *vae victis* (łac.) – biada zwyciężonym. [przypis edytorski]

²²¹ *ingredienca* – składnik. [przypis edytorski]

²²² *Fourier, Charles* (1772–1837) – francuski socjalista utopijny. [przypis edytorski]

²²³ *Leroux, Pierre Henri* (1797–1871) – francuski filozof i działacz społeczny, teoretyk socjalizmu. [przypis edytorski]

²²⁴ *Saint-Simon, Henri de* (1760–1825) – francuski pisarz i filozof, socjalista utopijny. [przypis edytorski]

²²⁵ *Kempfer, Engelbert* (1651–1716) – niemiecki podróżnik, lekarz i przyrodnik, znany z podróży do Persji, Indii i Japonii; autor prac o roślinności i historii Japonii, będących w Europie przez długi czas głównym źródłem wiedzy o tym kraju. [przypis edytorski]

²²⁶ *du Halde, Jean-Baptiste* (1674–1743) – francuski jezuita, historyk, znany z 4-tomowego opisu cesarstwa Chin (*Description géographique, historique, chronologique, politique et physique de l'empire de la Chine...*, 1735), powstałego na podstawie świadectw misjonarzy jezuickich. [przypis edytorski]

²²⁷ *Brussonatia papyrifera* (łac.), pol. *brusonecja chińska* a. *morwa papierowa* (bot.) – gatunek roślin pochodzących z Azji; najstarszy z materiałów włóknistych używanych do produkcji papieru (ok. 100 n.e. w Chinach). [przypis edytorski]

²²⁸ *Instytut* – Instytut Francuski, obejmujący pięć towarzystw naukowych: Akademię Francuską, Akademię Napisów i Literatury Pięknej, Akademię Nauk, Akademię Sztuk Pięknych i Akademię Nauk Moralnych i Politycznych. [przypis edytorski]

zastąpienia szczątków białizny za pomocą roślinnego materiału nader pospolitego, czerpanego wprost z ziemi, jak to czynią Chińczycy, posługując się włóknistymi łodygami, rozpatrzyłem wszystkie próby dokonane przez moich poprzedników i przystąpiłem wreszcie do badania kwestii. Bambus jest trziną: naturalną tedy drogą pomyślałem o trzinach naszego kraju. Cena pracy ręcznej nie odgrywa w Chinach żadnej roli, dzień pracy kosztuje tam trzy su, toteż Chińczycy mogą, po wyjęciu z formy, rozciągać swój papier, arkusz po arkuszu, między dwiema rozgrzаныmi płytami z białej porcelany, za pomocą których prasują go i dają mu ten blask, trwałość, lekkość, tę miękkość satyny, które zeń czynią pierwszy papier w świecie. Otóż trzeba zastąpić sposoby Chińczyków udziałem jakiejś maszyny. Za pomocą maszyn można rozwiązać problem taniości, jaką daje Chińczykom niska cena pracy ręcznej. Gdybyśmy zdołali wyrabiać tanio papier o własnościach takich jak papier chiński, zmniejszylibyśmy przeszło o połowę wagę i grubość książek. Wolter oprawny, który na naszych welinach waży dwieście pięćdziesiąt funtów, nie ważyłby na papierze chińskim ani pięćdziesięciu. I oto niewątpliwa zdobycz. Miejsce potrzebne w bibliotekach będzie z pewnością kwestią coraz to trudniejszą do rozwiązania w epoce, w której powszechne zmniejszenie rzeczy i ludzi dosięga wszystkiego, nawet mieszkań. W Paryżu wielkie pałace, wielkie apartamenty ulegną prędzej czy później zburzeniu; nie będzie wkrótce fortun na miarę budowli naszych ojców. Jakież wstyd dla naszej epoki fabrykować książki bez trwałości! Jeszcze dziesięć lat, a papier holenderski, to znaczy papier ze szmat płóciennych, będzie zupełnie niemożliwy. Otóż brat twój udzielił mi myśli, jaką miał wasz ojciec, aby użyć pewnych włóknistych roślin do fabrykacji papieru; widzisz tedy, iż jeżeli mi się powiedzie, macie prawo do...

W tej chwili Lucjan zbliżył się do siostry i przerwał szlachetną deklarację Dawida.

– Nie wiem – rzekł – czy wam się wydał ten wieczór ładny, ale dla mnie był on okrutny.

– Mój biedny Lucjanie, cóż się stało? – rzekła Ewa, zauważywszy wzburzenie malujące się na twarzy brata.

Podrażniony poeta opowiedział swoje męki, wylewając w przyjacielskie serca fale myśli, które go nurtowały. Ewa i Dawid słuchali Lucjana w milczeniu, ze smutkiem patrząc na ten potok boleści, ujawniający tyleż wielkości, co małostek.

– Pan de Bargeton – kończył Lucjan – jest to starzec, który niebawem pożegna się z pewnością ze światem sprzątnięty jakąś niestrawnością; wówczas zapanuję nad tą dumną kastą: zaślubię panią de Bargeton! Czytałem tego wieczora w jej oczach miłość równą mojej. Tak, ona odczuła moje rany, uśmierzyła moje cierpienia; jest równie szlachetna i wielka, jak piękna i pełna uroku! Nie, ona nie zdradzi mnie nigdy!

– Czy nie jest pora, aby mu stworzyć spokojną egzystencję? – rzekł po cichu Dawid do Ewy.

Ewa przycisnęła w milczeniu ramię Dawida, który, zrozumiałwszy jej myśl, skwapliwie opowiedział Lucjanowi plany, jakie obmyślił. Para zakochanych była tak pełna siebie samych, jak Lucjan siebie, tak iż Ewa i Dawid, w niecierpliwości zyskania aprobaty własnego szczęścia, nie spostrzegli odruchu zdumienia, jaki wymknął się ulubieńcowi pani de Bargeton, skoro dowiedział się o zamierzonym małżeństwie siostry i Dawida. Lucjan, który marzył o tym, aby znaleźć dla siostry świetną partię, gdy sam dojdzie do wysokiej pozycji, i w ten sposób stworzyć szersze podstawy dla swej ambicji, wiążąc się z jakąś potężną rodziną, z rozpaczą ujrzał w tym związku jedną przeszkodę więcej dla swoich światowych sukcesów.

„Jeżeli pani de Bargeton zgodzi się zostać panią de Rubempré, nigdy nie będzie chciała być bratową Dawida Sécharda!” To zdanie zawierało jasną i ścisłą formułę myśli, jakie szarpały sercem Lucjana. „Luiza ma słuszość! Ludzie przyszłości nigdy nie znajdują zrozumienia w rodzinie” – pomyślał z goryczą.

Gdyby Lucjan otrzymał wiadomość o tym związku kiedy indziej niż w chwili, kiedy w wyobraźni uśmiercił właśnie pana de Bargeton, byłaby z pewnością wzbudziła w nim najżywszą radość. Zastanawiając się nad swym obecnym położeniem, nad losem dziewczyny pięknej a bez majątku, byłby patrzył na to małżeństwo jak na nieoczekiwane szczęście. Ale on bujał właśnie

w jednym z tych złotych snów, w których młodzi ludzie, dosiadłszy słówka „gdyby”, przeskakują wszystkie zapory. W tej chwili widział siebie panującego nad społeczeństwem; jako prawdziwy poeta cierpiał, iż tak szybko trzeba mu się osunąć w rzeczywistość. Ewa i Dawid myśleli, iż brat milczy przygnieciony taką wspaniałomyślnością. Dla tych dwóch pięknych dusz milczące przyjęcie było świadectwem prawdziwej przyjaźni. Drukarz począł z łagodną i serdeczną wymową malować szczęście, jakie czeka wszystkich czworo. Mimo protestów Ewy, umeblował pierwsze pięterko z przepychem zakochanego; wybudował z naiwną dobrą wiarą drugie dla Lucjana oraz przerobił poddasze dla pani Chardon, względem której chciał rozwinąć wszelkie starania synowskiej troskliwości. W końcu uczynił rodzinę tak szczęśliwą i brata swego tak niezależnym, iż Lucjan, oczarowany głosem Dawida i pieśzcotami Ewy, zapomniał, w cienistej alei drogi, nad brzegiem spokojnej i lśniącej Charenty, pod gwiaździstym sklepieniem i w ciepłej atmosferze nocy, o raniącej koronie z cierni, jaką społeczeństwo wtoczyło mu na głowę. Pan de Rubempré ocenił wreszcie Dawida. Wrażliwość jego natury przeniosła go niebawem w czyste, pracowite i mieszczańskie życie, jakie wiódł był wprzód; Dawid ukazał mu je upiękzone i wolne od trosk. Zgiełk arystokratycznego świata oddalał się coraz bardziej. Wreszcie, kiedy wstąpili na bruk Houmeau, ambitny młodzieniec ucisnął rękę brata i dostroił się do pary szczęśliwych kochanków.

– Byleby tylko twój ojciec nie sprzeciwiał się małżeństwu – rzekł do Dawida.

– Wiesz dobrze, ile on troszczy się o mnie! Żyje sobie na własną rękę; ale pójdę jutro odwiedzić go w Marsac, choćby tylko po to, aby uzyskać przebudowy, które nam są potrzebne.

Dawid odprowadził brata i siostrę aż do mieszkania pani Chardon, którą poprosił o rękę Ewy z pośpiechem człowieka, który nie chce dopuścić możliwości odwłoki. Matka ujęła rękę córki, włożyła ją z radością w rękę Dawida, ośmielony zaś kochanek pocałował w czoło piękną narzeczoną, która uśmiechnęła się doń zarumieniona.

– Oto zaręczyny biednych ludzi – rzekła matka, wznosząc oczy, jakby dla uproszenia błogosławieństwa Boga. – Odważny jesteś, moje dziecko – rzekła do Dawida – jesteśmy bowiem pod znakiem nieszczęścia i lękam się, aby ono nie było zaraźliwe.

– Będziemy bogaci i szczęśliwi – rzekł poważnie Dawid. – Na początek zaprzestanie pani rzemiosła pielęgniarstwa i zamieszka wraz z córką i Lucjanem w Angoulême.

Troje młodych zaczęło na wypródkę opowiadać zdumionej matce swój śliczny projekt, zapuszczając się w jedną z owych gawędek rodzinnych, w których zgarnia się zawczasu do spichrza wszystkie zasiewy i kosztuje z góry wszystkich radości. Trzeba było Dawida przemocą wypędzić z domu; byłby pragnął, aby ten wieczór trwał wiecznie. Biła pierwsza, kiedy Lucjan odprowadzał przyszłego szwagra do bramy Palet. Zaczny pan Postel, zaniepokojony niezwykle ruchem, przycupnął ukryty za oknem; otworzył żaluzje i mówił sobie, widząc o tej porze oświetlone okienko Ewy:

– Co się tam dzieje u tych Chardonów? Mój chłopcze – rzekł, widząc wracającego Lucjana – co się tam stało u was? Może byłbym na co potrzebny?

– Nie, panie – odparł poeta. – Ale ponieważ jest pan przyjacielem rodziny, mogę powiedzieć, o co chodzi: matka oddała Dawidowi Séchardowi rękę Ewy.

Za całą odpowiedź Postel zamknął gwałtownie okno, w rozpacz, iż nie oświadczył się o pannę Chardon.

Zamiast wrócić do Angoulême, Dawid skierował się na drogę do Marsac. Nie spiesząc się, szedł przed siebie i właśnie w chwili gdy słońce wstawało, dotarł do ogródka okalającego dom. Kochanek ujrzał pod drzewem migdału głowę starego niedźwiedzia wznoszącą się ponad żywopłotem.

– Dzień dobry, ojciec – rzekł Dawid.

– Jak to, to ty, mój chłopcze! Jakimż cudem znalazłeś się na gościńcu o tej porze? Chodźże tędy – rzekł hodowca wina, pokazując synowi małą furtkę. – Całe wino zakwitło cudownie, ani jeden

szczep nie przemarzł! Będzie więcej niż dwadzieścia beczek z morgi²²⁹ tego roku; ale też ile nawozu w to weszło!

– Mój ojcie, pragnąłbym z tobą pomówić w ważnej sprawie.

– No i cóż, jakże twoje prasy? Musisz zarabiać góry złota?

– Będę zarabiał, ojcie, ale na tę chwilę nie jestem bogaty.

– Wszyscy powstają tu na mnie, że nawożę jak diabli – odparł ojciec. – Mieszczuchy, to znaczy pan margrabia, pan hrabia, pan taki i taki, utrzymują, iż obniżam tym jakość wina. Na co służy wykształcenie? Żeby człowiekowi rozum zmącić. Posłuchaj! Ci panowie zbierają siedem, niekiedy osiem beczek z morgi i sprzedają po sześćdziesiąt franków, co daje najwyżej czterysta franków z morgi w dobrym roku. Ja zbieram dwadzieścia beczek i sprzedają po trzydzieści franków, razem sześćset franków! Kto jest głupiec? Jakość! Jakość! Cóż mnie obchodzi jakość? Niech oni zachowają jakość dla siebie, panowie markizy. Dla mnie jakość to talary. Jak powiadasz?...

– Mój ojcie, żenię się, przychodzę prosić...

– Prosić? Och, nic a nic, mój chłopcze. Żeń się, owszem, ale żebym ci miał dać cośkolwiek? ... Jestem w tej chwili bez grosza. Wkłady zrujnowały mnie! Od dwóch lat wkładam i wkładam; do tego podatki, koszta wszelakiego rodzaju; rząd bierze wszystko, co najlepsze idzie w kieszeń rządu! Oto już dwa lata, jak biedni właściciele winnic nie mają nic. Ten rok przedstawia się nieźle i oto szelmy beczki już są po jedenaście franków! Pracuje się na bednarza²³⁰. Po co ci żenić się przed winobranieniem?...

– Ojcie, przychodzę prosić tylko o pozwolenie.

– Och, to... to inna rzecz. A z kimże to masz zamiar się żenić, jeżeli wolno spytać?

– Zaślubiam pannę Ewę Chardon.

– Cóż to takiego? Co to za nasienie?

– Córka nieboszczyka pana Chardona, aptekarza z Houmeau.

– Ty żenisz się z dziewczyną z Houmeau, ty, obywatel, ty, drukarz królewski w Angoulême! Oto owoce edukacji! Oddawajże tu dzieci do szkół! Ho, ho, musi być tedy bardzo bogata, mój chłopcze – rzekł stary winiarz, zbliżając się do syna z pieszczotliwym wyrazem twarzy – jeżeli żenisz się z dziewczyną z Houmeau, to musi chyba tego być wypchana złotem! Dobrze! Zapłacisz mi zaległe czynsze. Czy wiesz, chłopcze, że oto już dwa lata i kwartał jak zalegasz: razem dwa tysiące siedemset franków, które by mi w samą porę spadły na zapłacenie bednarza. Od każdego innego niż syn miałbym prawo domagać się procentów, ostatecznie bowiem, interes interesem; ale tobie daruję je. No więc cóż ona ma?

– Ma to, co miała moja matka.

Stary winiarz już miał wykrzyknąć: „Tylko dziesięć tysięcy franków!”, ale przypomniał sobie, iż odmówił był zdania rachunków synowi, i wykrzyknął:

– Nie ma nic!

– Majątek matki stanowiła jej inteligencja i uroda.

– Idźże z tym na targ, zobaczysz co ci dadzą za ten towar! Do kroćset diabłów, biedni są ci ojcowie ze swymi dziećmi! Dawidzie, kiedy ja się żeniłem, miałem za cały majątek czapkę na głowie i tych dziesięć palców; byłem biednym drapichrustem; ale ty z piękną drukarnią, którą ci *dałem*, z twoim fachem i nauką, masz prawo zaślubić obywatelkę z miasta, kobietę z jakimi trzydziestoma, czterdziestoma tysiącami franków. Zostaw twoje miłostki, a ja cię już wyswatam! Mam o milę stąd wdowę trzydziestoletnią, młynarkę, która ma sto tysięcy franków w doskonałej ziemi, to coś dla ciebie. Możesz połączyć jej majątek z gruntami w Marsac; stykają się. O, cóż za ładny kawał ziemi mielibyśmy wówczas i jakbym ja na nim gospodarował! Powiadają, że ma się wydać za Courtois,

²²⁹ *morga* – dawna miara powierzchni gruntu, nieco ponad 0,5 ha. [przypis edytorski]

²³⁰ *bednarz* – rzemieślnik wyrabiający różne naczynia z drewna, w tym np. beczki. [przypis edytorski]

swego rządcę, tożes ty więcej wart od niego! Ja bym prowadził młyn, podczas gdy ona paradowałaby sobie w Angoulême.

– Ojcie, dałem słowo...

– Dawidzie, ty nie masz pojęcia o handlu, idziesz do ruiny. Tak, jeśli się ożenisz z tą dziewczyną z Houmeau, ubezpieczę się wobec ciebie sądownie, pozwę cię o czynsze, nie przewiduję bowiem nic dobrego. O moje biedne prasy! Moje prasy! Ileż to trzeba było pieniędzy, aby was naoliwić, utrzymać was, puścić w ruch! Jedynie dobry rok urodzaju mógłby mnie pocieszyć po tym, co usłyszałem.

– Mój ojcie, zdaje mi się, że dotąd mało sprawiłem ci zgryzot...

– A jeszcze mniej płaciłeś czynszów – odparł stary.

– Przyszedłem cię prosić, oprócz zezwolenia na małżeństwo, o to, abyś mi wybudował drugie piętro i wystawił mieszkancko nad oficyną.

– Figę z makiem, nie mam ani szeląga, wiesz o tym. Zresztą, to by były pieniądze rzucone do wody, cóż by mi to bowiem przyniosło? Ha! Wstajesz o świcie, aby mnie nagabywać o budowlę zdolne zrujnować króla! Mimo że dano ci na imię Dawid, ja nie posiadam skarbów Salomona²³¹. Aleś ty oszalał! Zamieniono mi chyba moje dziecko u mamki! Ten zapowiada się solennie! – rzekł, przerywając sobie, aby pokazać Dawidowi szczep winny. – Oto dzieci, które nie zawodzą nadziei rodziców; nawieziesz je, przynoszą ci dochody. Oddałem cię do liceum, płaciłem ogromne sumy, aby z ciebie zrobić uczonego, umieściłem u Didotów: wszystkie te figle kończą się na tym, iż dajesz mi za synową dziewczynę z Houmeau bez grosza posagu! Gdybyś się nie był uczył, gdybyś był został pod moim okiem, byłbyś się prowadził wedle mej woli i ożeniłbyś się dzisiaj z młynarką stutysięczną, nie licząc młyna. Więc tak, twoja mądrość służy na to, abyś sobie myślał, że ja cię wynagrodzę za te piękne uczucia, budując ci pałace?... Powiedziałyby kto, doprawdy, że od dwustu lat w twoim domu mieszkały tylko świny i że dziewczyna z Houmeau nie może się tam przespać. Ejże! Czy to może królowa francuska?

– Zatem, ojcie, wybuduję drugie piętro własnym kosztem; niechże syn wzbogaci ojca. Mimo że to wywraca porządek świata na opak, zdarza się wszelako niekiedy.

– Jak to, chłopcze, masz pieniądze na budowanie, a nie masz na zapłacenie czynszu? Spryciarzu, ty kręcisz z ojcem!

Kwestia tak postawiona stawiała się trudna do rozwiązania, stary bowiem uszczęśliwiony był, iż może synowi nic nie dać, zachowując pozory ojcostwa. Toteż Dawid nie zdołał uzyskać od ojca nic więcej, jak tylko proste pozwolenie na małżeństwo oraz dokonanie swoim kosztem w domu ojca potrzebnych przeróbek. Stary niedźwiedź, ów model ojców starej daty, uczynił synowi tę łaskę, iż nie wymagał zaległych czynszów i nie obdzierał go z oszczędności, z jakimi nieostrożnie się zdradził. Dawid posmutniał: zrozumiał, że w razie nieszczęścia nie może liczyć na pomoc ze strony ojca.

W całym Angoulême gadano jedynie o słówku biskupa i odpowiedzi pani de Bargeton. Najmniejsze wydarzenia zostały niebawem tak wypaczone, powiększone, upiększone, iż poeta stał się bohaterem chwili. Ze sfer wyższych, gdzie huczała ta burza plotek, spadło kilka kropel i w światek mieszczański. Kiedy Lucjan przechodził przez Beaulieu, udając się do pani de Bargeton, zauważył zazdrosną baczność, z jaką przyglądało mu się wielu młodych ludzi, oraz pochwycił kilka zdań, które go wbiły w dumę.

– Oto szczęśliwy chłopak – rzekł dependent²³² adwokacki nazwiskiem Petit-Claud, bardzo brzydki kolega szkolny Lucjana, wobec którego ten przybierał miny protekcyjne.

– Nie ma gadania: ładny chłopiec, ma talent i pani de Bargeton szaleje za nim – odparł jakiś obywatelski synek, który był obecny przy lekturze.

²³¹ dano ci na imię Dawid, ja nie posiadam skarbów Salomona – Dawid oraz jego syn i następca Salomon byli najślawniejszymi biblijnymi królami Izraela; Salomon miał być niezmiernie bogaty, na jego panowanie przypada największa świetność monarchii izraelskiej. [przypis edytorski]

²³² dependent (daw.) – pomocnik adwokata lub notariusza. [przypis edytorski]

Lucjan niecierpliwie oczekiwał godziny, w której wiedział, iż zastanie Luizę samą; czuł potrzebę uzyskania zezwolenia na małżeństwo siostry. Pani de Bargeton stała się panią jego losów. Po wczorajszym wieczorze Luiza będzie może tkliwsza, a tkliwość ta może sprowadzić chwilę szczęścia. Nie omylił się; pani de Bargeton przyjęła go z emfazą uczucia, która temu nowicjuszowi w amorach wydała się wzruszającym postępem namiętności. Podała piękne złote włosy, ręce, głowę płomiennym pocałunkom poety, który przez wczorajszy wieczór tyle wycierpiał!

– Gdybyś był widział swoją twarz, kiedy czytałeś! – rzekła; wczorajszego dnia bowiem doszli do owego „ty”, do tej pieszczoty słów, wówczas gdy na kanapie Luiza białą ręką otarła krople potu, zawczasu strojące perłami czoło, na które ona kładła wieniec. – Iskry sypały się z twoich pięknych oczu! Zdawało mi się, że widzę wychodzące z twoich ust złote łańcuchy, na jakich zawisają serca u warg poetów. Przeczytasz mi całego Chéniera, to poeta kochanków. Nie będziesz już cierpiał więcej, ja nie chcę! Tak, drogi aniele, stworzę dla ciebie oazę, w której będziesz żył pełnym życiem poety, na przemian czynnym, miękkim, leniwym, pracowitym, myślącym; ale nie zapominaj nigdy, że twoje laury mnie się należą z prawa, że to będzie dla mnie wspaniałe odszkodowanie za cierpienia, jakie mnie czekają. Biedny mój drogi, ten świat nie oszczędzi mnie, tak samo jak ciebie nie oszczędził; mści się za każde szczęście, którego nie dzieli. Tak, będą mi zawsze zazdrościć, czy nie widziałeś wczoraj? Jak te muchy pijące krew prędko zbiegły się, aby ssać ranki, które zadały! Ale byłam szczęśliwa! Żyłam! Już od tak dawna nie dźwięczały struny mego serca!

Lży popłynęły po policzkach Luizy; Lucjan wziął ją za rękę i za całą odpowiedź wycisnął na niej długi pocałunek. Ta kobieta głaskała wszystkie próżności poety, tak samo jak matka, siostra, Dawid. Każdy dokoła niego pracował nad wywyższeniem urojonego piedestału, na którym się znalazł. Podtrzymywany przez cały świat, zarówno przez przyjaciół, jak przez wściekłość nieprzyjaciół, w swoich ambitnych przeświadczeniach, kroczył w atmosferze pełnej zwodnych mirażów. Młoda wyobraźnia tak łatwo staje się współniczką pochwał i myśli tego rodzaju, wszystko tak kwapi się służyć młodzieńcowi pięknemu, pełnemu przyszłości, że trzeba więcej niż jednej gorzkiej i zimnej lekcji, aby rozproszyć takie czary.

– Chcesz zatem, uroczą Luizo, być moją Beatrycze, ale Beatrycze, która pozwala się kochać?

Podniosła piękne oczy, dotąd spuszczone, i rzekła, przecząc słowom anielskim uśmiechem:

– Jeżeli zasłużysz... później! Czy nie jesteś szczęśliwy? Mieć oddane serce! Móc wszystko powiedzieć z tą pewnością, że się będzie zrozumianym, czy to nie jest szczęście?

– Tak – odparł, robiąc minę dąsającego się kochanka.

– Dzieciaku! – rzekła, przedrzeźniając go. – No, czy nie masz mi nic do powiedzenia? Wszedłeś jakby zaprzątnięty czymś, mój Lucjanie.

Lucjan zwierzył nieśmiało swej ukochanej wzajemną miłość Dawida i siostry, jak również zamierzone małżeństwo.

– Biedny Lucuś – rzekła – boi się że go wybiją, połają, jakby to on sam się żenił! Ale cóż w tym widzisz złego? – dodała, wodząc palcami po włosach Lucjana. – Co mnie obchodzi twoja rodzina, w której ty jesteś wyjątkiem? Gdyby mój ojciec zaślubił służącą, czy bardzo byś się troszczył o to? Drogie dziecko, kochankowie są sami dla siebie całą rodziną. Czy ja mam w świecie inną troskę prócz mego Lucjana? Bądź wielki, umiej zdobyć sławę, oto co nas obchodzi!

Słyszac tę egoistyczną odpowiedź, Lucjan czuł się najszczęśliwszym człowiekiem w świecie. W chwili gdy słuchał szalonych racji, za pomocą których Luiza udawadniała mu, że są sami na świecie, wszedł pan de Bargeton. Lucjan zmarszczył brwi i zdawał się zmieszany; Luiza dała mu znak i poprosiła, aby został na obiedzie, nakłaniając, aby poczytał jej Andrzeja Chéniera, dopóki nie zejda się gracze i goście wieczorni.

– Sprawi pan przyjemność nie tylko żonie – rzekł pan de Bargeton – ale i mnie także. Nic mi nie robi tyle przyjemności, co słuchać czytania po obiedzie.

Karmiony słodyczami przez pana de Bargeton, pieszczony przez Luizę, obsługiwany przez lokai z tym szacunkiem, jaki mają dla faworytów państwa, Lucjan pozostał w pałacu Bargetonów,

wzywając się we wszystkie rozkosze fortuny, do której używalności go dopuszczono. Kiedy salon napełnił się ludźmi, uczył się tak silny głupotą pana de Bargeton i miłością Luizy, że przybrał postawę zwycięzcy, w której piękna kochanka umacniała go jeszcze. Kosztował rozkoszy władzy zdobytej przez Nais, której sprawiało przyjemność z nim ją dzielić. Słowem, w ciągu tego wieczora odgrywał w całej pełni rolę bohatera małego miasteczka. Widząc tę zmianę w zachowaniu Lucjana, niektóre osoby mniemały, że, wedle staroświeckiego wyrażenia, między nim a panią de Bargeton doszło do ostateczności. Amelia, przybyła w towarzystwie pana du Châtelet, ogłaszała tę katastrofę w kącie salonu, gdzie się zgromadzili zazdrośni i zawistni.

– Nie czynicie Nais odpowiedzialną za wysoki próżności smarkacza nieposiadającego się z dumy, iż znalazł się w świecie, w którym nigdy nie spodziewał się stąpić nogą – rzekł Châtelet. – Czy nie widzicie, że ten Chardon bierze uprzejmość światowej kobiety za awanse? Nie umie jeszcze odróżnić milczenia, jakie zachowuje prawdziwa namiętność, od protekcyjnych grzeczności, jakie ściąga nań jego uroda, młodość i talent! Los kobiet byłby nazbyt ciężki, gdyby były odpowiedzialne za wszystkie pragnienia, które budzą. On jest zakochany, to pewne; ale co się tyczy Nais...

– Och, Nais! – podjęła przewrotna Amelia. – Nais jest bardzo szczęśliwa z tego uczucia. W jej wieku miłość młodego chłopca przedstawia tyle uroków! Kobieta odzyskuje wówczas młodość, staje się młodą dziewczyną, przybiera jej skrupuły, wzięcie, nie myśli o śmieszności... Ot, patrz pan! Syn aptekarza nadaje sobie tony władcy u pani de Bargeton!

– Miłość nie zna, co to stany – zanucił Adrian.

Nazajutrz nie było ani jednego domu w całym Angoulême, gdzie by nie dyskutowano stopnia poufałości, w jakiej pozostaje pan Chardon, *alias*²³³ de Rubempré, z panią de Bargeton: parę tę, zaledwie winną kilku pocałunków, świat obwiniał już o najbardziej zbrodnicze szczęście. Pani de Bargeton ponosiła ciężary swojej królewskości. Pośród różnych dziwactw społeczeństwa czyście nie zauważyli kaprysu jego sądów i szaleństwa wymagań? Są osoby, którym wszystko wolno, mogą robić rzeczy najbardziej niewłaściwe; u tych wszystko jest w porządku, ludzie na wyprzódki usprawiedliwiają wszystkie ich postęпки. Ale są inne, dla których świat rozwija niewiarygodną surowość: te powinny czynić wszystko dobrze, nigdy się nie mylić, nie błędzić, nie popełnić nawet najłżejszego głupstwa; rzeklibyście: posągi otoczone podziwem, które ściąga się z piedestału, z chwilą gdy mróz zimowy przypawił je o utratę palca lub nadkruszenie nosa; nie pozwala się im na nic ludzkiego, są obowiązane być ciągle boskie i doskonałe. Jedno spojrzenie pani de Bargeton rzucone Lucjanowi równoważyło dwanaście lat słodczy Zizyny i Frania. Uścisk dłoni między parą kochanków miał ściągnąć na nich wszystkie gromy Charenty.

Dawid przywiózł z Paryża sekretny zapasik, który przeznaczał na koszty spowodowane małżeństwem i przybudową drugiego piętra na ojcowskim domu. Powiększyć ten dom czyż nie znaczyło pracować dla siebie? Prędzej czy później musiał on spaść na niego, ojciec miał siedemdziesiąt osiem lat. Drukarz kazał tedy wznieść w formie drewnianej przybudowy mieszkanko Lucjana, aby nie przeciążać porysowanych murów starego domu. Z zapalem zabrał się do zdobienia, meblowania mieszkania na pierwszym piętrze, gdzie piękna Ewa miała spędzić życie. Był to dla dwóch przyjaciół czas wesela i szczęścia bez przymieszki. Mimo iż znużony szczupłością rozmiarów prowincjonalnego życia, Lucjan zniósł bez użalań rachuby ubóstwa i jego prywacje²³⁴. Posępna melancholia ustąpiła miejsca promiennemu wyrazowi nadziei. Widział gwiazdę błyszczącą nad swą głową; marzył o pięknej egzystencji, sadowiąc swe szczęście na grobie pana de Bargeton, który od czasu do czasu miał trawienie nieco utrudnione i tę szczęśliwą manię, aby niestrawność poobiednią uważać za chorobę, na którą najlepszym lekarstwem jest obfita wieczerza.

Około początku września Lucjan nie był już protem, był panem de Rubempré, pomieszczonym wspaniale w porównaniu do nędznego poddasza, w jakim młody Chardon zamieszkiwał w Houmeau;

²³³ *alias* (łac.) – inaczej. [przypis edytorski]

²³⁴ *prywacja* – ograniczenie, obywanie się bez czegoś. [przypis edytorski]

nie był już „człowiekiem z Houmeau”, mieszkał w górnym Angoulême i bywał cztery razy na tydzień na obiedzie u pani de Bargeton. Zyskawszy sobie łaskę biskupa, był dopuszczony i do konsystorza. Zatrudnienia jego stawiały go w rzędzie najwyżej położonych osób. Wreszcie miał kiedyś zająć miejsce między chwałami Francji. To pewne, iż przebiegając ładny salonik, uroczą sypialnię i gotownię²³⁵ pełną smaku, mógł się pocieszyć, iż zagarnia trzydzieści franków na miesiąc z ciężkiego zarobku matki i siostry; widział bowiem dzień, kiedy romans historyczny, nad którym pracował od dwóch lat, *Gwardzista Karola IX*, i tomik poezji zatytułowanych *Stokrocie* rozgłoszą jego imię w świecie literackim, przynosząc mu dosyć pieniędzy, aby się mógł wypłacić wobec matki, siostry i Dawida. Toteż czując, jak urasta, łowiąc uchem rozgłos swego imienia w przyszłości, przyjmował teraz te ofiary ze szlachetną ufnością; uśmiechał się ze swej niedoli, cieszył się ostatnimi chwilami swej nędzy. Ewa i Dawid położyli szczęście brata przed własnym. Ślub opóźnił się wskutek zwłoki, jakiej zażądali robotnicy dla wykończenia mebli, obić, malowideł przeznaczonych na pierwsze piętro, sprawy bowiem Lucjana szły przed innymi. Ktokolwiek znał Lucjana, nie dziwiłby się temu poświęceniu: był tak uroczy! Obejście miał tak pieszczotliwe! Swą niecierpliwość i pragnienia umiał objawiać z takim wdziękiem! Zawsze wygrał sprawę, zanim się jeszcze odezwał. Przez ten fatalny przywilej więcej młodych ludzi ginie, niż wypływa. Przyzwyczajeni do względów, jakie spotyka wszędzie urodziwa młodość, szczęśliwi z tego samolubnego poparcia, jakiego świat używa istocie, która mu się podoba, tak jak daje jałmużnę żebrakowi, który budzi w nim współczucie i przyprawia go o wzruszenie, wiele tych wielkich dzieci cieszy się tą łaską, zamiast z niej korzystać. Łudząc się co do znaczenia i sprężyn stosunków społecznych, spodziewają się zawsze spotkać ujmujące uśmiechy, ale dochodzą, nadzy, łysi, obdarci, bez wartości i mienia, do chwili, w której, niby stare kokietki i stare łachmany, świat porzuca ich u drzwi salonu lub na rogu ulicy. Ewa zresztą sama chciała tego opóźnienia, pragnęła w oszczędny sposób zaopatrzyć dom w rzeczy potrzebne dla gospodarstwa. Czegóż mogła odmówić para kochanków bratu, który widząc, jak siostra pracuje, mówił z akcentem płynącym z głębi serca: „Chciałbym umieć szyć!” Także poważny i bacznie obserwujący Dawid stał się współnikiem tego poświęcenia. Mimo wszystko od czasu triumfów Lucjana u pani de Bargeton uczuwał lęk przed przeobrażeniem, jakie dokonywało się w chłopcu; lękał się, iż rozwinie się w nim wzgarda dla mieszczańskiej prostoty. Pragnąc doświadczyć brata, Dawid stawiał go niekiedy w konieczności wyboru pomiędzy patriarchalnymi uciechami rodziny a rozkoszami wielkiego świata; aż widząc, iż Lucjan chętnie nieraz poświęca dla rodziny swoje upodobania i próżnostki, wykrzyknął: „Nie zepsują go nam!” Często trójka przyjaciół i pani de Chardon wyprawiali sobie wycieczki, ot, jak to na prowincji: puszczali się na przechadzkę do lasów sąsiadujących z Angoulême i ciągnących się wzdłuż Charenty; przyrządzali na trawie śniadanie z zapasów, jakie uczeń Dawida przynosił we wskazane miejsce; następnie wracali wieczór nieco znużeni, nie wydawszy ani trzech franków. W wielkich okolicznościach, kiedy puścili się na obiad w tak zwanej restauracji, wydatek dochodził do pięciu franków, które dzieliło się między Dawida a Chardonów. Dawid był nieskończenie wdzięczny Lucjanowi, iż umiał zapomnieć w tych sielskich dniach zadowoleń próżności, jakie znajdował u pani de Bargeton i bogatych obiadów wielkiego świata. Każdy chciał wówczas fetować wielkiego człowieka z Angoulême.

W tym stanie rzeczy, w chwili gdy już niemal nic nie brakło do przyszłego gospodarstwa, Dawid wybrał się do Marsac, aby uzyskać od ojca jego udział w ceremonii, w nadziei, iż starowina, rozbrojony urokiem synowej, przyczyni się do ogromnych wydatków spowodowanych urządzeniem domu. Otóż tego właśnie dnia zdarzył się jeden z owych wypadków, które w małym miasteczku zupełnie zmieniają postać rzeczy.

Lucjan i Luiza posiadali w panu Châtelet domowego szpiega, który z wytrwałością nienawiści pomieszanej z miłością i chciwością czatował na sposobność wywołania skandalu. Sykstus chciał zmusić panią de Bargeton do tak wyraźnego oświadczenia się za Lucjanem, aby stała się tym, co

²³⁵ gotownia (daw.) – pomieszczenie do ubierania się. [przypis edytorski]

nazywają „kobietą zgubioną”. Przybrał rolę skromnego powiernika pani de Bargeton; ale o ile w jej domu rozpływał się w podziwach dla Lucjana, wszędzie indziej pastwił się nad nim, ile mógł. Nieznacznie²³⁶ zdobył sobie wstęp o każdej godzinie do Nais, która pozbyła się nieufności do starego wielbiciela; ale baron zbyt wiele pokładał zaufania w kochankach, których miłość pozostawała ciągle platoniczna, ku wielkiej rozpaczycy Luizy i Lucjana. Bywają w istocie namiętności, które ruszyły z miejsca złą czy dobrą nogą, jak kto woli. Obie strony rzucają się w taktykę uczucia, mówią zamiast działać i biją się w szczerym polu zamiast podjąć oblężenie. Często zdarza się, iż sprzykrzą się samym sobie, znużywszy swoje pragnienia w próżni. W takiej grze para kochanków zostawia sobie czas na to, aby się zastanawiać, aby sądzić. Często namiętności, które wyruszyły w pole z rozwiniętymi sztandarami, dziarskie, z zapalem niepohamowanym żadną zaporą, wracają w końcu do domu bez chwały, bez trofeów, zawstyżone, rozbrownione, ogłupiałe swym próżnym hałasem. Fatalności te dadzą się niekiedy wytłumaczyć nieśmiałością młodego wieku i przewlekaniem, w jakich lubują się kobiety-nowicjuszki, tego rodzaju bowiem wzajemne oszukaństwa nie zdarzą się ani wygom wytartym w praktyce życia, ani kokietkom przyzwyczajonym do manewrów miłosnych.

Życie prowincjonalne jest zresztą osobliwie wrogie zadowoleniom miłości i sprzyja intelektualnym bojom wielkich uczuć; przeszkody, jakie wszystko bez wyjątku stawia słodkiej poufałości, tak bardzo wiążącej kochanków, rzucają gorące dusze w ostateczne krańce. Życie to oparte jest na szpiegostwie tak drobiazgowym, na tak doskonałej przejrzystości wnętrza domu, tak mało dopuszcza serdecznego zbliżenia, które daje chwile szczęścia, nie obrażając cnoty, najczystsze stosunki spotykają się z tak nedorzecznymi oskarżeniami, że wiele kobiet widzi się pod pręgierzem mimo swej niewinności. Niejedna wyrzuca sobie wówczas, iż nie zakosztowała słodczy błędu, którego dźwiga wszystkie ciężary. Społeczeństwo, które bez poważniejszego zbadania potępia lub krytykuje oczywiste fakty, jakimi kończą się długie, tajemne walki, jest w ten sposób w samym zaczątku współwinowajcą tych wykroczeń; ale większość ludzi piorunujących przeciw rzekomemu zgorszeniu, do jakiego powód dają owe bez racji spotwarzane kobiety, nie zastanowiła się nigdy nad przyczynami doprowadzającymi je do takiej publicznej rezolucji. Pani de Bargeton miała się znaleźć w tej dziwacznej sytuacji, w jakiej znalazło się wiele kobiet, które się zgubiły dopiero w następstwie niesłusznego oskarżenia.

W początkach namiętności przeszkody przerażają ludzi niedoświadczonych: te, zaś z którymi spotkała się para kochanków podobne były bardzo do więzów, jakimi Lilipuci skrepowali Guliwera²³⁷. Były to same „nic”, mnożące się w takiej ilości, iż czyniły każde poruszenie niemożliwym i unicestwiały najgwałtowniejsze pragnienia. I tak pani de Bargeton zawsze musiała być widzialna. Gdyby kazała zamknąć dla gości drzwi domu w godzinach, w których bywał Lucjan, byłoby to otwarte przyznanie: na jedno wyszłoby uciec po prostu z kochankiem. Przyjmowała go, to prawda, w buduarze, z którym był tak oswojony, iż czuł się w nim jak gdyby panem, ale drzwi były cały czas skrupulatnie otwarte. Wszystko odbywało się najcnotliwiej w świetle. Pan de Bargeton snuł się po domu jak chrząszczyk, nie przypuszczając, aby żona chciała zostać sam na sam z Lucjanem. Gdyby nie było innej zapory prócz męża, Nais mogłaby doskonale wyprawić go lub zatrudnić; ale była równocześnie zasypywana wizytami, a liczba odwiedzających rosła, w miarę jak wzrastał się pieprzyk ciekawości. Mieszkańcy prowincji są z natury przekorni, lubią przeszkadzać rodzącym się uczuciom. Służba chodziła po domu tam i sam, niewołana i nie pukając, wskutek z dawna przyjętych zwyczajów, którym kobieta nie mająca nic do ukrywania pozwoliła się zakorzeni. Zmieniać coś w wewnętrznym porządku domu czyż to nie znaczyłoby przyznać się jawnie do miłości, co do której Angoulême było jeszcze w niepewności? Pani de Bargeton nie mogła uczynić kroku poza domem, żeby miasto całe nie wiedziało, dokąd się udaje. Przechadzać się sam na sam z Lucjanem za miastem

²³⁶ *nieznacznie* – niezauważalnie, niepostrzeżenie. [przypis edytorski]

²³⁷ *więzów, jakimi Lilipuci skrepowali Guliwera* – w powieści Jonathana Swifta *Podróż Guliwera* tytułowy bohater trafia na wyspę Liliputów, którzy krepują go podczas snu setkami małych lin, grubości nitek. [przypis edytorski]

byłoby postępkim zupełnie niedwuznacznym: mniej już niebezpieczne byłoby zamknąć się z nim u siebie w domu. Gdyby Lucjan został po północy sam jeden u pani de Bargeton, gadano by o tym natychmiast nazajutrz. Tak zatem, wewnątrz, jak i zewnątrz, pani de Bargeton żyła ciągle na widowni. Te szczegóły malują całą prowincję: błędy są tam albo publiczne, albo niemożliwe.

Luiza, jak wszystkie kobiety pociągnięte namiętnością, a niemające doświadczenia, spostrzegła jedną po drugiej wszystkie trudności swego położenia; przerażały ją. Przestach jej odbijał się wówczas w tych miłosnych dyskusjach, które pochłaniają najpiękniejsze godziny sam na sam. Pani de Bargeton nie miała majątku ziemskiego, gdzie by mogła uwięzić swego kochanego poetę, jak czynią niekiedy kobiety, które pod zręcznie ukutym pozorem zagrzebują się na jakiś czas na wsi. Znużona tym życiem ciągle na widowni, doprowadzona do ostateczności tą tyranią, której jarzmo nie równoważyło się ze słodyczami, jakich kosztowała, myślała o Escarbas i zamierzała wybrać się tam do starego ojca, tak dały się jej we znaki te nędzne zapory.

Châtelet nie wierzył w tyle niewinności. Śledził godziny, w których Lucjan zjawiał się u pani de Bargeton, i wkraczał tam w kilka chwil później, zawsze w towarzystwie pana de Chandour, człowieka najbardziej niedyskretnego z całego kółka. Wchodząc, wpuszczał go przodem, spodziewając się zawsze, iż przypadek pozwoli mu trafić na jakiś drażliwy moment. Rola jego i powodzenie planu były tym trudniejsze, iż sam musiał zostać neutralny, aby móc powodować aktorami planowanego dramatu. I tak, aby uśpić Lucjana, dla którego udawał przyjaźń, oraz panią de Bargeton, niepozbowioną przenikliwości, przybrał pozory człowieka, który zaleca się do Amelii. Aby zapewnić sobie lepszą służbę szpiegowską dokoła Luizy i Lucjana, zdołał od kilku dni wszcząć z panem de Chandour kontrowersję w kwestii dwojga zakochanych. Châtelet twierdził, iż pani de Bargeton żartuje sobie z Lucjana, że jest zbyt dumna, zbyt szlachetnie urodzona, aby zniżyć się do syna aptekarza. Ta rola niedowiarka odpowiadała planowi, jaki sobie zakresił, chciał bowiem uchodzić za obrońcę pani de Bargeton. Stanisław utrzymywał, że Lucjan nie jest trzymany tak krótko. Amelia podsycala dyskusję, pragnąc dowiedzieć się prawdy. Każdy dawał swoje racje. Jak zdarza się w małych miasteczkach, często parę bliskich osób trafiało na moment rozmowy, gdy Châtelet i Stanisław motywowali do syta swoje opinie za pomocą nader bystrych argumentów. Zrozumiałe jest, iż każdy z przeciwników szukał partyzantów, zapytując pierwszego z brzegu: „A pan, jakie pańskie zdanie?” Ta kontrowersja czyniła z pani de Bargeton i Lucjana przedmiot nieustannej obserwacji.

Jednego dnia, wśród dyskusji, Châtelet zwrócił uwagę, iż ilekroć pan de Chandour i on zjawiają się u pani de Bargeton w czasie wizyty Lucjana, żaden szczegół nie zdradza jakichś podejrzanych stosunków: drzwi buduaru są otwarte, służba wchodzi, wychodzi, nic tajemniczego nie zwiastuje uroczych występków miłości etc. Stanisław, któremu nie brakło porządnej dozy głupoty, postanowił nazajutrz wejść na palcach, w którym to zamiarze przewrotna Amelia utwierdzała go mocno.

Owo „nazajutrz” był to u Lucjana dzień, w którym młodzi ludzie wyrwają sobie kilka włosów, przysięgając sami sobie nie znosić dłużej głupiego stanowiska wzdychacza. Oswoił się ze swoją pozycją. Poeta, który niegdyś tak trwożliwie ujmował krzesło w poświęcanym buduarze królowej Angoulême, przeobraził się w wymagającego kochanka. Pół roku wystarczyło, aby uwierzył, że jest równym Luizie, i oto chciał być jej panem. Wyszedł z domu, postanawiając sobie popełnić wszystkie szaleństwa, postawić życie na kartę, użyć wszystkich środków płomiennej wymowy, powiedzieć, że obłąd go się czepia, że nie zdolny jest począć jednej myśli ani napisać jednego wiersza. Istnieje u niektórych kobiet wstręt do powziętych z góry postanowień, wstręt przynoszący zaszczyt delikatności ich uczuć. Lubią ustępować porywowi, ale nie ukartowanym planom. Na ogół nikt nie chce przyjemności narzuconej. Pani de Bargeton zauważyła na czole Lucjana, w jego oczach, w fizjonomii i wzięciu ten niepokój, jaki zdradza obmyślany zamiar; umyśliła sobie sparować go, trochę przez zmysł przeciwności, ale także przez szlachetne rozumienie miłości. Jako kobieta skłonna do przesady, przesadzała sobie wartość własnej osoby. W swoich oczach pani de Bargeton

była niby królową, Beatrycze, Laurą²³⁸. Zasiadała, niby w średnich wiekach, pod baldachimem literackiego turnieju; Lucjan powinien był zasłużyć na nią po wielu zwycięstwach; trzeba mu było zaćmić „boskie dziecię”²³⁹, Lamartine’a, Waltera Scotta, Byrona. Szlachetna istota uważała swą miłość za pierwiastek twórczy: pragnienie, jakie budziła w Lucjanie, powinno było stać się dlań pobudką chwały. Ten „donkiszotyzm” kobiecy jest uczuciem, które daje miłości szacowne uświęcenie, czyni ją użyteczną, większą, chlubniejszą. W postanowieniu odgrywania roli Dulcynie²⁴⁰ w życiu Lucjana przez siedem do ośmiu lat, pani de Bargeton chciała, jak wiele kobiet na prowincji, kazać okupić swą osobę rodzajem lennictwa, okresem stałości, który by jej pozwolił wypróbować swego przyjaciela.

Kiedy Lucjan podjął walkę za pomocą owych dąsów, z których śmieją się kobiety jeszcze wolne sercem, a które osmucają jedynie kobietę kochającą, Luiza przybrała minę pełną godności i uderzyła w jedną ze swych długich tyrad, najeżonych wielkimi słowami.

– Czy to mi przyrzekałeś, Lucjanie? – rzekła w końcu. – Nie obciążaj tak słodkiej terażniejszości zgryzotą, która później zatrzyma mi życie. Nie psuj przyszłości i, powtarzam to z dumą, nie psuj terażniejszości! Czy nie posiadasz całego mego serca? Czegóż ci trzeba? Czyżby twoja miłość dała się powodować zmysłem, podczas gdy najpiękniejszym przywilejem kochanej kobiety jest nakazać im milczenie? Za kogo mnie bierzesz? Czy już nie jestem twoją Beatrycze? Jeżeli nie jestem dla ciebie czymś więcej niż kobietą, jestem mniej niż kobietą!

– Cóż innego mogłaby pani powiedzieć człowiekowi, którego byś nie kochała? – wykrzyknął Lucjan, wściekły.

– Jeżeli nie czujesz, ile jest prawdziwej miłości w moim sposobie myślenia, nigdy nie będziesz mnie godny.

– Podajesz moją miłość w wątpliwość, aby nie być zmuszoną jej odpłacić – rzekł Lucjan, rzucając się jej do nóg i płacząc.

Biedny chłopiec płakał na dobre, widząc się na tak długo osadzonym u wrót raju. Były to łzy poety, który czuje się upokorzony w swej potędze, łzy dziecka w rozpacz, iż odmawiają mu zabawki, której żąda.

– Nigdy mnie nie kochałeś! – wykrzyknął.

– Nie wierzysz w to, co mówisz – odparła mile pogłaskana tym wybuchem.

– Dowiedz zatem, że jesteś moją – rzekł Lucjan w półprzetytomny.

W tej chwili, Stanisław zjawił się niesłyszany, ujrzał Lucjana na wpół leżącego na ziemi, ze łzami w oczach i z głową opartą na kolanach Luizy. Zadowolony tym dostatecznie podejrzanym obrazem, Stanisław wykonał szybki odwrót wprost na pana Châtelet, który pozostał w progu salonu. Pani de Bargeton zerwała się żywo, ale nie dosięgła dwóch szpiegów, którzy cofnęli się szybko, jak ludzie przybyli nie w porę.

– Kto tu był? – spytała służby.

– Panowie de Chandour i du Châtelet – odparł Gentil, stary lokaj pani de Bargeton.

Wróciła do buduaru blada i drżąca.

– Jeżeli widzieli cię w tej pozie, jestem zgubiona – rzekła do Lucjana.

– Tym lepiej! – wykrzyknął poeta.

Uśmiechnęła się na ten wykrzyknik pełnego miłości egoizmu. Na prowincji podobna anegdota zyskuje na wadze przez sposób, w jaki się ją opowiada. W jednej chwili każdy wiedział, iż Lucjana zaskoczono u kolan Nais. Pan de Chandour, uszczęśliwiony ważnością, jaką mu dawała ta przygoda, poszedł najpierw opowiedzieć wielki wypadek do klubu, a potem od domu do domu. Du Châtelet skwapliwie zaznaczał wszędzie, że nic nie widział; ale wysuwając się w ten sposób

²³⁸ Laura – ukochana włoskiego poety Francesco Petrarki (1304–1374), adresatka jego sonetów. [przypis edytorski]

²³⁹ „boskie dziecię” – Wiktor Hugo. [przypis tłumacza]

²⁴⁰ Dulcinea – ukochana Don Kichota, tytułowego bohatera powieści Miguela Cervantesa. [przypis edytorski]

poza nawias, równocześnie podniecał Stanisława do opowiadania, wyciągał na coraz drażliwsze szczegóły; Stanisław zaś, czując, że ma powodzenie, dodawał za każdym powtórzeniem coś nowego. Wieczorem całe towarzystwo napłynęło do Amelii; do wieczora bowiem najbardziej przesadne wieści rozeszły się po arystokratycznym Angoulême, gdzie każdy narrator naśladował Stanisława. Wszyscy, kobiety i mężczyźni, niecierpliwi byli dowiedzieć się prawdy. Do kobiet, które zasłaniały sobie twarz, wykrzykując o skandalu i zepsuciu, należały przede wszystkim Amelia, Zefiryna, Fifina, Lolota, wszystkie mniej lub więcej obciążone niedozwolonymi szczęśliwościami. Drażliwy temat obrabiano na wszystkie tony.

– I cóż – mówiła jedna – ta biedna Nais, czy wiecie? Co do mnie, nie wierzę; ma za sobą całe życie bez skazy; jest o wiele za dumna, aby być czym innym niż protektorką pana Chardona. Ale jeżeli tak jest, żal mi jej z całego serca.

– Tym bardziej godna jest współczucia, że ściąga na siebie straszliwą śmieszność; ostatecznie mogłaby być matką pana Lulu, jak go nazwał Jakub. Ten pocina ma co najwyżej dwadzieścia dwa lata, a Nais, mówiąc między nami, dobrze sięga czterdziestki.

– Co do mnie – rzekł Châtelet – uważam, że właśnie położenie, w jakim znajdował się pan de Rubempré, dowodzi niewinności Nais. Człowiek nie pada na kolana, aby prosić o to, co już miał.

– To zależy! – rzekł Franio filuternym tonem, który ściągnął nań karcące spojrzenie Zefiryny.

– Ale powiedzże pan wreszcie, jak to było – pytali wszyscy Stanisława, tłocząc się w poufnym kółku w salonu.

Stanisław wypracował z tego wydarzenia małą powiastkę pełną domyslników i podkreślał je gestami i pozami obciążającymi rzecz całą w wysokim stopniu.

– To nie do uwierzenia! – powtarzano.

– W południe? – mówiła jedna z pań.

– Nais byłaby ostatnią kobietą, którą bym podejrzewała.

– Co ona teraz robi?

Nastąpiły komentarze, przypuszczenia bez końca...! Du Châtelet bronił pani de Bargeton; ale bronił tak niezręcznie, że podsycił jeszcze ogień komerażów²⁴¹ zamiast go ugasić. Lili, zrozpaczona upadkiem najpiękniejszego anioła angulemskiego Olimpu, poszła, cała zapłakana, obnieść nowinę po konsystorzu. Kiedy miasto było już dostatecznie poruszone, szczęśliwy du Châtelet udał się do pani de Bargeton, gdzie zastał, niestety! tylko jeden stolik wista; poprosił dyplomatycznie Nais o chwilę rozmowy w buduarze. Usiedli na małej kanapce.

– Wie pani zapewne – rzekł Châtelet przyciszonym głosem – czym zajmuje się całe Angoulême?

– Nie – odparła.

– Zatem – rzekł – zanedbuję pan przyjaciele, aby panią pozostawiać w nieświadomości. Obowiązkiem moim jest dać pani możność uśmierzenia potwarzy wymyślonych z pewnością przez Amelię, która jest na tyle zuchwała, aby się uważać za twoją rywalkę. Zaszedłem dziś rano odwiedzić panią z tą małpą Stanisławem, który szedł przede mną o kilka kroków, kiedy, doszedłszy tutaj – rzekł Châtelet, wskazując na drzwi buduaru – oznajmił, iż *widział* panią z panem de Rubempré w sytuacji, która nie pozwoliła mu wejść; wpadł na mnie, cały przejęty, pociągając mnie z sobą i nie dając czasu na opamiętanie się; byliśmy już w Beaulieu, kiedy mi wyjawiał przyczynę swego odwrotu. Gdybym ją znał, nie byłbym ruszył się z salonu, aby oświecić tę sprawę na pani korzyść; ale wrócić do domu, raz wyszedłszy, to by nie dowodziło niczego. Teraz, czy Stanisław widział fałszywie, czy też miał słuszość, *trzeba, aby się omylił*. Droga Nais, nie zostawiaj twego życia, honoru, przyszłości na igraszkę w rękach głupca; natychmiast trzeba go zmusić do milczenia. Znasz pani moje położenie tutaj? Mimo iż potrzebuję po trosze wszystkich, jestem pani zupełnie oddany. Rozrządzaj życiem, które do ciebie należy. Jakkolwiek odtrąciłaś moje marzenia, serce moje zawsze pozostanie twoim

²⁴¹ komeraż (daw.) – złośliwa plotka. [przypis edytorski]

i w każdej sposobności potrafię ci dowieść, jak bardzo cię kocham. Tak, będę czuwał nad tobą niby wierny sługa, bez nadziei nagrody, jedynie dla przyjemności, jaką znajduję w tym, aby ci służyć, nawet bez twojej wiedzy. Dziś rano oświadczyłem wszędzie, że byłem w drzwiach salonu i nie widziałem nic. Jeżeli cię spytają, kto panią powiadomił o plotkach obiegających o tobie, powołaj się na mnie. Byłoby dla mnie zaszczytem być twoim jawnym obrońcą; ale otwarcie mówiąc, pan de Bargeton jest jedynym człowiekiem, który może zażądać rachunku od Stanisława... Gdyby nawet ten mały Rubempré popełnił jakie szaleństwo, honor kobiety nie może być na łasce pierwszego postrzelca, który upadnie jej do nóg. Oto, co powiedziałem.

Nais podziękowała Châteletowi skinieniem głowy i popadła w zamyślenie. Czuła się znużona aż do wstępu życia prowincji. Za pierwszym słowem pana du Châtelet myśl jej spoczęła na Paryżu. Milczenie pani de Bargeton postawiło jej przemyślnego przyjaciela w kłopotliwe położenie.

– Rozrządzaj mną pani – rzekł – powtarzam.

– Dziękuję – odparła.

– Co pani zamierza uczynić?

– Zobaczę.

Długie milczenie.

– Czy tak bardzo pani kochasz tego małego Rubempré?

Na ustach Nais zaigrał dumny uśmiech; skrzyżowała ramiona, spoglądając na firanki buduaru. Châtelet wyszedł, nie zdoławszy odcyfrować serca tej wyniosłej kobiety. Kiedy Lucjan i czterej wierni starcy, którzy przybyli na swoją partię, nie dając się wzruszyć problematycznym plotkom, pożegnali się, pani de Bargeton zatrzymała męża, który właśnie wybierał się na spoczynek, otwierając usta, aby życzyć żonie dobrej nocy.

– Chodź tutaj, mój drogi, mam z tobą do pomówienia – rzekła z odcieniem uroczystości w głosie.

Pan de Bargeton udał się za żoną do buduaru.

– Posłuchaj – rzekła – być może, iż źle uczyniłam, wkładając w moją opiekuńczą protekcję wobec pana de Rubempré zapal równie źle zrozumiany przez głupich ludzi tego miasteczka, jak przez niego samego. Dziś rano Lucjan rzucił mi się do nóg, składając oświadczenie miłosne. Stanisław wszedł w chwili, gdy właśnie podnosiłam z kolan nieboraka. Depcząc obowiązki, jakie we wszelakich okolicznościach delikatność nakazuje szlachcicowi wobec kobiety, rozpowiada, iż przydybał mnie w dwuznacznym położeniu z tym chłopcem, którego potraktowałam w tej chwili tak, jak na to zasługiwał. Gdyby ten młody postrzelaniec znał potwarze, których jego szaleństwo stało się powodem, znam go, poszedłby spoliczkować Stanisława i zmusiłby go do pojedynku. Czyn ten byłby jak gdyby publicznym wyznaniem jego miłości. Nie potrzebuję ci mówić, że żona twoja jest czysta; ale zrozumiesz, iż jest w tym coś ubliżającego dla ciebie i dla mnie, aby pan de Rubempré był moim obrońcą. Idź w tej chwili do Stanisława i zażądaj od niego poważnie rachunku z obrażających plotek, jakie o mnie rozszerza; pamiętaj, iż nie powinienes przyjąć zadośćuczynienia, o ile nie odwoła swoich słów w obecności licznych i poważnych świadków. Zdobędziesz w ten sposób poważanie wszystkich uczciwych ludzi: zachowasz się jak człowiek honoru, człowiek dzielny, i będziesz miał prawo do mego szacunku. Wyprawię konnego posłańca do Escarbas, ojciec musi być twoim świadkiem; mimo swoich lat, wiem, że byłby zdolny zdeptać nogami tego pajaca, który kała reputację urodzonej Nègrepelisse. Przysługuje ci wybór broni; wybierz pistolety, strzelasz świetnie.

– Idę – rzekł pan de Bargeton, biorąc laskę i kapelusz.

– Dziękuję ci – rzekła małżonka, wzruszona – takich mężczyzn lubię. Jesteś prawdziwy szlachcic.

Podawała mu do pocałunku czoło, które starzec ucałował, wzruszony i dumny. Ta kobieta, mająca rodzaj macierzyńskiego uczucia dla swego dziecka, nie mogła powstrzymać łzy, słysząc trzask wjazdowej bramy zamykającej się za nim.

„Jak on mnie kocha! – pomyślała. – Biedaczysko przywiązany jest do życia, a jednak poświęciłby je dla mnie bez żalu”.

Pan de Bargeton nie troszczył się o to, że nazajutrz przyjdzie mu stanąć na placu i popatrzeć zimno w skierowaną ku niemu lufę pistoletu; nie, kłopotał się w tej chwili tylko o jedno i drżał na tę myśl, idąc do pana de Chandour.

„Co ja mu powiem? – pomyślał. – Nais powinna mi była dać notatkę”.

I łamał sobie głowę, aby sformułować jakieś parę zdań, które by nie były śmieszne.

Ale ludzie, którzy żyją, jak to miało miejsce z panem de Bargeton, w milczeniu nałożonym ograniczonością umysłu i wąskością horyzontów, posiadają w wielkich okolicznościach życia zupełnie naturalną uroczyść. Ponieważ mówią mało, tym samym mało wymyka się im głupstw; następnie, ponieważ długo myślą nad tym, co mają powiedzieć, nadzwyczajna nieufność do samych siebie każe im tak gruntownie wystudiować swoją orację, iż wysławiają się doskonale, fenomenem podobnym do owego, który rozwiązał język oślicy Balaama²⁴². Toteż pan de Bargeton wywiązał się z zadania jak człowiek zupełnie niepospolity. Usprawiedliwił opinię tych, którzy go uważali za filozofa ze szkoły Pitagorasa²⁴³. Wszedł do Stanisława około jedenastej i zastał liczne towarzystwo. Przywitał się w milczeniu z Amelią i uczestował każdego swym głupim uśmiechem, który w danych okolicznościach wydał się głęboko ironiczny. Zapanowała wielka cisza, jak w naturze przy zbliżaniu się burzy. Châtelet, który powrócił, spoglądał kolejno w sposób bardzo znaczący na pana de Bargeton i Stanisława, do którego obrażony mąż przystąpił bardzo dwornie.

Châtelet zrozumiał znaczenie odwiedzin przypadających na godzinę, o której starzec zwykle już spoczywał: widocznie Nais poruszała tym wątłym ramieniem, że zaś pozycja jego wobec Amelii dawała mu prawo mieszania się do spraw domu, wstał, wziął pana de Bargeton na stronę i rzekł:

– Chce pan mówić ze Stanisławem?

– Tak – rzekł starowina, szczęśliwy, iż znalazł pośrednika, który być może zabierze głos za niego.

– Idź pan tedy do sypialnego pokoju Amelii – odparł dyrektor podatków, uszczęśliwiony z tego pojedynku, który mógł uczynić panią de Bargeton wdową, rozłączając ją zarazem z Lucjanem, przyczyną tej zwady.

– Stanisławie – rzekł Châtelet do pana de Chandour – Bargeton przybył z pewnością żądać wyjaśnień w sprawie tego, co mówiłeś o Nais. Idź do pokoju żony i zachowajcie się obaj jak przystało szlachcicom. Nie rób hałasu, okazuj niewzruszoną grzeczność, słowem, rozwiń cały chłód brytyjskiej godności.

W jednej chwili Stanisław i Châtelet znaleźli się naprzeciw Bargetona.

– Panie – rzekł obrażony mąż – pan twierdzisz, iż zastałeś panią de Bargeton w dwuznacznej sytuacji z panem de Rubempré?

– Z panem Chardonem – odparł ironicznie Stanisław, który nie uważał pana de Bargeton za groźnego człowieka.

– Niech i tak będzie – odparł mąż. – Otóż, jeżeli pan nie odwołasz tego w obecności towarzystwa, które jest w tej chwili w twoim domu, proszę pana, abyś postarał się o świadka. Mój teść, pan de Nègrepelisse, zgłosi się do pana o godzinie czwartej rano. Poczyńmy obaj dyspozycje, sprawa bowiem może się załatwić tylko w sposób przeze mnie wskazany. Jako strona obrażona wybieram pistolety.

²⁴² Balaam (bibl.) – prorok, któremu król Moabu nakazał, by przeklął Izraelitów, gdyż stanowili zagrożenie dla jego ziemi. Balaam w celu spełnienia misji wyruszył na oślicy. Trzykrotnie drogę zastępował mu anioł, widziany tylko przez oślicę, która wówczas przystawała, a Balaam bił ją kijem. Za trzecim razem „Bóg otworzył usta oślicy”, która przemówiła ludzkim głosem, skarżąc się na bicie. Wówczas dopiero prorokowi ukazał się anioł i przekazał wolę Boga (Lb 22–23). [przypis edytorski]

²⁴³ Pitagoras z Samos (ok. 572–500 p.n.e.) – gr. matematyk i filozof.; według popularnej w starożytności legendy uczniowie jego szkoły zaczęli edukację od długiego okresu obowiązkowego milczenia. [przypis edytorski]

Przez całą drogę pan de Bargeton przetrwał to przemówienie, najdłuższe, jakie wygłosił w życiu, tak iż wypowiedział je bez uniesienia, w sposób najprostszy w świecie. Stanisław zbladł i rzekł sobie w duchu: „Cóż ja ostatecznie widziałem?”

Ale między wstydem odwołania własnych słów wobec całego miasta, w obecności tego niemowy, który zdawał się nie znać, co to żarty, a strachem, ohydny strachem, jaki chwycił go palącymi rękami za gardło, wybrał niebezpieczeństwo bardziej oddalone.

– Dobrze. Do jutra – rzekł do pana de Bargeton, z myślą, iż może rzeczy się jakoś ułożyć.

Trzej mężczyźni wrócili do salonu, gdzie każdy śledził wyraz ich twarzy. Châtelet uśmiechał się, pan de Bargeton był zupełnie taki jak u siebie w domu, natomiast Stanisław był blady. Na ten widok parę kobiet odgadło przedmiot rozmowy. Słowa: „biją się” zaczęły krążyć z ust do ust. Połowa zebrania pomyślała, iż Stanisław zawinił, bladeść jego i zmieszanie świadczyły o kłamstwie; druga połowa podziwiała zachowanie pana de Bargeton. Châtelet starał się być poważny i tajemniczy. Postawszy przez kilka chwil, przyglądając się fizjonomiom, pan de Bargeton wysunął się.

– Czy masz pistolety? – rzekł Châtelet do ucha Stanisławowi, który zadrżał.

Amelia zrozumiała wszystko; zrobiło jej się słabo, kobiety odniosły ją do sypialni. Powstał straszliwy zgiełk, wszyscy mówili naraz. Mężczyźni zostali w salonie i oświadczyli jednogłośnie, iż pan de Bargeton jest w swoim prawie.

– Czy bylibyście myśleli, że ta fujara zdolna jest zachować się w ten sposób? – rzekł pan de Saintot.

– Ależ – rzekł nielitościwy Jakub – toż on za młodu był jednym z najtęższych graczy w pojedynku. Ojciec często mi opowiadał o sprawkach Bargetona.

– Ba! Postawcie ich o dwadzieścia kroków i o ile weźmiecie kawaleryjskie pistolety, nic sobie nie robią – rzekł Franio do Châteleta.

Skoro wszyscy się rozeszli, Châtelet dodał otuchy Stanisławowi i jego żonie, upewniając, że wszystko pójdzie dobrze i że w pojedynku między człowiekiem sześćdziesięcio- a trzydziestosześcioletnim ten ostatni na wszelką przewagę.

Nazajutrz rano Lucjan śniadał razem z Dawidem, który wrócił z Marsac od ojca, kiedy pani Chardon weszła cała poruszona.

– No cóż, Lucjanie, czy znasz nowinę, o której mówią wszyscy, nawet na targu. Pan de Bargeton zabił niemal pana de Chandour dziś rano o piątej. Zdaje się, pan de Chandour opowiadał wczoraj, iż przychwycił cię z panią de Bargeton.

– To fałsz! Pani de Bargeton jest niewinna! – wykrzyknął Lucjan.

– Wieśniak, od którego słyszałam szczegóły, widział wszystko, jadąc wózkiem. Pan de Nègrepelisse przyjechał o trzeciej rano, aby służyć za świadka panu de Bargeton; powiedział panu de Chandour, że gdyby zięciowi zdarzyło się nieszczęście, on podejmuje się go pomścić. Oficer z pułku kawalerii pożyczył pistoletów, które pan de Nègrepelisse wypróbował na kilka zawodów²⁴⁴. Pan du Châtelet chciał się sprzeciwić przestrzeliwaniu pistoletów, ale oficer, wzięty za arbitra, powiedział, że o ile nie chce się robić ze sprawy dzieciństwa, trzeba upewnić się, że broń jest w porządku. Świadkowie ustawili przeciwników w odległości dwudziestu pięciu kroków. Pan de Bargeton, który zachowywał się, jak gdyby wyjechał na przechadzkę, strzelił pierwszy i wpakował panu de Chandour kulę w szyję, tak iż ten padł, nie mogąc nawet wystrzelić. Chirurg szpitalny oświadczył przed chwilą, że pan de Chandour będzie miał szyję skrzywioną na całe życie. Przyszedł ci opowiedzieć rezultat pojedynku, abyś nie szedł do pani de Bargeton ani nie pokazywał się w Angoulême, ktoś bowiem z przyjaciół pana de Chandour mógłby cię zaczepić.

W tej chwili wszedł Gentil, służący pani de Bargeton, wprowadzony przez ucznia z drukarni, i oddał Lucjanowi bilecik Luizy:

²⁴⁴ *zawód* (daw.) – tu: sposób. [przypis edytorski]

Wiadomo ci zapewne, drogi przyjacielu, o wyniku pojedynku między panem de Chandour a moim mężem. Nie przyjmujemy dziś nikogo. Bądź rozsądny, nie pokazuj się, proszę Cię o to w imię przywiązania, jakie masz dla mnie. Czy nie uważasz, że najlepszym zużyciem tego smutnego dnia będzie przyjść porozmawiać z Twoją Beatrycze, której życie uległo wskutek tego wypadku zupełnej przemianie i która ma ci tysiąc rzeczy do opowiedzenia?

– Na szczęście – rzekł Dawid – ślub mój naznaczony jest na pojutrze; będziesz miał pozór, aby mniej często pokazywać się u pani de Bargeton.

– Drogi Dawidzie – odparł Lucjan – Luiza prosi mnie, abym ją odwiedził dziś jeszcze; sądzę, że trzeba być posłusznym, będzie wiedziała lepiej od nas, jak powinienem się zachować w obecnych okolicznościach.

– Wszystko zatem gotowe? – spytała pani Chardon.

– Pójdźcie zobaczyć – wykrzyknął Dawid, szczęśliwy, iż może pokazać przeobrażenie, jakiego doznało mieszkanko na pierwszym piętrze, gdzie wszystko było świeże i nowe.

Oddychał tam ten luby duch panujący w młodych małżeństwach, gdzie kwiat pomarańczowy i welon oblubienicy wieńczą zarazem i życie wewnętrzne, gdzie wiosna miłości odbija się w każdym sprzęcie, gdzie wszystko jest białe, czyste i kwitnące.

– Ewa będzie tu jak księżniczka – rzekła matka – ale ty musiałeś wydać za wiele pieniędzy, porobiłeś szaleństwa!

Dawid uśmiechnął się w milczeniu; pani Chardon dotknęła palcem samego wnętrza tajemnej rany, która sprawiała straszny ból biednemu kochankowi. W wykonaniu okazało się, iż obliczenia tak się rozrosły, że niepodobieństwem było dokonać przybudówki nad oficyną. Teściowa zatem długi czas jeszcze nie mogła mieć mieszkania, w jakie pragnął ją wprowadzić. Szlachetne dusze doświadczają najwyższego bólu, gdy im przychodzi chybić tego rodzaju przyrzeczeniom, które stanowią poniekąd małe próżnostki uczucia. Dawid ukrywał starannie swoje kłopoty, aby oszczędzać serce Lucjana, który mógłby czuć się przygnieciony poświęceniami, jakie uczyniono dla niego.

– Ewa wraz z przyjaciółkami też dzielnie pracowały – rzekła pani Chardon. – Wyprawka, bielizna stołowa, wszystko gotowe. Te dziewczęta tak ją kochają, że zupełnie bez jej wiedzy pokryły materace białą szarszą z różowymi wypustkami. Ślicznie wygląda! Aż zbiera ochota do pójścia za mąż!

Matka i córka zużyły wszystkie oszczędności, aby zaopatrzyć dom Dawida w rzeczy, o których nie myślą nigdy młodzi ludzie. Widząc, ile on rozwijał zbytku – była bowiem mowa i o serwisie z porcelany zamówionym w Limoges – starały się zachować harmonię między rzeczami, które one wносиły, a tymi, które kupował Dawid. Ta mała walka uczucia i hojności musiała doprowadzić do tego, iż młoda para znalazła się w trudnościach finansowych od samego początku małżeństwa, pośród wszystkich objawów mieszczańskiego dobrobytu, mogącego uchodzić za zbytek w zacofanym miasteczku, jakim było wówczas Angoulême. W chwili gdy Lucjan ujrzał, iż matka i Dawid przechodzą do sypialni obitej w białe i niebieskie prążki, wymknął się do pani de Bargeton. Zastał Nais przy śniadaniu z mężem, który czując wzmożony przypływ apetytu po rannej przejażdżce, zajadał bez najmniejszej troski o to, co się zdarzyło. Stary domator wiejski, pan de Nègrepelisse, figura na wskroś imponująca, zabytek dawnego rycerstwa francuskiego, siedział obok córki. Kiedy Gentil oznajmił pana de Rubempré, starzec z białą głową obrzucił Lucjana badawczym spojrzeniem ojca, który ciekaw jest zdać sobie sprawę z człowieka wyróżnionego przez córkę. Nadzwyczajna uroda Lucjana uderzyła go tak żywo, iż nie mógł się powstrzymać od aprobującego spojrzenia; ale zdawał się widzieć w stosunku córki raczej miłość, kaprys niżeli trwałe uczucie. Skoro śniadanie miało się ku końcowi, Luiza wstała, zostawiając ojca i pana de Bargeton oraz dając znak Lucjanowi, aby się udał za nią.

– Mój przyjacielu – rzekła głosem smutnym i radosnym zarazem – jadę do Paryża, ojciec zaś zabiera pana de Bargeton do Escarbas, gdzie zostanie przez czas mej nieobecności. Pani d’Espard, z domu Blamont-Chauvry, z którą jesteśmy spokrewnieni przez d’Espardów, starszą linię rodziny Nègrepelisse, jest w tej chwili bardzo wpływowa, i sama przez się, i przez krewnych. Jeżeli raczy przyznać się do nas, będę trzymała się jej towarzystwa: mogłaby wpływem swoim uzyskać jakieś miejsce dla pana de Bargeton. Wskutek mych starań mógłby dwór życzyć go sobie jako posła z Charenty, co by dopomogło do jego nominacji tutaj. Poselstwo mogłoby później dopomóc mi w moich krokach w Paryżu. To ty, drogie dziecko, natchnąłeś mnie myślą o odmianie egzystencji. Dzisiejszy pojedynek zmusza mnie do zamknięcia domu na jakiś czas, znajdą się bowiem ludzie, którzy będą trzymać stronę Chandourów. W położeniu, w jakim się znajdujemy, w małym miasteczku, takie zniknięcie zawsze jest potrzebne, aby pozwolić usnąć nienawiściom. Ale albo powiedzie mi się i nie ujrzę już Angoulême, albo nie powiedzie mi się, wówczas chcę czekać w Paryżu momentu, kiedy będę mogła spędzać lato w Escarbas, a zimę w Paryżu. To jedyny tryb życia dla kobiety mego stanowiska i zbyt późno zdecydowałam się nań. Dzień jeden wystarczy na wszystkie przygotowania, wyjadę jutro w nocy, a ty będziesz mi towarzyszył, nieprawdaż? Pojedziesz naprzód. Pomiędzy Mansle a Ruifec wezmę cię do powozu i niebawem staniemy w Paryżu. Tam, drogi mój, jest życie dla ludzi wyższych. Można się czuć dobrze jedynie wśród równych sobie, wszędzie indziej jest tylko męka. Zresztą Paryż, stolica intelektualnego świata, jest naturalną widownią twoich sukcesów; przebądź co rychlej przestrzeń, jaka cię od nich dzieli. Nie pozwól myślom twoim pleśnieć na prowincji, spoufal się szybko z wielkimi ludźmi, którzy będą kiedyś wyrazem XIX wieku. Zbliź się do dworu i władzy. Godności ani zaszczyty nie przyjdą szukać talentu, który kwasi się w małym miasteczku. Wymień mi zresztą, jakieś wielkie dzieła dokonane na prowincji? Popatrz, przeciwnie, na szczytnego i biednego Jana Jakuba²⁴⁵, jak go nieprzeparcie pociąga to słońce moralne, które tworzy chwałę, rozżarzając umysły tarcie rywalizacji. Czyż nie powinienes się spieszyć zająć miejsce w plejadzie, jaka skupia się w każdej epoce? Nie masz wyobrażenia, jak bardzo pożyteczne jest dla młodego talentu dostać się na widownię dzięki stosunkom wysokiego towarzystwa. Wprowadzę cię do pani d’Espard: nikomu nie jest łatwo dostać się do jej salonu, gdzie znajdziesz wszystkie wielkie osobistości, ministrów, ambasadorów, mówców izby, parów co najwplywowszych, ludzi bogatych lub sławnych. Trzeba by być bardzo niezręcznym, aby nie obudzić ich zainteresowania, kiedy się jest pięknym, młodym i pełnym geniuszu. Wielkie talenty nie znają małostek, użyczą ci swego poparcia. Skoro świat ujrzy cię na wyżynie, dzieła twoje nabędą niezmierniej ceny. Dla artystów wielki problem do rozwiązania to być na widoku. Znajdzie się tam tedy dla ciebie tysiąc sposobności fortuny, synekury²⁴⁶, pensja ze szkatuły króla. Burbonowie²⁴⁷ tak lubią popierać nauki i sztukę! Toteż bądź równocześnie poetą religijnym i rojalistycznym. To nie tylko cię dobrze postawi, ale stworzy ci los. Czy może opozycja, czy liberalizm daje stanowiska, nagrody i stwarza fortunę pisarzy? Zatem obierz od razu dobrą drogę i kroc tam, gdzie idą ludzie geniuszu. Znasz mój sekret, zachowaj najgłębsze milczenie i gotuj się spieszyć za mną. Nie chcesz? – dodała, zdziwiona milczącą postawą kochanka.

Lucjan, oszołomiony tym pospiesznym rzutem oka na Paryż, słysząc te kuszące słowa, miał uczucie, iż dotąd żył tylko jedną połową mózgu; zdawało mu się, iż druga połowa odsłania się w tej chwili, tak dalece rozszerzył się horyzont jego pojęć. Ujrzał samego siebie w Angoulême, niby żabę pod kamieniem w głębi bajora. Paryż i jego przepychy, Paryż który odbija się we wszystkich prowincjonalnych wyobraźniach niby Eldorado²⁴⁸, ukazał mu się w złotolitej szacie,

²⁴⁵ *Jana Jakuba* – chodzi o Jana Jakuba Rousseau (1712–1778), genewskiego pisarza i filozofa tworzącego w jęz. fr., wybitnego przedstawiciela oświecenia. [przypis edytorski]

²⁴⁶ *synekura* (z łac. *sine cura*: bez troski, bez starania) – dobrze płatne stanowisko niewymagające żadnej pracy; często w odniesieniu do stanowisk dworskich i kościelnych. [przypis edytorski]

²⁴⁷ *Burbonowie* – dynastia królów francuskich (w latach 1589–1830, z przerwą spowodowaną Wielką Rewolucją Francuską), panująca też w Hiszpanii oraz w królestwach włoskich. [przypis edytorski]

²⁴⁸ *Eldorado* – kraj złota, legendarna kraina w Ameryce, w której istnienie wierzone w XVI w. [przypis edytorski]

z głową opasaną królewskimi klejnotami, z ramionami otwartymi dla talentów. Ludzie znakomici mieli go przygarnąć braterskim uściskiem. Tam wszystko uśmiecha się geniuszowi. Tam nie ma ani zazdrosnych szlachetków strzelających zatrutymi słówkami, aby upokorzyć pisarza, ani też tępej obojętności dla poezji. Stamtąd tryskają dzieła poetów; tam płaci się je i stawia na świeczniku. Przeczytawszy pierwsze stronicie *Gwardzisty Karola IX*, księgarze otworzą kasy i rzekną: „Ile pan żąda?”. Rozumiał zresztą, iż po podróży, w której skojarzą ich same okoliczności, pani de Bargeton będzie zupełnie jego, że będą żyć z sobą.

Na te słowa: „Czy nie chcesz?” odpowiedział łzą, ujął kibić Luizy, przycisnął ją do serca i pocętkował jej szyję namiętными pocałunkami. Następnie zatrzymał się uderzony nagłym przypomnieniem i wykrzyknął:

– Mój Boże, pojutrze ślub siostry!

Był to ostatni krzyk szlachetnego i czystego dziecka. Owe tak potężne więzy, jakie wiążą młodych ludzi do rodziny, do pierwszego przyjaciela, do wszystkich pierwocin uczuć, miały doznać strasznego ciosu siekiery.

– Więc cóż – wykrzyknęła dumna Nègrepelisse – i cóż ma wspólnego ślub siostry ze sprawami naszej miłości? Czy tak zależy ci na tym, aby być koryfeuszem²⁴⁹ hulających mieszczan i robotników, iż nie możesz wyrzec się dla mnie tych szlachetnych rozkoszy? Piękne poświęcenie! – rzekła ze wzgardą. – Wysłałam dziś rano męża, aby się bił za pana. Odejdź, opuść mnie! Omyliłam się na panu.

Wyczerpana, osunęła się na kanapę. Lucjan pobiegł ku niej, przeklinając w duchu rodzinę, Dawida i siostrę.

– Tak wierzyłam w ciebie – rzekła. – Pan de Cante-Croix miał matkę, którą ubóstwiał, ale aby uzyskać list, w którym mu powiem: „Jestem zadowolona!”, zginął w ogniu bitwy. A ty, kiedy chodzi o to, aby mi towarzyszyć, nie umiesz się wyrzec kolacji weselnej!

Lucjan chciał się zabić, rozpacz jego była tak prawdziwa, tak głęboka, iż Luiza przebaczyła, ale dając uczuć Lucjanowi, iż trzeba mu będzie okupić tę winę.

– Idź więc – rzekła wreszcie – bądź dyskretny i czekaj jutro wieczór, o północy, o sto kroków za stacją w Mansle.

Lucjanowi ziemia zdała się maleńką pod nogami, wrócił do Dawida ścigany nadzieją niby Orestes²⁵⁰ przez furie, przewidywał bowiem tysiąc trudności, które streszczały się w tym strasznym słowie: „A pieniądze?”. Przenikliwość Dawida przerażała go do tego stopnia, iż zamknął się w swoim ładnym gabinecie, aby się ocucić z oszołomienia, w jakie wtrąciła go nowa pozycja. Trzeba było tedy opuścić to mieszkanko urządzone z takim kosztem, obrócić w nicość tyle poświęceń! Lucjan pomyślał, że matka mogłaby tu zamieszkać, Dawid oszczędziłby sobie w ten sposób kosztownej budowy, jaką zamierzył podjąć w głębi dziedzinka. Wyjazd jego był tylko z korzyścią dla rodziny. Lucjan znalazł tysiąc rozstrzygających racji dla swej ucieczki, nie ma bowiem nic równie jezuickiego²⁵¹ jak pragnienie. Natychmiast pobiegł do Houmeau, do siostry, aby jej oznajmić swoje nowe losy i narodzić się wspólnie. Przechodząc koło sklepu Postela, pomyślał, że gdyby nie było innego sposobu, pożyczylby u następcy ojca sumę potrzebną na rok pobytu Paryżu.

– Jeżeli będę żył obok Luizy, jeden talar dziennie będzie dla mnie majątkiem, a to czyni dopiero tysiąc franków na rok. A za pół roku będę przecież bogaty!

Ewa i matka wysłuchały, pod pieczęcią ścisłej tajemnicy, zwierzeń Lucjana. Obie płakały, słuchając ambitnego chłopaka; kiedy zaś pytał o przyczynę zmartwienia, wyznały mu, że wszystko, co

²⁴⁹ *koryfeusz* – przewodnik chóru w teatrze starogreckim; tu: osoba wybitna, wyróżniająca się. [przypis edytorski]

²⁵⁰ *Orestes* (mit. gr.) – królewicz mykeński, syn Agamemnona i Klitajmestry, który pomścił swojego ojca, zabijając jego morderców: własną matkę i jej kochanka, a następnie był ścigany przez Erynie (tj. rzym. Furie), boginie zemsty, za przelanie krwi członka rodziny. [przypis edytorski]

²⁵¹ *jezuicki* – właściwy jezuitom, taki jak u nich; *jezuici*: męski zakon katolicki, istniejący, aby bronić Kościoła katolickiego przed reformacją; jezuitom przypisywano zakłamanie, przewrotność i bezwzględność, stosowanie zasady, że cel uświęca środki. [przypis edytorski]

posiadały, pochłoneła bielizna stołowa i gospodarska, wyprawka Ewy i mnóstwo nowych nabytków, o których Dawid nie pomyślał. Lucjan zwierzył się z myślą o pożyczce; jakoż²⁵² pani Chardon podjęła się iść prosić Postela o tysiąc franków na roczny termin.

— Ale, Lucjanie – rzekła Ewa ze ściśniętym sercem – więc ty nie będziesz na moim weselu? Och! Wróć, zaczekam kilka dni! Przecież ona pozwoli ci wrócić tu za dwa tygodnie, skoro raz ją odwiedzisz! Daruje nam jakiś tydzień, nam, które wychowywałyśmy cię dla niej! Nasz związek rozpocząłby się pod złą wróżbą, gdyby ciebie miało brakować... Ale czy ty dosyć będziesz miał tysiąca franków? – rzekła, przerywając sobie. – Mimo że w twoim fraku cudownie ci jest do twarzy, masz tylko jeden! Masz tylko dwie cienkie koszule, innych sześć jest z grubego płótna. Masz tylko trzy batystowe krawatki, reszta ze zwykłego muślinu; chustki też nie są dość ładne. Czy znajdziesz w Paryżu siostrę, która by ci wyprała bieliznę w ciągu dnia, jeśli będzie potrzeba? Musisz mieć więcej, koniecznie. Masz tylko jedną parę nowych nankinowych spodni, zeszłoroczne trochę zanadto są obcisłe, trzeba będzie sprzątać w Paryżu, a tam są inne ceny niż w Angoulême. Masz tylko dwie możliwe białe kamizelki, reszta już naprawiana. Wiesz, ja ci radzę, weź dwa tysiące franków.

W tej chwili Dawid, wchodząc, usłyszał, zdaje się, ostatnie słowa, popatrzał bowiem na brata i siostrę w milczeniu.

– Nie ukrywajcie mi nic – rzekł.

– A więc – wykrzyknęła Ewa – jedzie z nią!

– Postel – rzekła pani Chardon, wchodząc i nie widząc Dawida – godzi się pożyczyć tysiąc franków, ale tylko na pół roku, i żąda obligu²⁵³ podpisanego przez ciebie i poręczonego przez szwagra, mówi bowiem, że ty nie przedstawiasz żadnej gwarancji.

Matka odwróciła się, ujrzała zięcia, i wszyscy czworo trwali w głębokim milczeniu. Rodzina Chardon czuła, jak dalece nadużyła Dawida. Wszyscy byli zawstydzeni. Łza zakręciła się w oku drukarza.

– Nie będziesz zatem na naszym ślubie – rzekł – nie zostaniesz z nami? A ja roztrwoniłem wszystko, co miałem! Ach, Lucjanie, kiedyś oto przynosił Ewie te biedne klejnociki jako dary ślubne, nie wiedziałem – rzekł, ocierając oczy i wyjmując puzderko z kieszeni – iż przyjdzie mi żałować, że je kupilem.

Położył kilka safianowych pudełek na stole, przed teściową.

– Dlaczego tak wciąż myślisz o mnie? – rzekła Ewa z anielskim uśmiechem, który łagodził te słowa.

– Droga mamó – rzekł drukarz – idź powiedzieć panu Postel, że godzę się dać podpis, widzę bowiem z twojej twarzy, Lucjanie, że masz stanowczy zamiar jechać.

Lucjan pochylił miękko i smutnie głowę, mówiąc po chwili:

– Nie sądźcie mnie źle, moje anioły ukochane.

Objął Ewę i Dawida, uścisnął ich, przyciągnął do siebie, dodając:

– Czekajcie rezultatów, a przekonacie się, jak was kocham. Dawidzie, na co zdałaby się nasza gówność myślenia, gdyby nie pozwoliła nam wyzwolić się od małych ceremonii, w jakich prawo zamyka uczucia? Mimo oddalenia czyż dusza moja nie będzie tutaj? Czyż myśl nas nie zjednoczy? Czyż nie mam przed sobą losu do spełnienia? Czy księgarze przyjdą tu szukać mego *Gwardzisty Karola Dziewiątego* i *Stokroci*? Trochę wcześniej, trochę później, czyż nie trzeba by mi ostatecznie zrobić tego, co robię dzisiaj? Czy mogę kiedy napotkać okoliczności bardziej sprzyjające? Czy cały mój los nie jest w tym, aby na wstępie do Paryża dostać się do salonu margrabiny d'Espard?

– Ma słuszość – rzekła Ewa. – Ty sam, czy nie mówiłeś mi, że powinien rychło udać się do Paryża?

²⁵² *jakoż* (przestarz.) – spójnik akcentujący, że coś, o czym mowa wcześniej, jest prawdziwe, zaszło lub spełniło się; i rzeczywiście, i w samej rzeczy. [przypis edytorski]

²⁵³ *oblig* (daw.) – zobowiązanie, zwłaszcza na piśmie. [przypis edytorski]

Dawid wziął Ewę za rękę, zaprowadził ją do ciasnej alkowy²⁵⁴, w której sypiała od siedmiu lat, i rzekł jej do ucha:

– Potrzeba mu dwóch tysięcy franków, wszak tak mówiłaś, najdroższa? Postel daje tylko tysiąc.

Ewa objęła narzeczonego zrozpaczonym spojrzeniem, w którym malowała się cała jej boleść.

– Słuchaj, Ewo ubóstwiana, źle rozpoczniemy życie. Tak, wydatki moje pochłoneły wszystko, co miałem. Zostaje mi jedynie dwa tysiące franków, a połowa tego niezbędna jest, aby utrzymać w ruchu drukarnię. Dać tysiąc franków twemu bratu to znaczy oddać chleb, narazić nasz spokój. Gdybym był sam, wiem, co bym uczynił; ale jest nas dwoje. Rozstrzygnij.

Ewa, oszołomiona, rzuciła się w ramiona ukochanego, ucałowała go czule i szepnęła mu do ucha, cała we łzach:

– Rób, jak gdybyś był sam; będę pracować, aby odzyskać tę sumę!

Mimo najgorętszego pocałunku, jaki narzeczeni kiedykolwiek wymienili, Dawid opuścił Ewę przybitą i poszedł do Lucjana.

– Nie martw się – rzekł – będziesz miał swoje dwa tysiące.

– Idźcie do Postela – rzekła pani Chardon – bo macie obaj podpisać papier.

Kiedy dwaj przyjaciele wrócili, zastali Ewę i matkę modlącą się na kolanach do Boga. Mimo iż wiedziały, ile nadziei miał urzeczywistnić zwycięski powrót, czuły w tej chwili wszystko, co straciły w tym pożegnaniu; przyszłe szczęście zdawało się im zbyt drogo okupione rozłąką, która miała złamać ich życie i wtrącić je w tysiąc obaw co do losów Lucjana.

– Gdybyś kiedykolwiek zapomniał tę scenę – rzekł Dawid Lucjanowi do ucha – byłbyś ostatnim z ludzi.

Drukarz uznał widocznie za potrzebne te poważne słowa; wpływ pani de Bargeton przerażał go nie mniej jak zgubna wrażliwość charakteru Lucjana, która mogła go popchnąć zarówno na złą, jak na dobrą drogę. W parę chwil Ewa przysposobiła zawiniątko Lucjana. Ten Ferdynand Cortez²⁵⁵ literatury niewiele zabierał z sobą. Zatrzymał na sobie najlepszy surdut, najlepszą kamizelkę i jedną z dwu cienkich koszul. Cała bielizna, jego sławny strój wieczorowy, przybory i manuskrypty tworzyły tak szczupły pakiecik, że aby go ukryć oczom pani de Bargeton, Dawid zaproponował, iż wyśle go dyliżansem pod adresem swego korespondenta, handlarza papieru, zalecając, aby go przechował do dyspozycji Lucjana.

Mimo ostrożności przedsięwziętych przez panią de Bargeton dla ukrycia wyjazdu, Châtelet dowiedział się o jej planach. Chciał wiedzieć, czy odbędzie podróż sama, czy w towarzystwie Lucjana; wysłał tedy swego lokaja do Ruffec z poleceniem śledzenia wszystkich powozów zmieniających konie na stacji pocztowej.

„Jeżeli uwiezie swego poetę – pomyślał – mam ją!”

Lucjan wyjechał nazajutrz o świcie w towarzystwie Dawida, który wystarał się o kabriolet²⁵⁶ i konia, oznajmiając, iż jedzie do ojca w interesie. To małe kłamstewko miało w danych okolicznościach pozory prawdopodobieństwa. Dwaj przyjaciele wybrali się do Marsac, gdzie spędzili część dnia u starego niedźwiedzia; następnie wieczorem udali się za Mansle, aby tam oczekiwać pani de Bargeton, która przyjechała nad ranem. Widząc starą, sześćdziesięcioletnią karoce, którą tyle razy oglądał stojącą w remizie, Lucjan doświadczył jednego z najżywszych wzruszeń w życiu; rzucił się w ramiona Dawida, który rzekł:

– Daj Boże, aby to było dla twego dobra!

Drukarz wsiadł z powrotem w lichy wózeczek i zniknął ze ściśniętym sercem, miał bowiem straszne przeczucia co do losów Lucjana w Paryżu.

²⁵⁴ *alkowa* – mały pokoik bez okien, przylegający do większego pokoju, przeznaczony na sypialnię. [przypis edytorski]

²⁵⁵ *Cortez, Ferdynand*, właśc. *Hernán Cortés* (ok. 1485–1547) – hiszpański konkwistador, zdobywca Meksyku; swoją samowolną akcją zbrojną przeciwko imperium Azteków rozpoczął na czele zaledwie kilkuset żołnierzy. [przypis edytorski]

²⁵⁶ *kabriolet* (daw.) – lekki jednokonny dwukołowy powóz ze składaną budą. [przypis edytorski]

Wielki człowiek z prowincji w Paryżu

Od tłumacza

Komedia ludzka Balzaca, w której powieść niniejsza stanowi ważne ogniwo – niemal punkt centralny – posiada, niezależnie od swoich artystycznych wartości, pierwszorzędne znaczenie historyczno-obyczajowe. Wszystkie bez wyjątku siły składające nowoczesne społeczeństwo znajdują w niej swój wyraz, a ujęcie ich staje się tym ciekawsze przez to, iż pisarz miał sposobność śledzić je i odmalować w samych zaczątkach, w momencie kształtowania. W epoce objętej *Komedią ludzką* (lata 1815–1848) warsztat społeczny wyłania się stopniowo w swej nowożytnej, niemal współczesnej nam strukturze, a nie jest jeszcze tak skomplikowany technicznie, aby zmuszać pisarza do rozdrabniania się na utrudniające syntezę szczegóły. Taką siłą rodzącą się dopiero, a przeznaczoną w przyszłości do potężnej roli była *prasa*.

Omawiając na innym miejscu²⁵⁷ *salon* XVIII w., zaznaczyłem nikłość funkcji, jakie pełniła wówczas prasa skrzepowana tysiącnymi względami cenzury; miejsce prasy zastępowały ulotne pamflety, broszury obiegające bezimiennie, często wychodzące spod pióra największych pisarzy (Wolter, Diderot), dalej korespondencja prywatna i wspomniane już salony paryskie, będące wówczas niemal instytucją. Dziennikarz zawodowy – żelźwie nazwany *folliculaire*²⁵⁸ – otoczony dość powszechną wzdumą, znajdował się poza nawiasem społeczeństwa. Zrozumiałe jest, iż pod żelazną ręką Napoleona prasa, mimo iż wzmożona w sobie, nie mogła oddychać pełną piersią; dopiero Restauracja²⁵⁹, dająca początek konstytucyjnym i parlamentarnym rządów pod berłem obłąskawionych już Burbonów, stworzyła również potęgę tego przyszłego „mocarstwa”.

Stosunki jednak panujące w królestwie prasy były dość osobliwe. Nie mogąc, jakby niewątpliwie tego pragnął, prasy zdusić, dwór starał się ją kneblować i trzymać w zależności ograniczaniem przywileju na dziennik; zbyteczne dodawać, iż przywilej taki uzyskiwali najczęściej nie ludzie etycznie stojący najwyżej, ale najbardziej sprytni i nieprzebierający w środkach. Ta ograniczona ilość organów publicznych, w których skupiała się opinia i interesy całego wielkiego kraju, wytworzyła kastę kondotierów²⁶⁰ pióra toczących z sobą zajadłe walki, ale równocześnie zdolnych w razie potrzeby porozumieć się z sobą dla wspólnej korzyści. Nie od razu zresztą i dziennikarze zorientowali się w swojej rosnącej z każdym dniem potędze. Ta zgraja utalentowanych głodomorów, mających nieraz w ręku losy olbrzymich przedsięwzięć politycznych i finansowych, nie od razu posiadała technikę wybijania dla siebie samych monety z własnego wpływu. Dziennikarze, przeważnie młodzi chłopcy (w gorączkowym tym zawodzie ludzie spalają się szybko), więcej dbali o wyzyskiwanie swej „wszechmocy” za kulisami bulwarowego teatryku niż za kulisami giełdy i wielkiego przemysłu; z czasem dopiero, w miarę jak posuwająca się demokratyzacja coraz większą rolę przyznawała tzw. opinii publicznej, i dziennikarstwo przeszło na właściwy sobie i szerszy teren działania.

Te wszystkie światy grawitujące około dziennika i potrzebujące go, te najrozmaitsze możliwe, wpływowe i wykwintne osobistości, ubiegające się o względy dziennikarzy i „nastrajające” ich za pomocą uczt i festynów, tworzą w połączeniu z cygańskim temperamentem wykołajeńców literatury ów tak mistrzowsko odmalowany obraz fantastycznego życia, w którym najohydniejsza nędza ociera

²⁵⁷ Omawiając na innym miejscu *salon* XVIII w. – we wstępie do *Listów panny de Lespinasse*. [przypis edytorski]

²⁵⁸ *folliculaire* (fr.) – pismak. [przypis edytorski]

²⁵⁹ *Restauracja* – okres w historii Francji wyznaczony datami 1814–1830, od powrotu na tron dynastii Burbonów po upadku Napoleona I do rewolucji lipcowej. [przypis edytorski]

²⁶⁰ *kondotier* – najemny żołnierz. [przypis edytorski]

się o przepychy rafinowanego zbytku. Dlatego też w tej powieści, nie opuszczając ściśle realnego gruntu, mógł Balzac przedstawić kilka miesięcy życia młodego Lucjana niby cudowną feerię, w której zaklęty pierścień lub jakaś lampa Aladyna otwiera mu na chwilę wrota paryskich sezamów. Równocześnie wydana po polsku powieść Balzaca pt. *Muza z zaścianka* stanowi jakby dopełnienie obrazu i ukazuje nam to życie w chwili, gdy go nie złoci już swymi promieniami błogosławiona beztroska młodości.

Balzac nie lubił i nie szanował prasy, i, nawzajem, nie cieszył się jej względami. W jednym ze swych wysoce romantycznych opowiadań pt. *Historia trzynastu* wymarzył pisarz związek trzynastu niepospolitych, a bezwzględnie sobie w razie potrzeby oddanych jednostek i rośł, jak olbrzymią potęgą byłaby taka asocjacja. Życie przekonało go rychło, że instytucja taka istnieje, tylko składa się nie z trzynastu wybitnych, ale z trzydziestu, trzystu czy trzech tysięcy *miernych* jednostek, które bez żadnych regulaminów i porozumień instynktownie a solidarnie współdziałają z sobą. Otóż do tej asocjacji Balzac nigdy nie umiał się nagiąć; za sztywny miał kark do takich kompromisów; przerzynać się przez życie literackie Paryża sam, li²⁶¹ tylko siłą talentu i pracy. Nie iżby nie chciał iść po łatwiejszej drodze sukcesu; chciał zapewne, jak tego dowodzą różne, z dziecięcą naiwnością podejmowane próby, ale *nie mógł*: imperatyw talentu był zanadto kategoriyczny. Cichy pracownik d'Artheza, przeciwstawiony zgrai szarlatanów, półtalentów i spekulantów literackich, oto człowiek, jakim Balzac rad przedstawia się własnym oczom. Tylko własnym zresztą, dla nas bowiem bujna, rabelaisowska indywidualność Balzaca bezwarunkowo nie mieści się w tym arcyszlachetnym *prymusie* literatury.

Sąd o ówczesnej prasie wypadł zapewne za czarno – sama postać Teofila Gautiera starczyłaby za odpowiedź bezwzględny oszczercom tego rzemiosła – ale tak w opisie uczt u Floryny i Koralii, jak w posiedzeniu redakcji małego dzienniczka rozsiane są rysy, które, w jednym zdaniu nieraz, genialnie streszczają istotę pewnego typu dziennikarstwa. Dzisiaj brukowe dzienniki paryskie, rozchodzące się w milionach egzemplarzy, posiadają agendy równające się co do rozmiarów i zakresu nieraz agendom jakiego ministerium i niewiele mają już wspólnego z tymi sympatycznie myszką trącącymi stosunkami, gdzie redaktor wpływowego pisma „przechwala się”, że ma dwa tysiące abonentów, i gdzie poważną rubrykę jego dochodów stanowi handel „egzemplarzami recenzyjnymi” książek i gratisowymi biletami do teatru. Dużo natomiast podobieństwa odnalazłoby się, z zachowaniem wszelkiej proporcji, między tym obrazem a naszymi stosunkami, jeżeli nie dzisiejszej (wydawcy naszych „Kurierków” z politowaniem patrzyliby dzisiaj na mikroskopijne dla nich operacje ówczesnych paryskich Finotów!), to wczorajszej doby. Nie wskazując nikogo palcem, znalazłbym w Polsce z łatwością model – i niejeden – dla takiego np. Stefana Lousteau, którego „wiek męski, wiek kłęski” maluje nam *Muza z zaścianka*.

Cóż to za kapitalna żywa figura ów Stefan Lousteau! Współczesna fama²⁶² wskazywała głośniego felietonistę Juliusza Janina²⁶³ jako prototyp tej postaci; parę ustępów w korespondencji Balzaca każe raczej dopatrywać się pod nią Juliusza Sandeau, współnika doli George Sand²⁶⁴, czyli Aurory Dudevant, w czasie pierwszych jej lat paryskich. Ale przede wszystkim to jest typ: to dziennikarstwo ujęte ze swej niskiej, małej, niemoralnej strony, z zachowaniem całej gibkości i błyskotliwości intelektu, tak uwodzicielsko działających na młodego Lucjana.

Każda zresztą z figur tej galerii ma swoją bardzo odrębną fizjonomię²⁶⁵. Zapuszczając się głębiej w dzieło Balzaca, będzie miał czytelnik niejednokrotnie sposobność spotkać się z nimi i ściślej jeszcze wyodrębnić je od tła. Tak na przykład *Córka Ewy* będzie monografią duchową

²⁶¹ *li* – partykuła użyta tu w funkcji wzmacniającej wymowę zdania; znaczenie: tylko, wyłącznie. [przypis edytorski]

²⁶² *fama* – pogłoska; rozgłos. [przypis edytorski]

²⁶³ *Janin, Jules Gabriel* (1804–1874) – francuski pisarz i krytyk literacki. [przypis edytorski]

²⁶⁴ *George Sand* – właśc. *Aurore Dudevant* (1804–1876), fr. pisarka epoki romantyzmu, autorka powieści feministycznych i społ.-obycz., przyjaciółka wybitnych twórców kultury. [przypis edytorski]

²⁶⁵ *fizjonomia* (daw.) – twarz. [przypis edytorski]

Natana, tego fałszywego wielkiego człowieka, którego tu widzimy w pierwszych blaskach zwodniczej sławy; tam też i gdzie indziej zresztą odnajdziemy jedną z najsympatyczniejszych figur literackiego świata, Blondeta, do którego Balzac, mimo jego sceptycznej bierności i nihilizmu duchowego, ma widoczną słabość i którego na wpół cygańską karierę wieńczy w końcu wspaniałomyślnie świetnym małżeństwem z hrabiną de Montcornet. W innej znowu powieści zapoznamy się bliżej z panną des Touches, wzorowaną w wielu rysach na postaci George Sand, oraz z Klaudiuszem Vignonem, nieskazitelnym kapłanem krytyki, do którego za model posłużył Gustaw Planche, ów nieszczęśliwie a wytrwale George Sand oddany wielbiciel.

Osobliwej zaprawy dodają obrazowi dziennikarskiego światka figury starych napoleończyków, zamieszane między tych nowoczesnych kondotierów idei. Paradny ten konkubinat cyganerii wojskowej, szukającej naturalnego schronienia wśród cyganerii literackiej, z którą wszystko ją dzieli oprócz skłonności do kieliszka, aktorek i łatwego życia, zaznaczony jest już mimochodem w *Kawalerskim gospodarstwie*; odnajdujemy też tutaj znajomą nam figurę kapitana Giroudeau, pogłębianą rysami wzgardliwego i filozoficznego poddania się duchowi epoki, dającej w rękę fantastyczną potęgę tym „kramikom myśli”, dla których rozpędzenia „wystarczyłoby cesarzowi kaprała na czele kilku ludzi”. A komizmowi tej symbiozy nie ustępuje z pewnością ta, którą powaby kulis stwarzają pomiędzy lekkomyślnymi żonglerami paradoksu a co najgęstsza śmietana osiadłego paryskiego mieszczaństwa.

Wśród utworów Balzaca powieść ta należy do najcelniejszych. Mistrzowska analiza psychologiczna reakcji, jaką w parze prowincjonalnych kochanków powoduje przeniesienie na teatr Paryża; iskrząca werwa w przedstawieniu krótkiej wędrowki Lucjana przez świat dziennikarski, rozsypane rysy gryzącej a trafnej satyry, wreszcie tragiczny patos zakończenia tworzą z powieści tej dzieło przelewające się od bogactwa treści. Faktura powieści Balzaca przedstawia zazwyczaj proces powolnego rozpalania się pod kotłem olbrzymiej maszyny; tutaj – co rzadko się u niego zdarza – wchodzimy *in medias res*²⁶⁶ dzięki temu, iż powieść ta posiada ścisły związek z opowiadaniem pt. *Dwaj poeci*. Trzecia część, *Cierpienia wynalazcy*, zamyka tę trylogię²⁶⁷, objętą w wielu wydaniach Balzaca wspólnym tytułem *Stracone złudzenia*, przy czym niniejsza część posiada podtytuł: *Wielki człowiek z prowincji w Paryżu*. Dla zorientowania się w całości *Komedii ludzkiej* powieść ta jest bardzo pomocna; cały ów świat, który tutaj naznacza sobie schadzkę, kręcąc się bliżej lub dalej około dziennika lub teatru, to uprzywilejowane typy Balzaca, które niemal wszystkie zjawiają się i w innych jego powieściach. Każdy z nich powtarzać się będzie w różnych epokach życia, różnych planach i przekrojach, wciąż pogłębiając uczucie zdumienia nad tą jedyną w swoim rodzaju nowoczesną epopeją.

Boy

Kraków, w marcu 1919

²⁶⁶ *in medias res* (łac.) – w środek rzeczy (zwykle określenie sposobu opowiadania historii, w którym rezygnuje się z długiego przedstawiania wydarzeń poprzedzających akcję). [przypis edytorski]

²⁶⁷ *zamyka tę trylogię* – niezupełnie, gdyż dalsze losy bohatera opisuje powieść *Blaski i nędze życia kurtyzany*. [przypis edytorski]

Wielki człowiek z prowincji w Paryżu

Ani Lucjan, ani pani de Bargeton, ani Gentil, ani pokojowa Albertyna nie wspominali nigdy o wydarzeniach tej podróży; ale można mniemać, iż ustawiczna obecność służby zepsuła ją kochankowi, który spodziewał się pełnych rozkoszy wykradzenia. Lucjan, który podróżował pocztą pierwszy raz, zdumiewał się, widząc, że droga z Angoulême do Paryża pochłonęła niemal tyle, ile on przeznaczał na życie przez cały rok. Jak ludzie, którzy łączą wdzięk dzieciństwa z siłą talentu, popełniał ten błąd, iż na widok rzeczy tak dla siebie nowych wyrażał naiwne zdziwienie. Mężczyzna powinien dobrze poznać kobietę, nim odśloni przed nią z całą prostotą swoje wzruszenia i myśli. Tkliwa i szlachetna kochanka uśmiecha się z tych dzieciństw²⁶⁸ i rozumie je; ale jeśli jest istotą bodaj trochę ambitną, nie przebaczy kochankowi, iż okazał się dziecinny, próżny i mały. Często kobiety wkładają w swój kult tyle przesady, iż chcą wciąż znajdować bóstwo w swoim fetyszu; tylko te, które kochają mężczyznę dla niego bardziej jeszcze niż dla siebie, ubóstwiają jego małostki na równi z jego wielkością. Lucjan nie wiedział jeszcze, że u pani de Bargeton miłość narodziła się z dumy. Popełnił tę omyłkę, że nie umiał zrozumieć pewnych uśmieszków Luizy w ciągu tej podróży, kiedy, zamiast panować nad sobą, dawał folgę pustotom młodego szczura, który wydobył się z jamy.

Podróżni stanęli o świcie w hotelu Gaillard-Bois przy ulicy de l'Echelle. Oboje byli tak zmęczeni, że Luiza przede wszystkim chciała się położyć, poleciwszy Lucjanowi wziąć pokój o piętro wyżej. Lucjan spał do czwartej po południu. Pani de Bargeton kazała go obudzić na obiad. Dowiedziawszy się, która godzina, ubrał się spieszenie i zastał Luizę w jednym z owych ohydnych pokoiów stanowiących hańbę Paryża, gdzie mimo tylu uroszczeń elegancji nie ma jeszcze ani jednego hotelu, w którym majętny podróżny mógłby odnaleźć dom. Lucjan, mimo iż jeszcze niezupełnie rozbudzony, nie poznał swej Luizy w tym pokoju zimnym, bez słońca, o splewiałych firankach, gdzie lichy zaciągnięta posadzka świeciła ubóstwem, gdzie meble były wytarte, w złym smaku, stare lub przygodnie kupione. Rzeczywiście istnieją osoby, które zmieniają swój wygląd i swoją wartość, skoro je oddzielić od ludzi, rzeczy, miejsca, które im służyły za ramę. Fizjonomie²⁶⁹ posiadają właściwą sobie atmosferę, tak jak światłocien flamandzkich obrazów potrzebny jest do życia tworom geniusza malarza. Mieszkańcy prowincji należą prawie wszyscy do tego typu. Przy tym pani de Bargeton zdawała mu się sztywniejsza, bardziej zadumana, niżby wypadało w chwili, gdy zaczynało się szczęście bez przeszkód. Lucjan nie mógł wynurzyć swoich żalów: Gentil i Albertyna kręcili się po pokoju. Obiad nie miał już owego charakteru obfitości i przedniej dobroci, jakie cechują prowincję. Ściśle odmierzone dania pochodziły z sąsiedniej restauracji: chudo przybrane, trąciły skąpo obliczoną porcją. Paryż nie jest ładny w tych małostkach, na które skazuje ludzi o miernych środkach. Lucjan czekał końca obiadu, aby pomówić swobodniej z Luizą, której odmiany nie umiał sobie wytłumaczyć. Nie mylił się. Ważne wydarzenie – refleksje bowiem są wydarzeniami życia duchowego – zaszło, gdy on spał.

Około drugiej po południu Sykstus du Châtelet zjawił się w hotelu, kazał obudzić Albertynę, oświadczył, iż pragnie mówić z panią, i wrócił, zostawiwszy pani de Bargeton czas do ogarnięcia się trochę. Anais, której ciekawość podrażniła ta osobliwa wizyta pana du Châtelet (wierzyła w swoje najściślejsze incognito), przyjęła barona około trzeciej.

– Pędziłem za panią, narażając się na nosa od moich władz – rzekł, składając ukłon – przewidywałem bowiem to, co się stało. Ale choćbym ja miał stracić miejsce, przynajmniej pani nie będzie stracona.

– Co pan ma na myśli? – wykrzyknęła pani de Bargeton.

²⁶⁸ *dzieciństwo* (daw.) – dziś: dziecinada; postępowanie dziecinne, właściwe dzieciom, a nie dojrzałym ludziom. [przypis edytorski]

²⁶⁹ *fizjonomia* (daw.) – twarz. [przypis edytorski]

– Widzę, że pani kocha Lucjana – ciągnął z tkliwą rezygnacją – bo trzeba kochać, aby się nie zastanawiać nad niczym, aby zapomnieć o wszystkich konwenansach: i to pani, która znasz je tak dobrze! Czy myślisz, droga, ubóstwiana Nais, że przyjmą cię u pani d’Espard albo w jakimkolwiek salonie w Paryżu, z chwilą gdy będzie wiadomo, że po prostu uciekłaś z Angoulême z młodym chłopcem, zwłaszcza po pojedynku pana de Bargeton z panem de Chandour? Pobyt męża pani w Escarbas trąci separacją! W podobnych okolicznościach ludzie honoru najpierw biją się za swą żonę, a potem zwracają jej wolność. Kochaj pana de Rubempré, opiekuj się nim, rób, co ci się podoba, ale nie mieszkaćcie razem! Gdyby kto wiedział, że odbyliście podróż w jednym powozie, byłabyś wyklęta w tym świecie, w którym chcesz szukać oparcia. Zresztą, Nais, nie rób takich ofiar dla młodego chłopca, którego jeszcze nie porównałaś z nikim, którego nie poddałaś żadnej próbie i który może tu zapomnieć o tobie dla pierwszej paryżanki, skoro mu się wyda lepszą dźwignią dla jego ambicji. Nie chcę szkodzić człowiekowi, którego pani kocha, ale pozwolisz mi, abym wyżej stawiał twoje dobro. Powiem ci tedy²⁷⁰: „Przyjrzyj mu się! Poznaj wprzód całą doniosłość swego kroku”. Jeśli znajdziesz wszystkie drzwi zamknięte, jeśli żadna kobieta nie zechce cię przyjąć, nie czuj przynajmniej żalu za tyle ofiar, przekonana, że ten, dla którego je uczyniłaś, będzie ich zawsze godny i zrozumie je. Pani d’Espard jest tym surowsza i tym bardziej uważająca, ile że sama żyje w separacji z mężem, mimo iż świat nie zdołał przeniknąć przyczyn ich niezgody; ale rodziny Navarreins, Blamont-Chauvry, Lenoncourt, wszyscy jej krewni opowiedzieli się za nią, kobiety najdrażliwsze na punkcie cnoty bywają u niej i przyjmują ją, tak iż margrabia d’Espard ponosi w oczach świata całą winę. Od pierwszej wizyty u niej uznasz słuszość mych ostrzeżeń. Mogę to pani przepowiedzieć, ja, który znam Paryż: przestąpiwszy próg margrabiny, będzie pani w rozpacz na myśl, iż mogłaby się dowiedzieć, że mieszkasz w hotelu Gaillard-Bois z synem aptekarza, mimo iż przemianowanym na pana de Rubempré. Znajdziesz tu rywalki trochę chytrzejsze i bardziej podstępne niż Amelia: postarają się skwapliwie o wiadomości, kto pani jesteś, gdzie jesteś, skąd przybywasz i co robisz. Liczyła pani, jak widzę, na incognito; ale należysz do osób, dla których incognito nie istnieje. Czy nie spotkasz tu Angoulême na każdym kroku? To posłowie z departamentu Charenty, którzy przybywają na otwarcie Izby; to generał, który spędza urlop w Paryżu. Wystarczy jednego mieszkańca Angoulême, który cię tu zobaczy, aby twoje życie określiło się w szczególny sposób: staniesz się już tylko kochanką Lucjana. Jeśli mnie pani będzie potrzebowała w jakiej bądź sprawie, mieszkam u generalnego poborcy, ulica du Faubourg-Saint-Honoré, dwa kroki od pani d’Espard. Znam na tyle marszałkową de Carigliano, panią de Sérisy i prezydenta ministrów, aby panią przedstawić w tych domach; ale spotka pani tyle osób u pani d’Espard, że nie będziesz mnie potrzebowała. Zamiast by pani miała pragnąć wstępu do tego lub owego salonu, sama będziesz upragniona we wszystkich.

Châtelet mógł mówić bez obawy, aby pani de Bargeton mu przerwała: trafność jego obserwacji oszołomiła ją. Królowa Angoulême liczyła w istocie na incognito.

– Masz słuszość, drogi przyjacielu – rzekła – ale jak to zrobić?

– Pozwól mi pani – rzekł Châtelet – wyszukać sobie umeblowany, przyzwoity apartamencik; w ten sposób życie będzie cię kosztowało taniej niż w hotelu, a będziesz u siebie. Jeżeli mnie pani zechce posłuchać, przeniesiesz się jeszcze dziś.

– Ale jak się pan dowiedział o moim adresie? – rzekła.

– Nietrudno było poznać powóz; zresztą, jechałem w pani ślady. W Sèvres pocztylion, który panią odwiózł, powiedział mojemu adres. Czy pozwoli mi pani być jej kwatremistrzem? Prześlę niebawem wiadomość, gdzie panią ulokowałem.

– Dobrze więc, proszę – rzekła.

To słówko zdawało się niczym, a było wszystkim. Baron du Châtelet odezwał się językiem świata do światowej kobiety. Ukazał się w całej elegancji paryskiego wykwintu; ładny kabriołek²⁷¹

²⁷⁰ tedy (daw.) – więc, zatem. [przypis edytorski]

²⁷¹ kabriolet (daw.) – lekki jednokonnny dwukołowy powóz ze składaną budą. [przypis edytorski]

zaprzężony w zgrabnego konika czekał nań pod bramą. Przypadkowo pani de Bargeton zbliżyła się do okna, aby się zastanowić nad położeniem, i spostrzegła podstarzałego dandysa²⁷² w chwili, gdy odjeżdżał. W chwilę potem Lucjan, spiesźnie zbudzony, spiesźnie ubrany, ukazał się jej w zeszlorocznych nankinowych²⁷³ pantalonach²⁷⁴, w lichej surducinie. Był piękny, ale śmiesznie ubrany. Ubierzcie Apollina Belwederskiego²⁷⁵ albo Antinouse²⁷⁶ za nosiwodę, czy poznać wówczas boski twór greckiego lub rzymskiego dłuta? Oczy porównują, nim serce zdoła sprostować ten błyskawiczny machinalny wyrok. Kontrast między Lucjanem a Sykstusem był zbyt gwałtowny, aby uszedł oczu Luizy. Kiedy koło szóstej skończyli obiad, pani de Bargeton dała znak Lucjanowi, aby siadł przy niej na mizernej kanapie – czerwony perkal w żółte kwiaty – gdzie sama też usiadła.

– Mój Lucjanie – rzekła – czy nie jesteś zdania, iż jeśli popełniliśmy szaleństwo jednakowo zabójcze dla obojga, trzeba myśleć nad tym, aby je naprawić? Nie możemy, drogie dziecko, ani mieszkać wspólnie w Paryżu, ani też pozwolić się domyślać, iż przybyliśmy tu razem. Twój los wiele zależy od mojej pozycji, nie powinnam jej narażać w żadnym sposobie. Tak więc jeszcze dziś wieczór znajdę mieszkanie o parę kroków stąd; ty zostaniesz w hotelu; wówczas będziemy się mogli widywać co dzień i nikt nie znajdzie nic do zarzucenia.

Luiza wyłożyła kodeks świata Lucjanowi, który szeroko otwierał oczy. Nie wiedział jeszcze, iż kobieta, która trzeźwieje z szaleństwa, trzeźwieje tym samym z miłości, ale zrozumiał, że nie jest już dawnym Lucjanem z Angoulême. Luiza mówiła mu tylko o sobie, o swoich interesach, o swojej reputacji, o świecie; aby usprawiedliwić swój egoizm, próbowała wytłumaczyć mu, że chodzi o niego. Nie miał żadnych praw wobec Luizy, która tak szybko przedzierzgnęła się w panią de Bargeton, i – rzecz o wiele ważniejsza! – nie miał nad nią żadnej mocy. Nie mógł też powstrzymać wielkich łez, które zakreśliły mu się w oczach.

– Jeżeli ja jestem twoją chlubą, ty jesteś dla mnie czymś więcej jeszcze, jesteś mą jedyną nadzieją i przyszłością. Sądziłem, iż jeżeli masz dzielić moje triumfy, winnaś dzielić i moje niedole; i oto już się rozłączamy.

– Sądziś moje postępowanie – rzekła – nie kochasz mnie więc.

Lucjan spojrzał na nią tak boleśnie, iż dodała:

– Drogie dziecko, zostanę, jeśli chcesz, ale zgubimy się oboje i zostaniemy bez oparcia. Ale kiedy będziemy oboje jednakowo nędzni i samotni, kiedy niepowodzenie (trzeba wszystko brać w rachubę) wygna nas do Escarbas, pamiętaj, kochanie, że przewidywałam ten koniec i że radziłam iść do celu wedle praw świata, okazując się im posłusznym.

– Luizo – odparł, obejmując ją – przeraża mnie twój rozsądek. Pomyśl, że jestem dzieckiem, że zawierzyłem się ze wszystkim twojej dobrej woli. Co do mnie, chciałbym ujarzmić świat i ludzi siłą; ale jeśli mogę szybciej dojść z twoją pomocą, szczęśliwy będę, zawdzięczając tobie całą mą dola. Przebacź! Za wiele nadziei położyłem w tobie, abym się mógł nie lękać... Dla mnie rozłąka jest zwiastunem opuszczenia, a opuszczenie to śmierć.

– Ależ, drogie dziecko, świat żąda od ciebie bardzo niewiele – rzekła. – Chodzi tylko o to, abyś sypiał tutaj, a zresztą²⁷⁷ możesz przebywać cały dzień u mnie, bez zarzutu z czyjejkolwiek strony.

²⁷² *dandys* – mężczyzna przesadnie zwracający uwagę na strój i formy towarzyskie. [przypis edytorski]

²⁷³ *nankinowy* – wykonany z nankinu, tj. gęstego płótna bawełnianego, przeważnie o barwie płowozółtej, z którego od XIX w. wykonywano bieliznę i męskie spodnie. [przypis edytorski]

²⁷⁴ *pantalony* (z fr., daw.) – dziś: spodnie. [przypis edytorski]

²⁷⁵ *Apollo Belwederski* – marmurowy posąg Apolla, boga słońca i światła, klasycznego ideału męskiego piękna, będący rzymską kopią greckiego oryginału wykonanego w IV w. p.n.e., odnaleziony w 1489, obecnie w Muzeach Watykańskich. [przypis edytorski]

²⁷⁶ *Antinous* (111–130) – grecki młodzieniec, oficjalny kochanek cesarza Hadrian; kiedy utonął w Nilu, na rozkaz Hadrian; powstało wiele rzeźb i portretów przedstawiających Antinouse jako ideał młodzieńczej piękności. [przypis edytorski]

²⁷⁷ *zresztą* (daw.) – co do reszty, poza tym. [przypis edytorski]

Trochę pieszczot uspokoiło Lucjana. W godzinę potem Gentil przyniósł bilecik, w którym Châtelet donosił, iż znalazł mieszkanie na ulicy Neuve-de-Luxembourg. Pani de Bargeton kazała sobie objaśnić położenie tej ulicy, niezbyt oddalonej od hotelu, i rzekła do Lucjana:

– Jesteśmy sąsiadami.

W dwie godziny później Luiza wsiadła do powozu, który jej przysłał Châtelet, aby się udać do siebie. Apartament, jeden z tych, które tapicerzy meblują i wynajmują zamożnym posłom lub innym znacznym osobom przybyłym na krótko do Paryża, był bogaty, ale niewygodny. Lucjan wrócił o jedenastej do swego hotelu, ujrzawszy z Paryża jedynie kawałek ulicy św. Honoriusza, łączący owe dwie ulice. Ułożył się do snu w nędznym pokoiku, który mimo woli porównał w myśli ze wspaniałym apartamentem Luizy. W chwili gdy wychodził od pani de Bargeton, zjawił się baron du Châtelet, prosto z wieczoru u ministra spraw zagranicznych, w całym blasku balowej toalety. Przybył zdać sprawę z zamówień, jakie poczynił w imieniu pani de Bargeton. Luiza była zaniepokojona, przerażała ją ten zbytek. Prowincja wycisnęła na niej swoje piętno; stała się drobiazgowa w wydatkach; była tak gospodarna, że w Paryżu musiałaby uchodzić za skąpą. Wzięła z sobą przekazy bankowe blisko na dwadzieścia tysięcy, przeznaczając tę sumę na nadwyżkę wydatków na przeciąg czterech lat; obawiała się już, że jej to nie wystarczy i że wejdzie w długi. Châtelet objaśnił ją, że mieszkanie będzie kosztowało tylko sześćset franków miesięcznie.

– Nędza, drobiazg – dodał, widząc zachwycenie się Nais. – Ma pani na rozkazy powóz za pięćset franków na miesiąc: razem pięćdziesiąt ludwików²⁷⁸. Pozostają jedynie toalety. Kobieta, która bywa w świecie, nie może urządzić się inaczej. Jeżeli chce pani wykroić z pana de Bargeton generalnego poborcę lub uzyskać dlań posadę na dworze, nie powinnaś wyglądać na osobę potrzebującą. Tutaj dają tylko bogatym. Bardzo szczęśliwie – dodał – że ma pani Gentila i Albertynę, służba w Paryżu to istna ruina. Jadać u siebie będzie pani rzadko, skoro raz wpłyniesz na szerokie wody.

Zaczęli rozmawiać o Paryżu. Châtelet opowiedział nowinki, tysiąc drobnostek, które trzeba znać, jeśli się chce być paryżaninem. Udzielił rad co do magazynów, wskazał adres krawcowej i modniarki, słowem, dał Luizie odczuć potrzebę „odangulemizowania się”. Następnie światowiec pożegnał ją ze swobodnym żarciem na ustach.

– Jutro – rzekł od niechcienia – będę miał zapewne łóżę do jakiegoś teatru; wstąpię, aby zabrać panią i pana de Rubempré. Pozwoli pani, że będę wam robił honory Paryża.

„To szlachetniejszy charakter, niż mniemałam” – rzekła w duchu pani de Bargeton, gdy usłyszała zaproszenie dla Lucjana.

W czerwcu ministrowie nie wiedzą, co począć ze swymi łóżami: posłowie prawicy i ich mandanci²⁷⁹ pilnują żniw lub winobrania, znajomi siedzą na wsi lub podróżują: toteż w tym okresie w najświetniejszych łóżach widzi się typy dziwnego nabożeństwa, nieznanne bywalcom teatrów i dające publiczności wygląd spłowiełego obicia. Châtelet pomyślał, iż dzięki tej okoliczności będzie mógł bez wielkich wydatków dostarczyć Nais uciech najłakomszych mieszkańcom prowincji. Nazajutrz, zjawiwszy się pierwszy raz, Lucjan nie zastał Luizy. Pani de Bargeton wyszła dla paru niezbędnych sprawunków. Udała się, wedle wskazówek barona, na naradę z poważnymi i dostojnymi autorytetami w sprawach damskiej toalety, napisała już bowiem o swym przyjeździe do margrabiny d'Espard. Mimo iż pani de Bargeton posiadała to zaufanie w siebie, jakie daje długie panowanie, drżała, iż wyda się parafianką²⁸⁰. Miała dość taktu, aby rozumieć, jak bardzo stosunki między kobietami zależą od pierwszego wrażenia. Mimo że czuła się na siłach, aby zrównać się szybko z poziomem kobiet tak znakomitych jak pani d'Espard, zgadywała, iż w początkach trzeba jej będzie życzliwości; nie chciała zwłaszcza pominąć żadnej z szans powodzenia. Dlatego była niezmiernie wdzięczna baronowi,

²⁷⁸ ludwik a. luidor (fr. *Louis d'or*: złoty Ludwik) – złota moneta francuska z podobizną króla, bita w latach 1640–1791; ludwikami nazywano później tradycyjnie złote 20-frankówki. [przypis edytorski]

²⁷⁹ mandant – tu: mandatariusz, pełnomocnik. [przypis edytorski]

²⁸⁰ parafianka – tu: kobieta z prowincji. [przypis edytorski]

że jej wskazał środki dostrojenia się do paryskiego świata. Szczególnym zbiegiem okoliczności margrabinie było w danej sytuacji niezmiernie na rękę, że mogła oddać przysługę komuś z rodziny męża. Bez wyraźnej przyczyny margrabia d'Espard usunął się: nie zajmował się ani interesami, ani sprawami publicznymi, ani rodziną, ani żoną. Stawszy się w ten sposób panią swojej woli, margrabina czuła potrzebę aprobaty świata, była więc rada, iż może w tej okoliczności zastąpić margrabiego, występując jako protektorka jego krewnych. Pragnęła nawet dać temu patronatowi pewną ostentację, aby tym więcej podkreślić winę męża. Tegoż samego dnia napisała do *pani de Bargeton z domu Négrepelisse* jeden z owych bilecików, w których forma jest tak ładna, iż trzeba wiele czasu, nim się dojrzy pod nią brak treści: czuje się szczęśliwa z okoliczności, zbliżających ją do osoby, o której słyszała i którą z dawna życzyła sobie poznać, przyjaźń bowiem w Paryżu nie jest czymś tak trwałym, aby mogła nie pragnąć posiadania jeszcze kogoś bliskiego sercu; gdyby się to nie miało ziścić, będzie to jedno złudzenie więcej, jakie pogrzebie wraz z innymi. Oddaje się cała do rozporządzenia kochanej kuzynki, którą byłaby pośpieszyła²⁸¹ odwiedzić, gdyby niedyspozycja nie zatrzymała jej w domu; ale uważa się już za zobowiązaną pani de Bargeton za to, że pomyślała o niej.

W czasie pierwszej swej włóczęgi przez bulwary i ulicę de la Paix Lucjan, jak wszyscy nowo przybyli, zajmował się o wiele więcej rzeczami niż ludźmi. W Paryżu zrazu pochłaniają uwagę masy: bogactwo sklepów, wysokość domów, natłok pojazdów; sprzeczności, jakie nastrocza krańcowy zbytek z krańcową nędzą, uderzają przede wszystkim. Zdumiony tym tłumem, któremu był zupełnie obcy, Lucjan, obdarzony żywą wyobraźnią, uczył jak gdyby straszliwe pomniejszenie samego siebie. Osoby, które cieszą się na prowincji jakimś mirem i które spotykają tam na każdym kroku dowód swej ceny, nie mogą się oswoić z tą zupełną i nagłą zniżką. Być czymś w swoim miasteczku, a nie być niczym w Paryżu, to dwa stany, które wymagają przejścia; ci, którzy przechodzą z jednego do drugiego zbyt gwałtownie, popadają w rodzaj unicestwienia. Młodemu poecie, nawykłemu znajdować echo dla wszystkich uczuć, powiernika dla wszystkich myśli, duszę dzielącą najmniejsze wrażenia, Paryż musiał się zdać straszną pustynią. Nie pomyślał o tym, aby się przebrać w odświętny niebieski fraczek, tak iż udając się o umówionej godzinie do pani de Bargeton, uczył się zawstydzony ubóstwem, żeby nie powiedzieć: nędzą swego stroju. Zastał barona, który zabrał oboje na obiad do Rocher de Cancale²⁸². Lucjan, oszołomiony paryskim wirem, nie mógł nic szepnąć Luizie, byli bowiem w powozie we troje; ścisnął ją za rękę, ona zaś odpowiedziała przyjaźnie myśłom, które wyrażał w ten sposób. Po obiedzie Châtelet zaprowadził swoich gości do teatru Vaudeville²⁸³. Lucjana drażnił potajemnie widok Châteleta, przeklinał los, który go zawiódł do Paryża. Dyrektor podatków złożył cel podróży na swoje ambicje: ma nadzieję (mówił), że otrzyma stanowisko generalnego sekretarza i wejdzie jako referendarz²⁸⁴ do Rady Stanu²⁸⁵; przybył upomnieć się o dotrzymanie obietnic, jakie mu poczyniono. Człowiek taki jak on nie może być wiecznie dyrektorem podatków; woli raczej niczym nie być, zostać posłem, wrócić do dyplomacji. Starał się urósć w oczach pani de Bargeton; Lucjan odczuwał niejasno w starym fircyku wyższość światowca zaprawionego w życiu paryskim; wstyd mu było zwłaszcza, iż z jego łaski kosztuje wielkomiejskich przyjemności. Tam, gdzie poeta był nieswój i zakłopotany, dawny sekretarz do szczególnych poruczeń czuł się jak ryba w wodzie. Châtelet uśmiechał się z wahań, zdumień, zapytań, drobnych nieczręczności, w które brak

²⁸¹ *byłaby pośpieszyła* – przykład użycia czasu zaprzeszłego, wyrażającego czynność wcześniejszą niż opisana czasem przeszłym lub, jak w tym przypadku, niezrealizowaną możliwość; dziś: pospieszyłaby. [przypis edytorski]

²⁸² *Rocher de Cancale* – elegancka restauracja paryska, przy ul. Montorgueil, ciesząca się wielkim powodzeniem w XIX w. [przypis edytorski]

²⁸³ *teatr Vaudeville* – dawny paryski teatr, otwarty w 1792 przy ul. Chartres, po pożarze w 1838 tymczasowo przeniesiony na bulwar Bonne-Nouvelle, od 1841 do 1869 przy Place de la Bourse. [przypis edytorski]

²⁸⁴ *referendarz* – urzędnik administracji państwowej. [przypis edytorski]

²⁸⁵ *Rada Stanu* – jeden z organów ustanowionych przez konstytucję Bonapartego: opiniuje projekty ustaw i rozporządzeń oraz sprawuje funkcję najwyższego sądu administracyjnego. [przypis edytorski]

obyicia wtrącał jego rywala, jak stare wilki morskie dworują sobie z fryców²⁸⁶, którzy nie przebyli jeszcze równika.

Przyjemność znalezienia się pierwszy raz w teatrze paryskim wynagradzała Lucjanowi przykrość, jaką sprawiły mu drobne konfuzje²⁸⁷. Wieczór ten był dlań znamienny przez tajemne zaparcie się wielu pojęć zrodzonych na prowincji. Krąg rozszerzał się, społeczeństwo nabierało innych proporcji. Sąsiedztwo ładnych paryżanek, ubranych tak świeżo, tak wykwintnie, zwróciło jego uwagę na starzyznę toalety pani de Bargeton, mimo iż dość wyszukanej: materia, fason, kolory, wszystko było niemodne. Uczesanie, które go tak zachwycało w Angoulême, wydało mu się straszliwie niegustowne w porównaniu do wytwornych pomysłów zdobiących tu główkę każdej kobiety.

„Czy to tak zostanie?” – myślał, nie wiedząc, iż Luiza obróciła ten dzień na przygotowanie transformacji.

Na prowincji nie ma wyboru ani porównania; nawyk oglądania tych samych twarzy sprawia, iż piękność opiera się na konwencji. Kobieta, która uchodzi na prowincji za ładną, w Paryżu nie zwraca najmniejszej uwagi, jest bowiem ładna tylko na zasadzie przysłowia: „W królestwie ślepych jednooki królem”. Oczy Lucjana czyniły to samo porównanie, jakie pani de Bargeton uczyniła między nim a Châteletem. Ze swej strony pani de Bargeton pozwalała sobie na osobliwe spostrzeżenia nad swym ulubieńcem. Mimo wybitnej urody biedny poeta nie przedstawiał się korzystnie. Surducina o przykrótkich rękawach, tanie prowincjonalne rękawiczki, kusa kamizelka czyniły go nader śmiesznym w porównaniu z młodymi ludźmi kręcącymi się po balkonie; w tym sąsiedztwie wydał się pani de Bargeton bardzo niepokazny. Châtelet, nadskakujący bez pretencji, czuwający nad nią z bacnością, która zdradzała głębokie uczucie, Châtelet wytworny i swobodny jak aktor, który znów się znajdzie na deskach teatru, odzyskał w dwóch dniach cały teren, jaki postradał od pół roku. Mimo iż przeciętny sąd nie uznaje, aby uczucia mogły się zmieniać nagle, to pewne, iż para kochanków rozchodzi się często szybciej, niż się skojarzyła.

W pani de Bargeton i Lucjanie gotowało się wzajemne rozczarowanie, którego przyczyną był Paryż. Życie rozszerzało się w oczach Lucjana, gdy społeczeństwo przybierało nową fizjonomię w oczach Luizy. Trzeba było u obojga jedynie przypadku, aby przeciąć więzy, jakie ich łączyły. Ten cios siekiery, straszny dla Lucjana, niedługo dał na siebie czekać. Pani de Bargeton wysadziła poetę pod hotelem i wróciła do siebie w towarzystwie du Châteleta, co straszliwie zabolowało biednego kochanka.

„Co oni będą o mnie mówili?” – myślał, idąc do swego smutnego pokoiku.

– Ten chłopczyna jest piekielnie nudny – rzekł Châtelet z uśmiechem, skoro drzwiczki się zawarły.

– Jak wszyscy, którzy noszą świat myśli w sercu i w mózgu. Ludzie mający tyle rzeczy do wyrażenia w pięknych i długo marzonych dziełach gardzą zazwyczaj rozmową, tym targiem, w którym duch kurczy się, rozmieniając swe skarby na drobną monetę – rzekła dumna Nègrepelisse, która miała jeszcze odwagę bronić Lucjana, mniej dla Lucjana niż dla samej siebie.

– Godzę się z panią chętnie – odparł baron – ale cóż! Żyjemy z ludźmi, a nie z książkami. Posłuchaj, droga Nais, widzę, że jeszcze nie zaszło nic między panią a nim, to szczęście. Jeżeli pani zdecyduje się wprowadzić w życie swoje czynnik, którego zbywało ci dotąd, błagam, niechaj nim nie będzie osoba tego mniemanego geniusza. Gdybyś się miała mylić! Gdybyś za kilka dni, porównując go z prawdziwymi talentami, z naprawdę wybitnymi ludźmi, jakich tu zobaczysz, uznała, droga piękna syreno, iż wzięłaś na swój olśniewający grzbiet i zaniósłaś do portu, miast²⁸⁸ człowieka zbrojnego lirą, małpkę bez wychowania, bez znaczenia, głupią i próżną, która może mieć dość talentu na Houmeau, ale która w Paryżu staje się czymś nader pospolitym! Ostatecznie, drukują tu co tydzień

²⁸⁶ *fryc* (daw.) – nowicjusz. [przypis edytorski]

²⁸⁷ *konfuzja* – zmieszanie, zakłopotanie. [przypis edytorski]

²⁸⁸ *miast* (daw.) – zamiast. [przypis edytorski]

tomy wierszy, z których najlichszy wart jest więcej niż cała poezja pana Chardona. Przez litość, czekaj, pani, i porównuj! Jutro piątek, dzień opery – rzekł, widząc, iż dojeżdżają – pani d’Espard ma do dyspozycji łożę dworską, zaprosi panią z pewnością. Aby panią oglądać w całej chwale, pójdę do łoży pani de Sérisy. Grają *Danaidy*²⁸⁹.

– Do widzenia – rzekła.

Nazajutrz pani de Bargeton postarała się skombinować przyzwoity strój, aby odwiedzić przed południem swą kuzynkę. Było trochę chłodno, nie znalazła w angulemskich rupieciach nic lepszego nad jakąś zieloną aksamitną suknię, przybraną dość krzykliwie. Ze swej strony Lucjan podjął wyprawę po sławny niebieski fraczek, nie mógł już patrzeć na swą surducinę. Postanowił stale być dobrze ubrany, w tej myśli, iż może spotkać margrabinę d’Espard lub otrzymać od niej niespodziane zaproszenie. Wsiadł do dorożki, aby natychmiast przywieźć pakiet. W ciągu dwóch godzin wydał trzy czy cztery franki, co mu dało wiele do myślenia o finansowych proporcjach życia w Paryżu. Dotarłszy do szczytu swoich toaletowych możliwości, udał się na ulicę Neuve-de-Luxembourg, gdzie w bramie spotkał Gentila w towarzystwie wspianiale wystrojonego strzelca²⁹⁰.

– Miałem właśnie iść do pana; pani dała mi ten bilecik dla niego – rzekł Gentil, który, przywykły do prowincjonalnej dobroduszości, nie znał formułek paryskiego uszanowania.

Strzelec wziął poetę za służącego. Lucjan otworzył bilecik, z którego dowiedział się, że pani de Bargeton spędzi dzień u pani d’Espard, a wieczór idzie do Opery, ale poleca Lucjanowi, aby się tam zjawił; kuzynka pozwala jej użyć miejsca w łoży młodemu poecie. Margrabina – dodawała pani de Bargeton – zachwycona jest, iż może mu sprawić tę przyjemność.

„Kocha mnie zatem! Obawy moje były szalone – rzekł do siebie Lucjan – przedstawi mnie dziś wieczór kuzynce”.

Podskoczył z radości i chciał wesoło spędzić czas, jaki go dzielił od szczęśliwego wieczoru. Pomknął ku Tuileriom²⁹¹, mając zamiar przechadzać się tam do chwili, w której pójdzie zjeść obiad u Véry’ego²⁹². I oto Lucjan, rozbawiony, skoczny, lekki szczęściem, wstępuje na terasę Feuillants i przebiega ją, przyglądając się przechodniom, śledząc ładne kobiety w towarzystwie wielbicieli, elegantów przechadzających się parami pod rękę i pozdrawiających się wzajem spojrzeniem i skinieniem dłoni. Cóż za różnica między tą terasą a Beaulieu! Ptaki tej wspianiałej grzędy inny miały blask niż angulemskie kwoczki! Był to cały przepych kolorów, błyszczący w ornitologicznych rodzinach Indii lub Ameryki, w porównaniu z szarymi barwami ptaków Europy. Lucjan spędził w Tuileriach dwie okrutne godziny: poddał się sam straszemu egzaminowi i wydał wyrok. Przede wszystkim nie zobaczył wśród elegantów ani jednego fraka. Jeżeli zdarzył się ktoś we fraku, to chyba jakiś staruszek bez pretensji, biedaczyna, drobny rentier²⁹³ z Dzielnicy Marais²⁹⁴, woźny... Zorientowawszy się, że istnieje osobny strój ranny i wieczorowy, poeta, obdarzony wrażliwością i przenikliwym spojrzeniem, ocenił szpetotę swoich sukien: rażące śmiesznością niedostatki swego ubrania o niemodnym kroju, niegustownej niebieskiej barwie, szkaradnym rysunku kołnierza, którego znoszone klapy zwieszały się smutnie; guziki były zrudziałe, szwy rysowały się szpetnymi białymi liniami. Dalej, kamizelka była zbyt krótka i miała w sobie coś tak pocieszenie prowincjonalnego, że aby ją ukryć, Lucjan zapiął się mimo woli na wszystkie guziki. Wreszcie spostrzegł, iż nankinowe

²⁸⁹ *Danaidy* – opera Antonio Salieriego z roku 1784, na podstawie greckiego mitu o córkach króla Argos, Danaosa. [przypis edytorski]

²⁹⁰ *strzelec* (daw.) – w dawnych dworach: służący do różnych posług, m.in. towarzyszący karecie podczas podróży. [przypis edytorski]

²⁹¹ *Tuileries* – paryskie ogrody i istniejący do 1871 pałac, położone między Luwrem a Sekwaną. [przypis edytorski]

²⁹² *Véry* – jedna z najlepszych restauracji paryskich. [przypis edytorski]

²⁹³ *rentier* – osoba utrzymująca się z dochodów z kapitału ulokowanego w banku lub na giełdzie. [przypis edytorski]

²⁹⁴ *Marais* (fr.: bagna) – część Paryża na północnym brzegu Sekwany, w XIX w. zamieszkiwana przez drobnych kupców, rzemieślników i biedotę miejską. [przypis edytorski]

pantalony nosi jedynie pospólstwo; ludzie wykwintni noszą prześliczne ineksprymable²⁹⁵ w paski lub lśniąco nieskazitelną białością. Przy tym wszyscy mieli spodnie ze strzemiączkami, jego zaś porcięta schodziły się bardzo niedoskonale z obcasami, do których skurczone brzegi materii objawiały gwałtowną antypatię. Lucjan miał białą krawatę o rogach haftowanych przez siostrę, która, widząc podobne u pana du Hautoy, u pana de Chandour, skwapliwie postarała się o takie same dla brata. Nie tylko nikt, z wyjątkiem ludzi podeszłych, jakichś starych giełdziarzy, zasuszonych urzędników, nie nosił krawatki białej rano, ale jeszcze biedny Lucjan ujrzał po drugiej stronie bariery, na ulicy Rivoli, chłopca ze sklepu, z koszykiem na głowie, na którego szyi elegant z Angoulême dostrzegł końce krawata wyhaftowane ręką jakiejś ubóstwianej gryzетки²⁹⁶. Widok ten był dla Lucjana niby cios w piersi, w ten jeszcze niedokładnie określony organ, gdzie się mieści nasza wrażliwość i gdzie, od czasu jak istnieją uczucia, ludzie kładą rękę tak w nadmiernej radości, jak i bólu. Nie pomawiajcie tych szczegółów o dzieciństwo. Zapewne dla bogaczy, którzy nigdy nie zaznali tego rodzaju cierpienia, jest w tym wszystkim coś mizernego i niewiarygodnego; ale cierpienia nędzarzy tak samo zasługują na uwagę, jak wstrząsy, które łamią życie potężnych i uprzywilejowanych. Czyż nie zdarza się tyleż boleści z jednej, co i z drugiej strony? Cierpienie daje wielkość wszystkiemu. Wreszcie zmieńcie terminy: w miejsce ładnego stroju pomieście wstążeczkę, odznaczenie, tytuł. Te pozornie drobne rzeczy czyż nie były udręką wielu świetnych egzystencji? Kwestia stroju jest zresztą niezmiernie doniosła dla tych, którzy chcą mieć pozór, iż mają to, czego nie mają: często najlepszy sposób, aby to osiągnąć później. Lucjan oblał się zimnym potem na myśl, iż wieczorem ma się zjawić w tym ubraniu w obliczu margrabiny d'Espard, krewnej wielkiego ochmistrza dworu, kobiety, u której bywały wszelkie znakomitości, i to przesiane przez sito.

„Wyglądam na aptekarskiego synka, na chłopca sklepowego!” – powtarzał sobie z wściekłością, widząc dokoła zgrabnych, zalotnych, wyświeżonych młodych ludzi z arystokratycznych domów. Wszyscy mieli coś wspólnego we wzięciu, coś, co ich upodabniało między sobą wytwornością linii, szlachetnością ruchu, wyrazem; różnili się zaś ramą, jaką każdy sobie obrał, aby uwydatnić indywidualne zalety. Wszyscy podkreślali swoje korzystne strony za pomocą pewnej charakterystyki, na której młodzi ludzie w Paryżu rozumieją się równie dobrze jak kobiety. Lucjan posiadał po matce ową cenną dystynkcję fizyczną, której przewagi połyskiwały mu przed oczami; ale to złoto było w rudzie, nieobrobione umiejętną ręką. Był źle ostrzyżony. Zamiast podtrzymać głowę gibkim halsztukiem²⁹⁷, chował ją niedbale w szpetnym kołnierzu koszuli; krawat, nie dając szyi oparcia, sprawiał, iż głowa zwieszała się żałośnie. Któżby kobieta odgadłaby ładną nogę Lucjana w angulemskich buciorach? Któryż młody człowiek pozazdrościłby mu zgrabnej figury w niebieskim worku, wcielającym dotąd dla Lucjana paradne ubranie? Widział prześliczne spinki w koszulach olśniewającej białości, gdy jego była zrudziała! Wszyscy ci lalusie byli cudownie urękawicznieni, on zaś miał rękawice godne żandarma! Ten igrał sobie rozkosznie oprawną laseczką; ów miał koszulę o mankietach spiętych maleńkimi złotymi guziczkami. Mówiąc z kobietą, jeden wyginał śliczną szpicróżkę²⁹⁸, obfite zaś fałdy pantalonów, zbryzgane paroma drobnymi plamkami, dzwoniące ostrogi, obcisły rajtroczek²⁹⁹ świadczyły, iż za chwilę wsiądzie z powrotem na jednego z dwóch koników trzymanych w pogotowiu przez maleńkiego gruma³⁰⁰. Inny wyjmował z kieszeni zegarek płaski jak pięciofrankówka i spoglądał na godzinę z miną człowieka, który przybył zbyt wcześnie lub zbyt późno na schadzkę. Patrząc na te ładne bagatelki, których istnienia nie podejrzewał, Lucjan ujrzał przed sobą cały świat rzeczy niezbędnych, a zbytecznych i zadrżał na myśl, iż trzeba posiadać

²⁹⁵ *ineksprymable* (przestarz., z fr. *inexprimable*: niewyraźalny) – spodnie. [przypis edytorski]

²⁹⁶ *gryzетка* (daw., z fr. *gris*: szary; *griset*: tania, szara tkanina ubraniowa) – we Francji: młoda dziewczyna pracująca jako szwaczka, ekspedientka, modystka. [przypis edytorski]

²⁹⁷ *halsztuk* (daw.) – chustka na szyję, noszona przez mężczyzn w końcu XVIII i w XIX w., poprzednik krawata. [przypis edytorski]

²⁹⁸ *szpicróżka* – szpicruta, elastyczny pręt pokryty skórą lub pleciny z rzemienia, używany do poganiania konia. [przypis edytorski]

²⁹⁹ *rajtrok* – dawny surdut z rozciętymi połami używany do jazdy konnej. [przypis edytorski]

³⁰⁰ *grum* a. *groom* (ang.) – chłopiec stajenny opiekujący się końmi. [przypis edytorski]

olbrzymi kapitał, aby mieć prawo być ładnym chłopcem! Im więcej podziwiał owych młodych ludzi o swobodnych i szczęśliwych twarzach, tym bardziej miał świadomość swej miny człowieka spadłego z księżycy, miny człowieka, który nie wie, skąd ani dokąd idzie, nie wie, gdzie jest Palais-Royal³⁰¹, kiedy uderza weń nosem, i pyta przechodnia o drogę do Luwru, aby otrzymać odpowiedź: „Jest pan w nim”. Lucjan czuł, iż dzieli go od tego świata cała przepaść; pytał sam siebie, jak mógłby ją przebyć, chciał stać się podobny do smukłej i delikatnej paryskiej młodzieży. Wszyscy ci patrycjusze pozdrawiali ukłonem bosko ubrane i bosko piękne kobiety, dla których Lucjan dałby się posiekać za cenę jednego pocałunku, jak paź hrabiny Königsmarck³⁰². W czeluściach jego pamięci Luiza, porównana z tymi królewnami, była starą kobietą. Spotkał tę i ową z kobiet, o których będzie się mówiło w historii XIX wieku, których dowcip, uroda, miłostki zaćmia sławą monarchinie minionych wieków. Ujrzał przechodzącą olimpijską³⁰³ dziewczynę, pannę des Touches, tak głośną pod mianem znakomitego pisarza Kamila Maupina, równie wielką przez swą piękność, jak przez bogactwa ducha, a której nazwisko powtarzali sobie po cichu przechodnie.

„Ach! – pomyślał w duchu – oto poezja!”

Czym była pani de Bargeton wobec tego anioła lśniącego młodością, nadzieją, przyszłością, o słodkim uśmiechu? Istoty, której czarne oko było rozległe jak niebo, jarzące jak słońce? Śmiała się, rozmawiając z panią Firmiani, jedną z najbardziej uroczych kobiet w Paryżu. Jakiś głos krzyknął w Lucjanie: „Inteligencja to dźwignia, którą porusza się świat”. Ale inny głos odkrzyknął, że punktem oparcia dla inteligencji jest pieniądz. Nie chcąc zostać pośród ruin swych marzeń i na scenie swej klęski, Lucjan skierował się ku Palais-Royal, wypytawszy się wprzód; nie znał jeszcze topografii swej dzielnicy. Wszedł do Véry’ego, zamówił, aby się wtajemniczyć w rozkosze Paryża, obiad zdolny pocieszyć go w rozpacz. Butelka bordeaux³⁰⁴, ostendzkie ostrygi, ryba, kuropatwa, torcik, owoce stanowiły *nec plus ultra*³⁰⁵ jego pragnień. Zanurzył się w tej niewinnej rozpuszcience, obmyślając skarby dowcipu, jakie roztoczy wieczór przed panią d’Espard, obiecując sobie okupić mizериę dziwacznej garderoby bogactwem intelektualnym. Wyrwała go z marzeń chwila rachunku, wydzierając mu pięćdziesiąt franków, z którymi spodziewał się zająć daleko w Paryżu. Obiad kosztował tyle, co miesiąc egzystencji w Angoulême. Toteż Lucjan zamknął za sobą z szacunkiem drzwi tego pałacu, myśląc, że nigdy więcej nie przestąpi jego progu.

„Ewa miała słuszność – rzekł do siebie, idąc Galerią Kamienną do domu, aby zaczerpnąć nowy zapasik ze swej kasy – ceny w Paryżu inne są niż w Houmeau!”

Idąc, podziwiał sklepy krawców, myśląc równocześnie o toaletach, jakie widział rano.

– Nie – wykrzyknął – nie pokażę się w tych łachach pani d’Espard!

Pobiegł z chyżością jelenia do hotelu, wbiegł do pokoju, wziął sto talarów³⁰⁶ i pośpieszył z powrotem do Palais-Royal, aby się ubrać od stóp do głowy. Widział, przechodząc, magazyny obuwia, bielizny, kamizelek, zakłady fryzjerskie, słowem, przysła swą elegancję rozrzuconą w dziesiątkach sklepów. Pierwszy z brzegu krawiec dał mu przymierzyć ubrań, ile Lucjan zechciał, przekonując go, iż wszystkie są ostatniej mody. Lucjan wyszedł jako właściciel zielonego fraka, białych pantalonów i kolorowej kamizelki za sumę dwustu franków. Rychło znalazł parę trzewików wykwinnych i leżących jak ulał. Wreszcie zakupiwszy wszystko, czego pragnął, zamówił fryzjera do hotelu, dokąd każdy z kupców dostawił swój towar. O siódmej wsiadł do dorożki i kazał się

³⁰¹ *Palais-Royal* (fr.: Pałac Królewski) – pałac położony w centrum Paryża, 150 m od Luwru, zbudowany przez kardynała Richelieu, w latach 1643–1661 siedziba Ludwika XIV, następnie własność książąt orleańskich, którzy w latach 1780–1784 wokół udostępnionych publicznie ogrodów pałacowych zbudowali galerie mieszczące sklepy i kawiarnie, tworząc najważniejsze miejsce handlowe w mieście. [przypis edytorski]

³⁰² *Aurora von Königsmarck* (1662–1728) – hrabina szwedzka, faworyta króla polskiego Augusta II. [przypis edytorski]

³⁰³ *olimpijska* – tu: piękna jak boginie greckie, zamieszkujące górę Olimp. [przypis edytorski]

³⁰⁴ *bordeaux* – wino z okolic francuskiego miasta o tej samej nazwie. [przypis edytorski]

³⁰⁵ *nec plus ultra* (łac.) – nic ponad to; kraniec, nieprzekraczalna granica. [przypis edytorski]

³⁰⁶ *talár* – w oryginale: *écu*, w XIX w. potoczna nazwa srebrnej monety pięciofrankowej. [przypis edytorski]

zawieźć do Opery, utrefiony jak lalka fryzjerska, połyskujący nową kamizelką, krawatką, ale nieco skrzepowany w tym futerale. W myśl wskazówek pani de Bargeton spytał o łożę szambelańską. Na widok człowieka, któremu pożyczana elegancja dawała wygląd drużby z podmiejskiego wesela, kontroler poprosił o bilet.

– Nie mam.

– Zatem nie może pan wejść – brzmiała sucha odpowiedź.

– Jestem zaproszony przez panią d’Espard – rzekł.

– Nie jestem obowiązany wiedzieć o tym – rzekł urzędnik, wymieniając niedostrzegalny uśmiech z kolegami.

W tej chwili pod arkadami zatrzymał się powóz. Strzelec, którego Lucjan nie poznał, odchylił stopień pojazdu, z którego wysiadły dwie strojne kobiety. Lucjan, nie chcąc się narażać na impertynencką uwagę kontrolera, aby się usunął, przepuścił obie damy.

– Ależ to właśnie margrabina d’Espard, którą jakoby pan zna – rzekł ironicznie kontroler.

Lucjan był tym bardziej oszołomiony, iż pani de Bargeton wyraźnie nie poznała go w nowym upierzeniu; ale kiedy podszedł bliżej, uśmiechnęła się i rzekła:

– Doskonale się składa, niech pan idzie z nami!

Kontrolerzy przestali się uśmiechać. Lucjan szedł za panią de Bargeton, która wstępując po szerokich schodach, przedstawiła swego Rubemprégo kuzynce. Łoża szambelańska znajduje się w jednym z dwu symetrycznych załomów sali; jest na widoku i widać z niej na wszystkie strony. Lucjan umieścił się za panią de Bargeton, szczęśliwy, iż może znaleźć się w cieniu.

– Panie de Rubempré – rzekła uprzejmie margrabina – jest pan pierwszy raz w Operze, rozejrzyj się po sali, siadaj pan tu, z przodu, pozwalamy.

Lucjan usłuchał; właśnie kończył się pierwszy akt.

– Dobrze użyłeś czasu – szepnęła mu Luiza, po pierwszej chwili zdumienia spowodowanego przemianą Lucjana.

Luiza została ta sama. Sąsiedztwo modnej kobiety, margrabiny d’Espard, owej pani de Bargeton Paryża, szkodziło jej jeszcze: świetna paryżanka tak dobrze podkreślała braki parafianki, iż Lucjan, podwójnie uświadomiony błyszczącym światem w tej wspaniałej sali i towarzystwem niepospolitej damy, ujrzał wreszcie w biednej Anais de Nègrepelisse kobietę rzeczywistą, taką, jaką widzieli mieszkańcy Paryża: kobietę roslą, chudą, upstrzoną na twarzy drobnymi żyłkami, zwiędłą, więcej niż rudą, kościstą, niezręczną, pretensjonalną, sztuczną, parafiańską w sposobie mówienia, źle ubraną przede wszystkim! W istocie, fałdy znoszonej sukni paryskiej świadczą jeszcze o smaku, człowiek tłumaczy ją sobie, zgaduje, czym była; ale stara suknia z prowincji jest czymś niewytłumaczonym, jest śmieszna. Suknia i kobieta nie miały wdzięku ani świeżości: aksamit był wyświechtany zarówno jak cera. Lucjan, zawstydzony, iż mógł kochać ten rybi szkielet, przyrzekł sobie skorzystać z pierwszego napadu cnoty Luizy, aby ją porzucić. Świetny wzrok chłopca pozwalał mu widzieć lornetki skierowane na tę arystokratyczną łożę. Najwykwintniejsze kobiety przyglądały się zapewne pani de Bargeton, wszystkie uśmiechały się. Jeżeli pani d’Espard odgadła po gestach i uśmiechach przyczynę sarkazmów, była na nie zupełnie niewrażliwa. Przede wszystkim każdy musiał odgadnąć w jej towarzystwie ubogą krewną z prowincji, taką, jaka może spaść na głowę każdemu w Paryżu. Następnie kuzynka wspomniała o swej toalecie, wyrażając niejake obawy; pani d’Espard uspokoiła ją, spostrzegając, iż Anais, raz ubrana, rychło stanie się paryżanką. O ile pani de Bargeton zbywało na światowym obyciu, posiadała w zamian wrodzoną dumę kobiety wielkiej krwi i owo nieokreślone coś, co można nazwać rasą. Zatem w następny poniedziałek doczeka się odwetu. Zresztą pani d’Espard wiedziała, iż z chwilą gdy Paryż dowie się, że ta kobieta jest jej kuzynką, poniecha szyderstw i wstrzyma się z sądem do nowego egzaminu. Lucjan nie domyślał się odmiany, jaką w osobie Luizy sprawi wstążka na szyi, ładna suknia, modne uczesanie i rady pani d’Espard. Wstępując po schodach, margrabina zwróciła już kuzynce uwagę, aby nie trzymała chustki w ręce. Dobry smak opiera się na tysiącu takich drobnych odcieni, które kobieta pojęta chwytą szybko,

a których wiele kobiet nie zrozumie nigdy. Pani de Bargeton, już pełna dobrej woli, aż nadto była zdolna spostrzec się, czym grzeszyła. Pani d'Espard, pewna, iż wychowanica przyniesie jej zaszczyt, godziła się służyć jej za mentorkę. Słowem, stanął między dwiema kobietami pakt umocniony obopólnym interesem. Pani de Bargeton powzięła od pierwszej chwili kult dla modnej kobiety, której wzięcie, dowcip i otoczenie oczarowały ją, porwały, olśniły. Poznała w pani d'Espard potęgę ambitnej wielkiej damy i powiedziała sobie, iż dojdzie do celu, czyniąc się satelitą tej gwiazdy: okazała więc otwarcie swoje uwielbienie. Margrabina, mile pogłaskana tym naiwnym zachwytem, zainteresowała się kuzynką, widząc ją słabą i biedną; przy tym dość było jej na rękę zyskać wychowanice, stworzyć „szkołę”. Nie była od tego, aby w pani de Bargeton urobić sobie rodzaj damy dworu, niewolnicę, która by śpiewała jej pochwały, skarb jeszcze rzadszy między kobietami w Paryżu niż oddany krytyk w falandze³⁰⁷ literackiej.

Tymczasem ruch ogólnej ciekawości stawał się zbyt widoczny, aby nowo przybyła nie spostrzegła go, mimo iż pani d'Espard starała się grzecznie odwrócić jej uwagę.

– Skoro nas kto odwiedzi – rzekła margrabina – dowiemy się może, dzięki czemu mamy zaszczyt zajmować te panie...

– Podejrzewam mocno, że ta stara aksamitna suknia i moja angulemska postać bawi paryżanki – rzekła, śmiejąc się pani de Bargeton.

– Nie, to nie to; jest coś, czego nie umiem sobie wytłumaczyć – dodała, odwracając się ku poecie, na którego spojrzała pierwszy raz i który wydał się jej szczególnie ubrany.

– O, pan du Châtelet – rzekł Lucjan, pokazując palcem łóżę pani de Sérisy, dokąd stary piękniś, wyświeżony, wszedł właśnie.

Na ten gest pani de Bargeton zagryzła wargi ze złości, margrabina bowiem nie mogła powstrzymać spojrzenia i zdziwionego uśmiechu, które mówiły tak wzgardliwie: „Gdzie się chował ten młody człowiek?” – że Luiza uczuła się upokorzona w swej miłości, uczucie najdotkliwsze dla Francuzki i nie do przebaczenia kochankowi, który ją o nie przyprawił. W tym świecie, gdzie małe rzeczy stają się wielkimi, jeden gest, słowo gubią nowicjusza. Główną zaletą dobrych form i wykwintnego tonu jest harmonijna całość, w której wszystko się spływa, nic nie razi. Nawet ci, którzy przez nieświadomość lub napór myśli nie przestrzegają prawideł tej wiedzy, rozumieją, iż w owej materii jeden rozdzźwięk jest, jak w muzyce, zaprzeczeniem samej sztuki, której wszystkie warunki muszą być zachowane w najdrobniejszej rzeczy, pod grozą nieistnienia.

– Kto jest ten pan? – spytała margrabina, wskazując wzrokiem Châteleta. – Czy znasz już panią de Sérisy?

– A! Ta pani to słynna pani de Sérisy, która miała tyle przygód, a którą mimo to przyjmują wszędzie!

³⁰⁷ *falanga* – zwarty szyk ciężkozbrojnej piechoty w staroż. Grecji; dziś przen.: zbity, zwarty szereg ludzi. [przypis edytorski]

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.